

DEMOGRÁFIA

---

58. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

Budapest
2015

Az MTA Demográfiai Bizottsága és
a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Folyóirata
Alapítás éve: 1958

A Population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Demographic Research Institute
Founded in 1958

A szerkesztő bizottság tagjai | Editorial board
DÖVÉNYI Zoltán, GÁRDOS Éva, HOÓZ István, JÓZAN Péter,
KAMARÁS Ferenc, KLINGER András (elnök), PONGRÁCZ Tiborné,
SPÉDER Zsolt, TÓTH Pál Péter

Szerkesztőség | Editors
ŐRI Péter főszerkesztő | editor-in-chief
MURINKÓ Livia szerkesztő | editor
PAKOT Levente szerkesztő | editor
VARGHA Lili szerkesztő | editor

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Kiadja a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Felelős kiadó: Spéder Zsolt igazgató

Olvasószerkesztő: Majoros Györgyi
Design: Anagraphic
Tördelőszerkesztő: Simonné Horváth Gabriella
ISSN 0011-8249

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Melegh Attila – Sárosi Annamária: Magyarország bekapcsolódása a migrációs folyamatokba: történeti-strukturális megközelítés 221
- Kapitány Balázs: A népesedéspolitikával kapcsolatos elvárások és a családtámogatások ismertségének változása Magyarországon 2010–2016 között 267
- Bartus Tamás: Lemorzsolódás és súlyozás az Életünk fordulópontjai panelfelmérésben 287

VITA, HOZZÁSZÓLÁS

- Harcza István: Törekvések a népességfogyás megállítására.
Gondolatok Benda József *A szakadék szélén* című műve kapcsán 309
- Németh György: Megjegyzések Vargha Lili: A társadalmi öregedés hagyományos és alternatív indikátorai című cikkéhez
(*Demográfia*, 2015, 58(1), 57–78.) 323

SZERZŐINKNEK 329

MEGRENDELŐLAP 333

Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

CONTENTS

STUDIES

- Attila Melegh – Annamária Sárosi: The integration of Hungary into global migration flows: historical-structural approach 221
- Balázs Kapitány: Changes in expectations related to population policy and knowledge about the family support system in Hungary, 2010–2016 267
- Tamás Bartus: Attrition in and weights for the Hungarian Generations and Gender Survey 287

NOTES AND COMMENTARY

- István Harcsa: Efforts to stop population decline. Thoughts on József Benda's book *A szakadék szélén* 309
- György Németh: Notes on Lili Vargha's paper: Traditional and alternative indicators of population ageing (*Demográfia*, 2015, 58(1), 57–78.) 323

SZERZŐINKNEK (FOR OUR AUTHORS) 329

MEGRENDELŐLAP (ORDER FORM) 333

Reproduction is permitted only with indication of the source.
Manuscripts are not kept or sent back.

MAGYARORSZÁG BEKAPCSOLÓDÁSA A MIGRÁCIÓS FOLYAMATOKBA: TÖRTÉNETI-STRUKTURÁLIS MEGKÖZELÍTÉS

Melegh Attila – Sárosi Annamária

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunkban Magyarországnak az elmúlt közel hét évtizedben megvalósult migrációs kapcsolatait elemezzük globális perspektívából. ENSZ, világbanki és népszámlálási makro-adatok alapján vizsgáljuk meg, hogy a magyarországi folyamatok miképpen illeszkedtek a globális változásokhoz, és mi jellemezte azokat a migrációs tereket, amelyekben Magyarország aktív szerepet vállalt. Néhány alapváltozó mentén (relatív egy főre jutó GDP, gazdasági szerkezet) vizsgáljuk, hogyan alakult az ország strukturális helye, és ez miképpen függött össze a vándorlási folyamatok alakulásával. Továbbá, hogy mennyire voltak stabilak a külső migrációs kapcsolatai, illetve ezek milyen más külső kapcsolatrendszerekkel lehetnek összefüggésben. Polányi Károly fiktív árufogalmának felhasználásával arra is keressük a választ, hogy az adott gazdasági rendben milyen fiktív migrációs cserékben vesz részt Magyarország, ha egybevetjük és értékeljük az el- és bevándorlást, illetve annak összetételét a főbb történeti kapcsolatok mentén.

Melegh Attila
KSH Népeségtudományi
Kutatóintézet; Budapesti
Corvinus Egyetem, Szociológia és
Társadalompolitika Intézet
E-mail: melegh@demografia.hu

Sárosi Annamária
KSH Népeségstatisztikai Főosztály
E-mail: annamaria.sarosi@ksh.hu

BEVEZETÉS¹

A tömeges migráció folyamatában igen sok társadalmi szereplő vesz részt, mégpedig történetileg meghatározott, helyi és globális egyenlőtlenségi struktúrákon belül. A tömeges migrációban így szerepet játszanak a migránsok közvetlen, vándorló és nem vándorló családtagjai. E folyamatot alakítják az otthoni és a migrációs lehetőségeket közvetítő és szétterítő társadalmi hálózatok, szervező ügynökségek. Részt vesznek benne a küldő és fogadó államok történetileg meghatározott és változó gazdasági, társadalmi, nemi és diskurzív rendjei, intézményesült migrációs politikái, illetve az egymáshoz fűződő történeti-gazdasági kapcsolatok is. Ezen tényezők és szereplők együttes dinamikáját a globálisan és lokálisan szerveződő és súlyosan egyenlőtlen tér alakítja ki. Ezekben a hierarchikus terekben nemcsak maguk a migránsok járnak be jelentősen eltérő pályákat (ingázó és nem ingázó menedzserek, szakmunkások, diákok, háztartási alkalmazottak stb.), hanem társadalmi és közhatalmi entitásokként az egyes államok is, amelyek eltérő módon integrálódnak a globális vándorlásba, illetve a kapcsolódó egyenlőtlenségi folyamatokba (Sík 2001: 7–104, Massey et al. 1998, Massey 1999, Portes 1995, Portes – Böröcz 1989, de Haas 2011, Castles – Wise 2007, Melegh 2012). Ezt a komplexitást nem ragadják meg a neoklasszikus elméletek, amelyek haszonmaximalizáló egyéneket tételeznek föl, és azok egyéni jellemzőikben megnyilvánuló típusaira koncentrálnak. Ezen megfontolások alapján fontos, hogy ne csak mikroszinten elemezzük a migrációt és a hozzá kapcsolódó folyamatokat (arra keresve a választ, hogy ki és hogyan kapcsolódik be az adott migrációs folyamatba), hanem történeti strukturális szempontból is vizsgáljuk a kérdést. Böröcz javaslatainak figyelembevételével a migrációs folyamatok terén is át- és újra kell gondolni az egyenlőtlen cserék komplex, történetileg intézményesült kapcsolatrendszerét, illetve a függőség fogalmát (Böröcz 2014, 2015). Ugyancsak érdemes átgondolni a szerző azon módszertani javaslatát, hogy az egyenlőtlenség elemzésében a relatív gazdasági pozíciót használjuk a világszinten belüli helyzet indikátoraként, és ne az abszolút jövedelmi különbségek mentén haladjunk. Így ugyanis elkerüljük a neoklasszikus elméletben rejlő csapdákat (Böröcz 2009, 2014, 2015, Portes – Böröcz 1989, Massey et al. 1998, Melegh 2012).

¹ A népszámlálási adatok előállításában nyújtott segítségéért köszönet illeti Kovács Marcellt és Vargáné Loch Mártát, a KSH Népszámlálási Főosztályának munkatársait. Külön köszönet illeti Dickmann Ádámot is a szakmai segítségért, illetve a tanulmány külső bírálói értékes megjegyzéseikért.

Külön kiemelendő, hogy Massey már az 1998-as globális elemzésében hiányolta, hogy a világrendszer-elméletet nem tesztelték szisztematikusan Európában, miközben az észak-amerikai migrációs kapcsolatrendszer esetében már a nyolcvanas években sikerrel alkalmazták (Massey et al. 1998: 128). Kezdeti kísérleteket ugyan már tettünk arra, hogy ilyen szempontból is elemezzük a dél-kelet-európai térség, és ezen belül Magyarország folyamatait, mégis, a munka aligha tekinthető befejezettnek. Főképp abból a szempontból, hogy nemcsak globálisan kell tudni elemezni a „helyi” folyamatokat, hanem azokat össze is kell kapcsolni a transznacionálisan szerveződő diskurzív rendekkel, mert csak így ragadhatjuk meg a teljes történeti dinamikát (Melegh 2012, 2016, Fassmann et al. 2014). Tehát mind a folyamatok, mind pedig a kognitív és politikai interakciók globális perspektívából és egymással is interakcióban elemzendők (Glick – Schiller – Wimmer 2005, Melegh 2006).

A történeti változás elemzésekor is komoly problémákkal kell szembenéznünk. Az általunk használt módszerek – a történeti-strukturális elméletek, valamint a világrendszer-elmélet – is megmutatták, hogy a tömeges kivándorlás strukturális hátterét a világkapitalizmus benyomulása teremti meg. E megközelítés hívei – az egyszeri átmeneten túl – ugyan hangsúlyozzák a gyarmati múltból visszamaradt vagy történelmileg kialakult migrációs kapcsolatok fontosságát, de mindeközben nem elemzik szisztematikusan a hosszú távú változásokat, vagy az adott kereteken belüli ingadozásokat. A modernizációs elméletek (többek között a migrációs átmenet, a migrációs púp, a migrációs ciklus teóriái) alapján pedig csak néhány általános és empirikusan kevésbé alátámasztott elmélettel rendelkezünk (részletesen lásd Melegh 2012, 2015a, 2016). Ezek az elemzési keretek ugyan jól értelmezik az egyes elemeket, de például előírják, hogy milyen fázisok és irányok szerint alakuljanak a változások (például a kivándorló állapotból a bevándorló állapotba), ami többek között Magyarország esetében sem igazolható.

E tanulmány a főtt vázolt komplex problémakörön belül tehát most a következő kérdésekre keresi a választ:

- Miképpen illeszkedtek a magyarországi folyamatok a globális változásokhoz a főbb demográfiai trendek, vándorlási folyamatok, vándorlási egyenlegek kapcsán, és mi jellemezte azokat a migrációs tereket a küldő és fogadó struktúrák tekintetében, amelyekben Magyarország aktív szerepet vállalt? Néhány alapváltozó mentén (relatív egy főre jutó GDP, gazdasági szerkezet) hogyan alakult Magyarország globális strukturális helye az elmúlt hatvan évben, és ez miképpen függött össze a vándorlási folyamatok alakulásával?

- Mennyire voltak stabilak Magyarország külső (fogadó és küldő) migrációs kapcsolatai az elmúlt hatvan évben?
- Milyen más külső kapcsolatrendszerekkel, mint például a tőkebefektetés lehetnek összefüggésben a migrációs kapcsolatok?
- Polányi Károly fiktív árufogalmának felhasználásával arra is keressük a választ, hogy az adott gazdasági rendszerben milyen fiktív migrációs cserékben vesz részt Magyarország, ha egybevetjük és értékeljük az el- és bevándorlást, illetve annak iskolázottsági, korbeli és foglalkoztatottsági összetételét a főbb történeti kapcsolatok mentén.

MAGYARORSZÁG ÁLTALÁNOS STRUKTURÁLIS HELYE A FŐBB DEMOGRÁFIAI FOLYAMATOK TEKINTETÉBEN

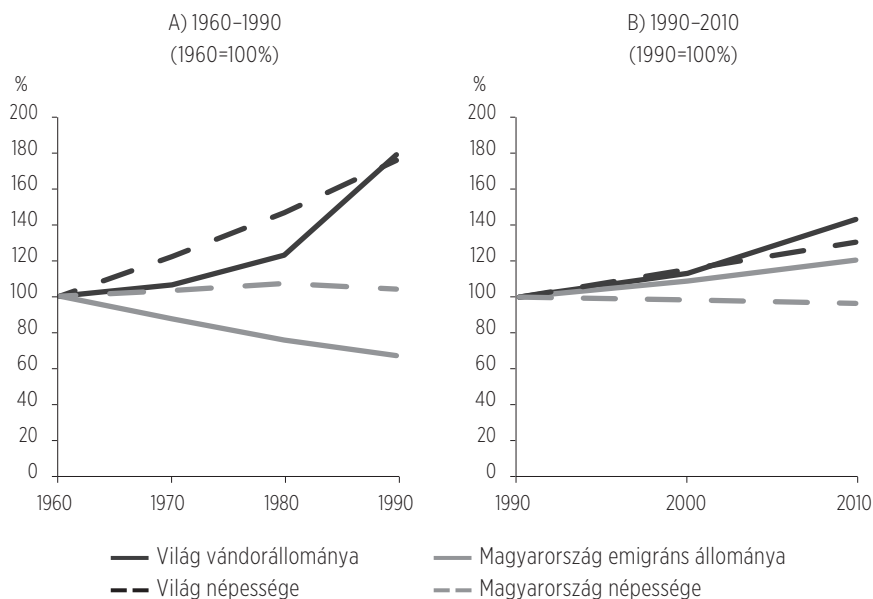
A világ népességének és vándorlói állományának alakulása az ötvenes évek végétől három szakaszra bontható az ENSZ és a Világbank népességszámra vonatkozó adatai és a migrációs mátrixokban megjelenő vándorok (születési ország szerinti) adatai alapján (*1. ábra*).² A hatvanas évek elejétől a nyolcvanas évek közepéig mind a világ népessége, mind a születési országukon kívül élő emberek száma dinamikusan nőtt. A világ népessége 3 milliárdról 5,3 milliárdra, a világ emigráns állománya pedig 93 milliőről nagyjából ennek másfélszeresére nőtt. A kilencvenes évekre a vándorok állományának növekedése – az exponenciális görbe következtében – meghaladta a népességnövekedés ütemét, és 2010-re 40%-kal lett magasabb az 1990-es állománynál, miközben a népességszám csak nagyjából 20%-kal növekedett. A 2010–2013 közötti időszakban közel azonos arányban nőtt a vándorok állománya és a világ népességének száma, és mindkét folyamat esetében némi lassulás volt megfigyelhető.

---

² McKeown joggal kritizálja a migrációs mátrixadatokat, amelyeket kiindulópontként mégis el kell fogadnunk, hiszen az időbeli változás még a szisztematikus hibák mellett is értelmezhető. McKeown a következő problémákat veti fel: van, ahol a születési országból indultak ki, és van, ahol a külföldi állampolgárságból, amennyiben az illető nem vált honossá. Az adatok továbbá magukban foglalják a határváltozások következményeit is (McKeown 2004: 183).

1. ábra: Népeség-növekedés és vándorállomány a világban és Magyarországon, 1960–2010 (%)
 The increase of population and the stock of migrants in Hungary and the world, 1960–2010 (%)

Források: Népeségadatok 1960 és 2010 között: United Nations, WPP 2011. A vándorlás állományi adatai 1960 és 1990 között: World Bank 2011. A vándorlás állományi adatai 1990 és 2010 között: United Nations, TIMS 2013.

Magyarország a hatvanas és a kilencvenes évek között nem követte a világ trendjeit: emigránsállománya a születési ország szerinti becslések alapján csökkent (623 ezerről 416 ezerre), míg a népességszám a nyolcvanas évek elejéig kicsit emelkedett, majd csökkenni kezdett. A kilencvenes évektől emigránsállománya rohamosan nőni kezdett a globális változáséhoz közeli mértékben (visszakapaszkodott az 500 ezer fős szintre, majd e fölé 2013-ra). Mindeközben a népességszáma tovább csökkent, annak ellenére, hogy a bevándorlók száma is jelentősebben megugrott; és 2015-re – a születési ország szerinti definíció alapján – a bevándorlók állománya elérte a 449 ezer főt az ENSZ adatai szerint.

Más szóval, a nyolcvanas évek valódi fordulópontra jelentettek az ország népesedése szempontjából, ha azt globális aspektusból vizsgáljuk. Addig igazából a globális változások irányával ellentétes hatások érvényesültek (csökkent a népesség és az elvándorló állomány). A nyolcvanas évek közepétől azonban a vándorlás terén már a globális trendek érvényesültek, miközben a népességszám tovább csökkent a világ népességének lassuló növekedése idején. A kilencvenes évektől megugró bevándorló állomány némileg ellen-

súlyozta az elvándorlásból és a természetes fogyásból eredő népességcsökkenést, de ez a hatás a növekvő elvándorlás miatt ma már nem érvényesül. Ez arra utal, hogy Magyarország migrációs integrációja jelentősen átalakult a nyolcvanas évek közepétől. Azt is fontos megjegyezni, hogy a magyarországi elvándorlás állományi szintű aránya a honos népességhez viszonyítva a térség többi országához képest alacsony maradt, miközben a világátlag duplája volt a hatvanas és hetvenes években és ehhez az arányhoz közelít a legutóbbi időszakban.

Kiemelendő, hogy a hatvanas és hetvenes évek demográfiája regionális és globális kontextusban több szempontból is „jól alakult” az ENSZ WPP (United Nations, World Population Prospects) adatai alapján. A termékenységszökkenés hosszú távú trendje időlegesen lelassult, és az ország mind az európai, mind pedig a kelet-európai átlag fölé került. Ezt követően, a nyolcvanas évek elején azonban a termékenység komoly csökkenésnek indult, és a kilencvenes évek elejétől a kelet-európai trendeket követi. Halandóság terén is hasonló trendek figyelhetők meg. A világátlaghoz képest relatív előnyünk volt a legnagyobb férfi és női várható élettartam alapján a hatvanas évek legelején (közel húsz év mindkét esetben), ami a kilencvenes évek elejére leesett (a nők esetében a születéskor várható élettartam esetében az előny 7 év, míg a férfiak esetében 2–3 év maradt).³ Az ekkorra kialakuló, és a korábbi időszakhoz képest jóval alacsonyabb relatív előnyt azóta tartja az ország a női halandóság tekintetében. A hazai férfihalandóság a hatvanas évektől – a kelet-európai országokhoz hasonlóan – folyamatosan stagnált, a relatív előny jobbára eltűnt. A régió országainak mutatói a kilencvenes évek közepétől a világátlag alakulását követik. Egyes országok férfihalandósága – szemben a női halandósággal – még a világátlag alá is leesett (így vele együtt az összevont kelet-európai átlag is). Más szóval itt nem érvényesült a „különlegesség” a hatvanas és hetvenes években, ami nagyon érdekes komparatív kérdéseket vet fel: egyrészt a női halandósággal való összevetésben, másrészt a hatvanas–hetvenes évekbeli kapitalizmus és szocializmus összehasonlítása kapcsán, harmadrészt a rendszerváltás előtti és utáni trendek tekintetében. Tehát ezt úgy foglalhatjuk össze, hogy az államszocialista időszak két középső évtizedének főbb trendjei olyan társadalmi rendre és globális integrációra utalnak, ami a világ trendjeitől eltérő fejlődésre adott lehetőséget, majd a nyolcvanas években elindult egy relatív zuhanás, és azóta a világátlaghoz közeli „normalitás” szerint zajlanak a folyamatok. Ez a megfigyelés amiatt válhat érdekessé a migráció vonatko-

---

³ Böröcz József erre már korábban felhívta a figyelmet a halandóság kapcsán: Böröcz 1999. Lásd még Meslé 2004.

zásában, mert felhívja a figyelmet a lokális társadalom társadalomtörténeti folyamatainak cezúráira, az egyenlőtlenségi és intézményi viszonyok radikális átalakulására.⁴ De a migráció folyamata esetében a főbb trendeket a gazdasági jólét mérőszámaival való összevetésében is fontos megnéznünk, hiszen ez az összekapcsolás részben meg is magyarázhatja a hatvanas és hetvenes évek „különlegességét”, majd pedig a „normalitásba” való visszarendeződést.

Magyarország mind a vándorlási folyamatok, mind pedig a relatív egy főre jutó GDP tekintetében jelentős változásokon ment át az elmúlt hatvan évben. Az alábbiakban először a vándorlási egyenleget vesszük szemügyre, majd ezt összekapcsoljuk az egy főre jutó GDP változásával a világátlag százalékában.

A VÁNDORLÁSI EGYENLEG TÖRTÉNETI ALAKULÁSA

A fiktív migrációs csere fogalmát ez a tanulmány vezeti be először. A vándorlási egyenleg és a hozzá kapcsolódó fiktív migrációs csere nem jelent egységes társadalmi folyamatot, és fiktív áruként kezeli az embereket (elméleti kiindulópontként lásd Polányi 2004: 101–111, Hann 2016). Egy adott ország vándorlási egyenlege különböző társadalmi folyamatokat kapcsol össze, hiszen leszámítva a továbbvándorló külföldieket, más csoportok indulnak és érkeznek, illetve más transznacionális migrációs térben mozgó csoportokról van szó. Ezért a vándorlási egyenleg igazából fiktív csere, és csak a kapitalizmus körülményei között, a vándorlás absztrakttá, azaz fiktívvé tételével válhat a „világszintű munkaerőpiac” mérőszámává, illetve az absztrakt demográfiai (biopolitikai) erőforrás képzetévé. Ez az absztrakció különösen igaz a migráció percepciója esetében, hiszen a helyi közösségek sosem tekintenek azonos szemmel az elvándorlókra és a bevándorlókra. Ezen túlmenően módszertani problémák is adódnak. A becsült migrációs egyenleg a népesség növekedéséből kivont természetes növekedés (születés és halálozás) után megmaradt népességet jelenti, azaz egy reziduális számot képezünk. Ez a szám bizonytalan, mivel magába gyűjti a népességszámlálás hibáit is. Ráadásul a nettó migrációs ráta egyformának tekinti azokat az országokat, amelyekben a ki- és bevándorlás szintje eltérő, de az egyenleg mégis azonos. Mégis, e kritikai szempontok figyelembevételével is érdemes megfigyelni és értelmezni, hogy az adott világpiaci versenyben milyen nettó „veszteségek” és

⁴ Klínger (2001) nagyon szépen mutatja meg a halandósági egyenlőtlenségek emelkedését az iskolai végzettség szerint a hetvenes évektől. Lásd még Hablicsek – Kovács 2006.

„nyereségek” érnek egy országot, és ez milyen globális egyenlőtlenségi viszonyokra vezethető vissza a globális kapitalizmus rendszerén belül. Az ilyen típusú elemzésben a következő tényezőket szükséges megfigyelni a ki- és bevándorlás mennyiségi mérlegén (egyenlegén) túl:

- milyen összetételű népesség (pl. iskolai végzettség, szakmastruktúra, stb.) vándorol el és be;
- milyen kapcsolatokat „használ”, milyen migrációs kapcsolatokba integrálódik az ország;
- e kapcsolatokban mely strukturális tényezők (például etnikai kapcsolatrendszerek, intézményesült gazdasági struktúrák, globális oktatási intézményrendszerek) játszanak szerepet, és ezek hogyan alakulnak az idő folyamán.

A vándorlási egyenleg változása

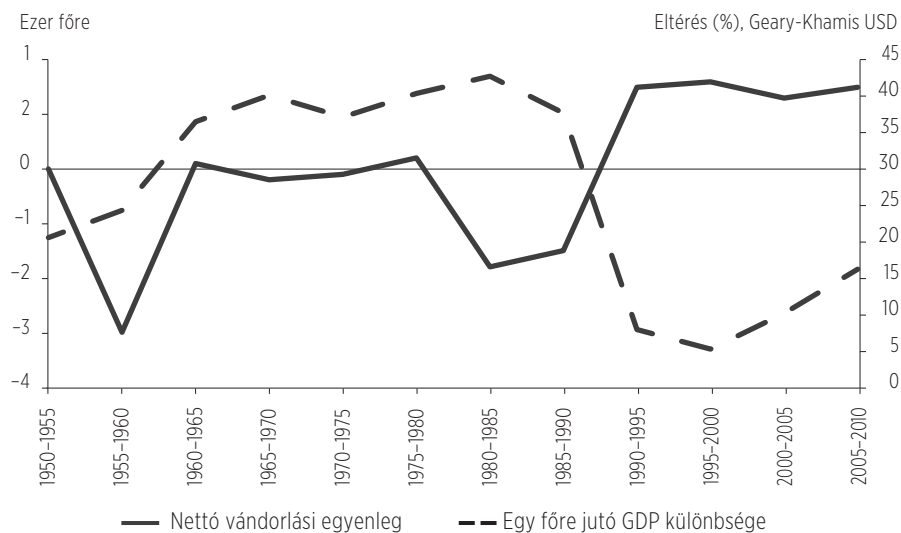
Ha az előzőek figyelembevételével kezdünk hozzá a hosszú távú elemzéshez, akkor jól láthatóvá válik (miként a 2. ábra is mutatja), hogy Magyarországon az ötvenes évek elején 1000 főre vetítve közel zérus volt a migrációs egyenleg az ENSZ World Population Prospects adatbázis reziduális módszerrel becsült adatai alapján.⁵ Ez az egyenleg az 1956-os és az 1957 eleji exodus következtében jelentősen negatívvá vált (ami itt a becsült adatokban kb. -150 000 fő). Ezt követően visszaemelkedett a nulla közeli értékekhez. A nyolcvanas években előbb negatív irányba fordult, majd az évtized végétől pozitívvá vált, és egy viszonylag hosszabb időszakra évenkénti 15 000 fő többletet eredményezett a népszámlások közötti népességszám-különbségek és a természetes szaporodás összevétele alapján.

---

⁵ Nettó migráció: a bevándorlók száma mínusz a kivándorlók száma egy adott időszakban, elosztva a befogadó ország lakosságának az egyazon időszakban élő személy-évével (person-year). Ezt a vándorok 1000 főre vetített nettó száma fejezi ki. A legtöbb országban ez a szám a nettó nemzetközi migráció becsléseire alapszik, amelyeket a teljes lakosságcsere és a természetes növekedés közötti különbségből származtatnak.

2. ábra: A vándorlási egyenleg és az egy főre jutó GDP világtól való százalékos eltérése Magyarországon, 1950–2010

Net migration and GDP per capita in Hungary as a percentage of global average in Hungary, 1950–2010

Források: United Nations, WPP 2011; Maddison database.

Mielőtt a fenti megfigyelések értékeléséhez kezdünk, érdemes ellenőrizni, hogy a vándorlási egyenleg fenti becslése mennyiben igazolható más számításokkal is. Két szerző, Illés Sándor és Hablicsek László 1996-ban úttörő munkát végzett azzal, hogy megpróbálta felmérni az 1956-os kivándorlási hullám hosszú távú hatását (a modellszámításokat megismételték és részben korrigálták 2005-ben; Illés – Hablicsek 1996, 2005). Ezen munkához meg kellett becsülniük kor szerinti bontásban az el- és bevándoroltakat, mégpedig egy olyan időszak vonatkozásában, amikor a magyarországi népszámlálás még nem tartalmazott állampolgársági és születési ország adatokat (ez a változó a 2001-es népszámlálásban szerepelt először). Sőt, a bevándoroltak beáramlására is csak 1980-tól vannak adatok a népmozgalmi rendszerben, illetve értelemszerűen csak nagyon nagy nehézségek árán lehet megbecsülni a legális és illegális kivándorlást és annak összetételét. Megjegyzendő, hogy a kiinduló állapot kapcsán sokat segített egy korabeli tükör elemzés, amely az elvándoroltakra vonatkozott, és amelyet 1990-ben jelentetett meg újra a KSH (KSH Jelentés 1991). A két szerző több más vizsgálat, illetve Tóth Pál Péter belügyi anyagokon nyugvó elemzése (Tóth 1997) alapján a következő eredményekre jutott a vándor-

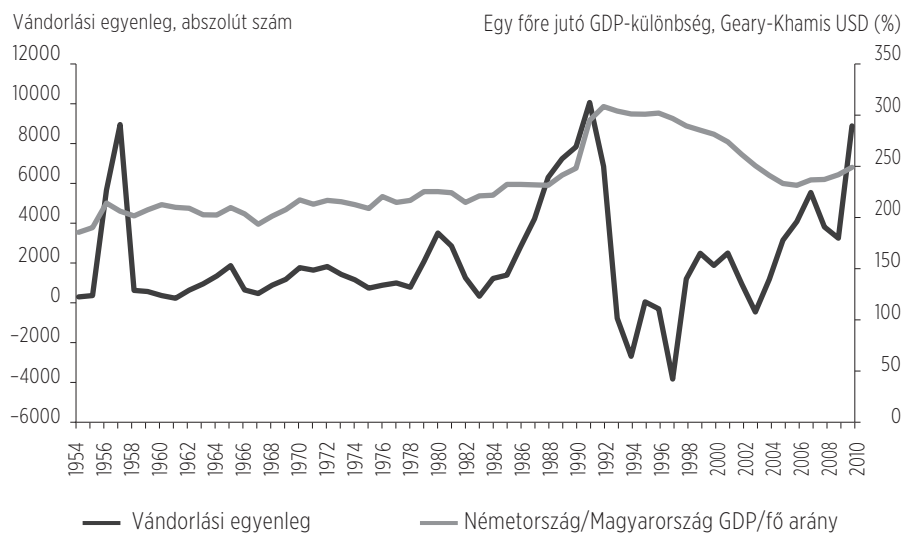
dorlási egyenleg kapcsán. Az általuk közölt ábrában (Illés – Hablicsek 1996: 12) a nyolcvanas évekbeli adatok térnek el leginkább a fent elemzett ENSZ-becsléstől. Ekkor az ENSZ-becslés jóval (mintegy évi 15 ezer fővel) nagyobb elvándorlást jelez a népszámlások összevetése alapján. Ez könnyen adódhat abból, hogy egyenletesebben osztották el a különbségeket az évtized során, vagy éppen Hablicsek és Illés becsülte alul az elvándorlást, különösen a nyolcvanas évek legvégére vonatkozóan. Ezt látszik igazolni például, hogy a német statisztikai hivatal a vándorlási egyenlegében a nyolcvanas évek közepétől 5 és 10 ezer fő közötti elvándorlást jelzett Németország irányába, ami több, mint a két szerző által megadott teljes elvándorló népességszám, amennyiben eltekintünk az esetleges definíciós problémáktól. Külön megjegyzendő, hogy – amint a 3. ábrán is látható – a két ország közötti gazdasági különbség éppen ekkor ugrott meg, és a német kisebbségre vonatkozó kedvező német bevándorlási politika (Aussiedler jogállás), illetve az egyre nyitottabb határok kedvező emigrációs helyzetet idézhettek elő. Tehát miközben Magyarország növekvő számban fogadott be határon túli magyarokat és vált bevándorló országgá (a KSH népmozgalmi statisztika összesen 62 508 bevándorlóról tud ebben az időszakban), az elvándorlás nem csökkent, hanem valószínűleg nőtt – persze nem olyan mértékben, mint a bevándorlás. Ezt támasztja alá az is, hogy amikor Hablicsek a népszámlálások reziduális összevetése (tehát az ENSZ-módszer) alapján dolgozott, akkor ő maga is erősen negatív egyenleget talált. Sőt az European Social Statistics alapján az évtized teljes veszteségét 192 400 főre tette, ami évi közel 20 ezer főt jelent (Hablicsek 2004: 303–304). Tehát a nyolcvanas évek negatív egyenlege valószínűsíthető, és az ENSZ-becslés nem állhat messze a valóságtól.

Az ENSZ-becsléseken alapuló idősor még egy időszakos esetben válhat kérdésessé, mégpedig abból a szempontból, hogy aligha lehetett olyan mértékben pozitív, amilyenek az 1. ábra mutatja. A 2000-es években komoly változás következhetett be, Magyarország pedig már 2004-től erősödő emigrációs tendenciákat mutatott (Blaskó – Gödri 2014, Gödri et al. 2013, Blaskó – Németh – Meleg 2014, Hárs 2012), különösen az EU-n belüli vándorlás tekintetében. A tükörstatisztikák és a SEEMIG projekt elvándorlás-vizsgálata egyöntetűen azt mutatta, hogy 2008-tól már exponenciálisan gyorsult az elvándorlás, és az ENSZ-becslés pozitív vándorlási egyenlege már 2010-re is kérdéses lehetett. Földházi a SEEMIG projekt keretében újfajta becsléssel próbálkozott. Így már a kétezres évek elejétől először gyengülő, majd erősödő emigrációs egyenleget mutatott ki a magyar népmozgalmi adatoknak és az

ENSZ születési ország szerinti migrációs mátrixban szereplő magyar elvándorlási állományok adatainak összekapcsolása alapján (Földházi 2014, United Nations, TIMS 2013).

3. ábra: A vándorlási egyenleg és az egy főre jutó GDP-különbség százalékban Magyarország és Németország között, 1953–2010

Net migration and the difference of GDP per capita between Hungary and Germany in percentage, 1953–2010

Források: Maddison database; Wanderungen zwischen Deutschland und Ungarn 1954–2011 Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, 2012. KSH adatkérés.

Azt a számunkra fontos következtetést vonhatjuk le mindebből, hogy Magyarország népessége valószínűleg mindvégig aktívabban vándorolt el, mint azt korábban gondoltuk. Ezt jól mutatja, hogy Németország viszonylatában a kilencvenes évek elején is volt egy nagyobb veszteség, majd a 2000-es évektől szintén egyre erősödő negatív egyenleg volt megfigyelhető. A folyamat pedig felgyorsult a 2008-as válság után, amikor Magyarország relatív helyzete Németországgal szemben újból jelentősebben megromlott, miközben a szabad mozgás és munkavállalás utolsó akadályai is lassan megszűntek. Mindent összevetve tehát az ENSZ 2000-es évekre vonatkozó becsült vándorlási egyenlege felülvizsgálatra szorul a negatív irányban.

A vándorlási egyenleg és a relatív jövedelmi pozíció kapcsolatának alakulása

Ezt követően térjünk vissza a 2. ábrához és vizsgáljuk meg, hogy a vándorlási egyenleg változása miképpen függött össze a relatív jövedelmi pozíció alakulásával, ami más demográfiai folyamatok esetében is viszonylag jól jelezte a történeti korszakhatárokat. A 2. ábra alapján, ha jelentős hullámzásokkal is, de a világ egy főre jutó GDP-jének az átlaga felett maradt az ország a vizsgált időszakban. Az ötvenes években globális szempontból relatíve jó helyzetből indult az ország, amely adat értékeléséhez meg kell jegyeznünk, hogy a világ olyan jelentős országai, mint például Kína vagy India az elmúlt néhány száz éves történetük legkomolyabb mélypontját élték át ekkor. Tehát az átlag magán viselte a bomlásnak indult gyarmati rendszer hatására bekövetkezett ázsiai hanyatlás nyomait, és így átélte az európai és ezen belül a kelet-európai országok relatív felértékelődését (Böröcz 2009: 39–53, Pomeranz 2000: 3–26). A hatvanas és a hetvenes évek során Magyarország viszonylagos helyzete sokat javult, és a nyolcvanas évek elején már az elmúlt hatvan év legjobb relatív pozícióját biztosította magának. A nyolcvanas évek végétől gyors zuhanás következett be egészen a világátlagig, majd lassú felkapaszkodásra került sor, anélkül, hogy az ország elérte volna a korábbi szintet. Más szóval az ország relatív gazdasági helyzetének változása magyarázhatja a hatvanas és hetvenes évek vándorlási egyenlegének a javulását, hiszen az országból a határ nagyobb nyitottsága ellenére sem vándoroltak el nagyobb számban, mint azt tették például a nyolcvanas évek közepétől, még a rendszerváltozás előtt. Az ország relatív megtartó ereje csak nőhetett, és ebben a nyugalomban a viszonylagos politikai stabilitás is szerepet játszhatott. A nyolcvanas évek közepétől mind a bevándorlás, mind pedig az elvándorlás felgyorsult például Németország viszonylatában, ami azt mutatja, hogy az ország igazodni kezdett a világ fő globalizációs trendjeihez. (Ahogy fentebb láttuk, a világ migránsállománya a nyolcvanas évektől kezdett rohamosan nőni.) Más szóval megnőtt az ország relatív nyitottsága, és emellett, illetve ennek következtében romlani kezdett a relatív jövedelmi pozíciója: ezért is indulhatott meg az elvándorlás. Fontos azonban, hogy a konkrét történeti kapcsolatokon belül elemezzük ezeket a viszonyokat, hiszen az ország egy stabil be- és elvándorló kapcsolattrendszerbe ágyazódott be, és a jövedelmi változások az egyes kapcsolatokon belül érvényesültek és hatottak. A strukturális és történeti iskola meglátásai szerint ezek a tények csakis az adott történeti-migrációs kapcsolattrendszeren belül értelmezhetőek (Portes – Böröcz 1989, Massey et al. 1998). Jól mutatja ezt, hogy például a Németország irányá-

ba mutatózó jövedelmi és vándorlási „hátrányokat” az ország a Romániából érkező magyarok révén kompenzálta, miközben zajlott a globalizációs nyitás (Melegh 2012, 2015a).

Összegezve tehát, egy ciklikus vándorlási egyenleg valószínűsíthető, azaz az ötvenes évek negatív hulláma után nulla közeli és pozitív egyenleg jöhetett létre; majd a nyolcvanas években negatív elvándorlási hullám indult el a globális emelkedésnek megfelelően, amit a környező országokból Magyarország irányába elinduló főképp magyar ajkú népesség idevándorlása ellensúlyozott. Mindeközben az ország a gazdasági növekedés tekintetében végképp leszakadt Európa nyugati és déli térségeitől; ennek ellenére mindvégig meg tudta tartani az előnyeit, sőt javította is szomszédjaihoz, különösen Romániához és Ukrajnához képest. Az így létrejövő idevándorlás a kilencvenes évek végétől egyre kisebb mértékben tudta pótolni az elvándorlás veszteségeit (Gödri – Tóth 2010, Gödri 2010, Böröcz 2014, 2015). A 2008-as válságot követően a felgyorsuló elvándorlás ismét emigrációs országgá tette Magyarországot, amikor – már a térség többi országát is érintő – újabb relatív jövedelmi pozícióvesztés indult el, összekapcsolódva egy jelentős társadalmi átalakulással. Ezért azok a magyarázatok, amelyek a magyarországi folyamatok átalakulását a politikai rendszerváltásra mint politikai és határnyitásra vezetnek vissza, hibásan érvelnek, mert a globális és regionális összefüggéseket nem elemzik az adott konkrét történeti kapcsolatrendszerek és intézményi feltételek keretében.

AZ EL- ÉS A BEVÁNDORLÁSI KAPCSOLATOK TÖRTÉNETI STABILITÁSA

Mielőtt továbblépnénk a folyamatok értelmezésében, érdemes azt is megvizsgálni, milyen mértékű történeti stabilitás jellemzi Magyarország migrációs kapcsolatait a különféle politikai és gazdasági rendszereken átívelően. Hiszen feltételezésünk és a történeti strukturális iskola ajánlásai szerint a hatótényezők és a külső függőségi egyenlőtlenségek konkrét történeti kapcsolatokon belül érvényesülnek, nem pedig egy általános globális hierarchikus térben. A legfontosabb, hogy elemezzük a makroszintű migrációs kapcsolatokat az egyes fontosabb külső viszonylatokban, mert aligha valószínű, hogy ezek a terek teljesen egységes elvek alapján működtek volna. Erre megvan a lehetőségünk, hiszen a Világbank és az ENSZ a becült és népszámlálási állományi adatok alapján elkészítette a világ összes országára vonatkozó kapcsolatrendszert,

azaz migrációs mátrixokat állított össze (Özden et al. 2011, World Bank 2011). Más szóval a népszámlálások és a kapcsolódó becslések alapján tudjuk, hogy születési ország szerinti bontásban hány magyarországi születésű személy él a világ összes országában, illetve ismerjük a hazánkban élő, de más országban született személyek számát. Így meg lehet adni a legfontosabb célországokat és fogadó országokat (1. és 2. táblázat).

A rendelkezésre álló adatrendszerben Magyarország fogadó országgént csupán becsült adatok alapján elemezhető, hiszen az 1995-ös mikrocenzusig és a 2001-es népszámlásig nem történt valós megfigyelés. Így hosszabb időn át fix arányokat vettek figyelembe az adott nemzetközi statisztikák, tehát számunkra ez az idősor nem használható.⁶ A fogadó struktúra ezért más adatok alapján elemzendő. A küldő struktúra elemzésére az 1960 és 1980 közötti időszak esetében a világbanki mátrixot használjuk, míg az 1990 és 2010 közötti időszakra vonatkozóan az ENSZ-mátrixot. Ezek az adatok azért is megbízhatóbbak, mert célországaink bevándorlási adatai valós és szisztematikus megfigyeléseken alapultak.

1. táblázat: Az öt legfontosabb célországban élő, Magyarországon született személyek száma és aránya a Magyarországról elvándoroltak csoportjában, 1960–1980 (%)

The first five most important target countries of people born in Hungary, 1960–1980. Number and ratio of emigrants (%)

Célország	1960		1970			1980		
	N	%	Célország	N	%	Célország	N	%
USA	256 017	41,1	USA	216 934	39,7	USA	156 495	33,2
Kanada	70 902	11,4	Németország	80 920	14,8	Németország	80 675	17,1
Németország	66 670	10,7	Kanada	66 212	12,1	Kanada	62 715	13,3
Ausztria	49 944	8,0	Ausztrália	34 488	6,3	Izrael	27 331	5,8
Ausztrália	29 247	4,7	Izrael	30 701	5,6	Ausztrália	26 988	5,7
Első öt	472 780	75,8	Első öt	429 255	78,5	Első öt	354 204	75,1
Összesen	623 503	100,0	Összesen	547 007	100,0	Összesen	471 656	100,0

Forrás: World Bank 2011; saját számítás.

⁶ Köszönet Kovács Marcellnek és Tátrai Pap Áginnak módszertani és forrásbeli problémák feltárása kapcsán.

2. táblázat: Az öt legfontosabb célországban élő, Magyarországon született személyek száma és aránya a Magyarországról elvándoroltak csoportjában, 1990–2010 (%)

The first five most important target countries of people born in Hungary, 1990–2010. Number and ratio of emigrants (%)

1990			2000			2010		
Célország	N	%	Célország	N	%	Célország	N	%
USA	126 986	31,2	USA	99 162	22,4	Németország	104 000	21,2
Kanada	56 842	23,4	Németország	88 901	20,0	USA	79 701	16,2
Németország	50 833	13,9	Kanada	50 689	11,4	Kanada	51 101	10,4
Ausztrália és Új-Zéland	28 929	7,1	Ausztrália és Új-Zéland	26 494	6,0	Egyesült Királyság	40 310	8,2
Orosz Föderáció	18 236	6,7	Egyesült Királyság	22 636	5,1	Ausztria	38 020	7,7
Első öt	281 826	69,1	Első öt	287 882	64,9	Első öt	313 132	63,7
Összesen	407 594	100,0	Összesen	443 600	100,0	Összesen	491 198	100,0

Forrás: United Nations, TIMS 2013; saját számítás.

Egyszerre több folyamatot figyelhetünk meg. A legfontosabb megfigyelésünk az lehet, hogy a célterület mindvégig a szélesebb értelemben vett Nyugat, amelyen belül Nyugat-Európa és az Európai Unió nyert egyre inkább teret. Ez nyilvánvalóan elsősorban az európai uniós térség intenzívebb kapcsolatrendszerének és átstrukturálódásának köszönhető. Mindeközben a koncentrációs mérőszámok azt is mutatják, hogy egyre diverzifikáltabb lett a migrációs kapcsolatrendszer (az első öt célország súlya leesett 75%-ról 63%-ra).⁷ Kiemelten fontos azonban, hogy hatvan év alatt csekély változás történt az országok és a célországok súlya tekintetében, és a főbb kapcsolatok a rendszerváltozás után is rendkívül stabilak maradtak. Ez jól mutatja, hogy a politikai nyitás önmagában csak egyetlen tényezője lehetett a migrációs folyamatoknak, azaz fennállása során az államszocializmus a kapitalista világgazdaság történeti migrációs kapcsolatrendszeréből nem lépett ki, azok hatását csak részben korrigálta. Tehát a migrációs folyamatokat és egyenlegeket konkrét történeti kapcsolatrendszeren belül érdemes végigelemezni, mert ezek roppant stabilak. Ez is jól mutatja, hogy a migráció nem a különböző individuális szintű „tőkék” és „hasznok” maximalizálásának eszköze, mint ahogy azt a neoklasszikus elméletek feltételezik.

⁷ Az Európai Unióra ezt kimutatta Gödri et al. 2013: 9.

Különösen így van ez a célok kiválasztása esetében, ahol a nem individuális szintű útfüggőség rendkívül erős lehet.⁸

Ez nyilván összefügg azzal, hogy az egyazon országban született migránsokból létrejött jelentősebb diaszpórák nehezen szorulnak háttérbe, már csak demográfiai okokból is. A diszpóra nagysága emellett a migráció egyik kiemelten fontos kumulatív oksági tényezője is (Collier 2013: 38–39, 89–90, Massey 1999: 45–47, Gödri 2010a), hiszen ez a kivándorló népesség számára társadalmi hálózatot jelent. A csupán demográfiai tartalékaikból élő diaszpórák elfogyhatnak, és – ahogy látni fogjuk – ez meg is történik; adott esetekben nem is beszélve arról az esetről, amikor a diszpóra elhagyása általános társadalmi folyamat, éppen az elfogadottsága miatt.

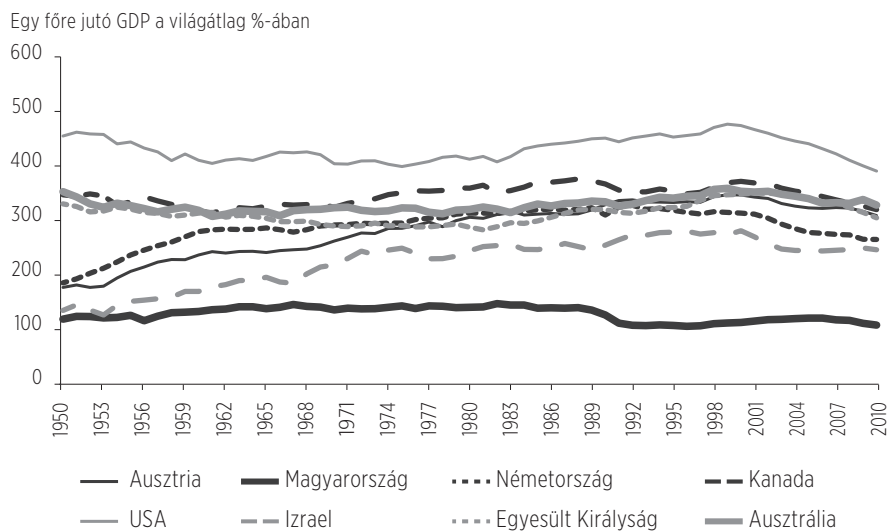
Így nem érdektelen, hogy a célországok rangsorában az Egyesült Államok, Németország és Kanada minden időszakban szerepelt az első öt – sőt ezen belül is az első három – helyen. Tehát ezek az országok a magyarországi elvándorlás legfontosabb szereplői maradtak mindvégig, ami annak köszönhető, hogy az ország korábban, már a 19. század végétől, nagyon erős történeti kapcsolatokkal rendelkezett a transzatlanti migrációs rendszeren belül. Más szóval ezen országok huzamosabban fogadtak magyar bevándorlókat, sőt, bizonyos esetekben és bizonyos csoportok (többek között az 56-osok, a politikai indokkal vándorlók, a németajkúak irányában) folyamatos volt a politikai támogatás. Ezen országok vonzerejét kifejezetten tartóssá tette, hogy már a 19. század vége óta folyamatos és tartós keresletet támasztottak a szakmunkás és szakértelmiségi rétegek irányában. Sőt együttes rendszert is alkottak, hiszen Németország sokáig nemcsak befogadta a kelet-európai migránsokat, hanem tovább is adta őket az észak-atlanti migrációs kapcsolatrendszerben (Sassen 1999: 79–81). Ezen túlmenően a főbb migrációs célpontok Magyarországgal szemben töretlenül megőrizték a gazdasági jólétségi előnyüket, komoly útfüggőséget mutatva a gazdasági egyenlőtlenség tekintetében; az adott történeti migrációs kapcsolaton belül pedig a vándorlás gazdaságilag is mindvégig előnyös maradt. Különösen érdekes, hogy Észak-Amerika egész idő alatt megőrizte gazdasági jóléti előnyét Európával, és mindenekelőtt Kelet-Európával szemben (4. ábra).

---

⁸ Ennek kapcsán lásd még Blaskó – Gödri 2014, amely szöveg másképpen foglal állást.

4. ábra: Egy főre jutó GDP a világtól százalékosan Magyarországon és legfontosabb célországai esetében, 1950–2011, Geary-Khamis USD

GDP per capita as a percentage of world average in Hungary and its key migratory target countries, 1950–2011, in Geary Khamis USD

Forrás: Maddison database; saját számítás.

Más szóval egy migrációs kapcsolat folyamatosan és stabilan működhetett, ha már egyszer létrejött, miközben az egyenlőtlenség megmaradt. Ami persze nem ad közvetlen magyarázatot a vándorlás adott irányára, noha nyilván fontos előfeltétele volt (Portes – Böröcz 1989). Tehát nem a makroszintű taszítás-vonzás elmélet működött mechanikusan, hanem a folyamatosan fennálló egyenlőtlenség fonódott össze a migrációs kapcsolat önerejével és intézményrendszerével. Ez pedig az államszocializmus idején, a vasfüggönyön át is érvényesült, és e jellegzetesség miatt kapott politikai színezetet. E stabilitásból kifolyólag pedig nem meglepő, hogy a rendszerváltás után is fennmaradt, bár a létrejövő EU-blokk intézményi rendje és belső egyenlőtlenségi rendszere bizonyos kapcsolatokat fel- és leértékelte, illetve átalakított.

Például Ausztria már 1960-ban feltűnik a rendkívül erős történeti kapcsolatokat, az 1956-os elvándorlás és a közelség miatt, majd hátrébb szorul, és a 2000-es évek végétől válik megint fontos szereplővé. Ez persze nem azt jelenti, hogy Ausztria valaha is alacsony rangú célország lett volna. Hanem egyrészt azt jelenti, hogy az államszocializmus idején még inkább tranzitország volt, amelyben szerepet játszhatott, hogy jövedelmi szempontból éppen felkapaszkodó-

ban volt. Másrészt, főképp a kilencvenes évektől itt sokkal inkább volt jellemző az ingázó kapcsolat, mint más területek esetében (Hárs 2012, Blaskó – Gödri 2014).

Ausztrália egészen a kilencvenes évekig kiemelt szereplő volt a magyarországi migrációs kapcsolati rendszerben, de utána a jövedelmi különbségek csökkenése nélkül veszített a jelentőségéből. Valószínűleg az Európai Unió szabadabb terének bővülése és a belső uniós szabadságok növekedése vezetett ahhoz, hogy egy viszonylag kisebb diaszpóra, a nagyobb távolság és a fogadó gazdaság kisebb súlya miatt leértékelődött. Megjegyzendő azonban, hogy mind a mai napig van utánpótlása ennek a kapcsolatnak, és a Magyarországról Ausztráliába elvándoroltak száma nem csökken, hanem mindvégig stabil marad.

Az Egyesült Királyság már a hatvanas években is fontos partner volt, bár a 2000-es évekig nem volt benne az első ötben. Mindvégig a jelentősebb 7–8. hely környékén volt található a Világbank adatai szerint, leszámítva az 1970-es évet (ekkor a 11. helyen szerepelt, és megjegyzendő, hogy abszolút számban is mélypont volt ez, sem előtte, sem utána nem volt ennyire alacsony az érték). Ez az ország a 2000-es évtől vált igazán fontos szereplővé, ami azt is mutatja, hogy önmagában a stabil jövedelemkülönbség és a létező történeti kapcsolat mellett más tényezők is szerepet játszanak a migrációs kapcsolati rendszerekben. Nem egyszerűen a 2004-es EU-s munkaerő-piaci nyitás játszott benne szerepet, hanem hogy már 1990-től dinamikusan nőtt a létszám az első tízezerrel a több tízezerig. Tehát létezett már egy diaszpóra, illetve migrációs szempontból releváns kapcsolatrendszer, amire ráépülhetett a migrációs folyamat. Ez persze nem jelenti azt, hogy az ingázó mozgás, az utazási és az oktatási kapcsolatok szerepének növekedése ne jelentett volna később egy olyan pluszt, ami ezt a célországot kiemelt jelentőségűvé tette (Blaskó – Gödri 2014).

Izrael az 1970-es években feltűnt az első öt célország között, majd súlya lecsökkent, de később sem vált lényegtelenné. Mind a mai napig jelentősebb népesség jelzi, hogy Magyarországon született. Ez a kapcsolat külön elemzést érdemel, hiszen történeti ok-rendszere több szempontból is speciális, lévén, hogy egy új állam születéséről van szó. Ugyanígy külön végiggondolandó Oroszország és a Szovjetunió esete, amely a háborúk folyamán jobbára egy kényszer révén létrejött diaszpóra területe lett. Oroszország (SZU) 1990-ben feltűnt ugyan az első öt célország között, később azonban kiesett. Megjegyez-

dó, hogy a világbanki adatbázis az 1990 előtti időszakra a Szovjetunió esetében mindvégig zérus összeget jelentett adathiány miatt, tehát előfordulhat, hogy ez a kapcsolat a korábbi időszakban jóval élőbb volt. Nagyon valószínű, hogy a történeti katasztrófák során kialakuló kapcsolatok, a kényszer migrációk következtében, illetve a hosszabb ideig fennálló politikai kapcsolatok eredményeképp ez a célországi kapcsolat nem volt alacsony rangú Magyarország számára a második világháború nyomán. Mindeközben azt is látni fogjuk, hogy fontos bevándorló kapcsolat fűz össze bennünket mind a mai napig. Az el- és a bevándorlás részben össze is kapcsolódhatott a strukturális változások dinamikájának megfelelően.

Fontos azt is megjegyezni, hogy valószínűleg éppen a történeti kapcsolatoknál fogva eltérő emigrációs profilok alakultak ki. A legújabb kivándorló kutatások, amelyek Európára koncentrálnak, Németország és Ausztria esetében a masszív kapcsolaton túl egy sajátos profilt is mutatnak, mégpedig éppen a szakmunkás rétegek hangsúlyos szereplésével. Ez a fajta kapcsolat komoly hagyományokkal rendelkezik itt, és történeti intézményi rendjei már az államszocializmus korszakától kezdve fennállnak (a migrációs profilok kapcsán lásd Hárs 2012, Blaskó – Gödri 2014). Ez a korszakokon átívelő intézményi rend úgyszintén azt igazolja, hogy a kelet-német kapcsolatokon túl a kapitalista világgazdaság is folyamatosan igényt tartott a kelet-európai munkaerőre, és szervezett formában mindvégig használta. Ez persze nem volt annyira jelentős, mint Jugoszlávia esetében, ahol a szocializmus helyi változatát jellemző munkanélküliség miatt már a korai időszaktól kezdve szervezett formában exportálták a munkaerőt (Brunnbauer 2009, 2016: 251–310).

A fogadó kapcsolatok az államszocializmus időszakára vonatkozóan nehezen követhetőek hosszabb távon, főként ami a születési ország szerinti állományi adatokat illeti, miután a világbanki mátrix nem használható. Rendelkezésre áll azonban a népmozgalmi adatbázis áramlási struktúrája, amely adatbázis alapján megvizsgálható, hogy évtizedenként mely országokkal állunk leginkább kapcsolatban az évtizedenkénti kumulált beáramlási adatok alapján, legalábbis a nyolcvanas évek elejétől. Ebben az esetben az első 10 országot vettem alapul, már csak azért is, mert több ország a politikai feldarabolódás miatt több kategóriába került (3. táblázat).

3. táblázat: Küldő országok szerint kumulált beáramlás Magyarországra, 1980–2009
Cumulated inflow of migrants by sending countries between 1980 and 2009

	1980–1989		1990–1999		2000–2009
Románia	50 517	Románia	83 976	Románia	92 170
Lengyelország	11 730	Jugoszlávia új	17 458	Ukrajna	27 913
Szovjetunió	7 955	Ukrajna	12 091	Németország	13 509
NDK	4 440	Kína	11 276	Kína	9 798
Kuba	4 232	Németország	5 190	Szerbia	9 710
Csehszlovákia	2 783	Jugoszlávia régi	4 456	Szlovákia	7 904
Jugoszlávia régi	2 075	Egyesült Államok	4 291	Egyesült Államok	6 122
Vietnám	2 043	Szovjetunió	3 547	Szerbia és Montenegró	4 923
Németország	1 888	Oroszország	3 417	Jugoszlávia új	3 951
Líbia	1 046	Lengyelország	2 627	Ausztria	3 292
Első tíz összes	88 709	Első tíz összes	148 329	Első tíz összes	179 292
Első tíz aránya	86,49%	Első tíz aránya	81,63%	Első tíz aránya	77,00%
Összesen	102 566	Összesen	181 706	Összesen	232 855

Forrás: KSH, Népmozgalmi adatok; saját számítás.

Fontos látni, hogy az első tíz állam súlya alapján (amelyek részben a politikai határok átalakulása miatt átfedik egymást) egy viszonylag koncentrált kapcsolatrendszerrel van szó, miközben megjegyzendő, hogy ha lassan is, de ez a diverzifikáció nő a teljes volumen növekedése közben. A kapcsolat a környező államokkal mindvégig erős marad. Románia, a volt Jugoszlávia (összevonva az összes kapcsolódó kategóriát), Ukrajna (illetve a kapcsolódó kategóriák) és Szlovákia mindvégig kiemelt szerepet játszott, azaz az államszocializmus bukása sem változtatott ezen a szerkezeten. Talán csak jóval egyértelműbbé vált ez a kapcsolati függés, amelyben komoly szerepe volt az etnikai kapcsolatrendszernek. Ezt a kapcsolatrendszert a hálózati kapcsolatokon túl az etnikai privilégiumok egy egész sora, a pozitív befogadói attitűdök és nem utolsósorban a fennmaradó gazdasági egyenlőtlenségek is támogatják és támogatták (többek között lásd Gödri – Tóth 2005, Sík 2000, Melegh 2008, 2011, 2012, Melegh et al. 2004). Azonban ez nem jelentette és nem jelenti azt, hogy az etnikai kapcsolatok automatikusan magyaroznák a migrációs választásokat. Érdeemes ezeket más tényezőkkel együtt elemezni, még akkor is, ha a jövedelmi előnyök is egyértelműek. Jól jelzi az automatizmus hiányát például, hogy – Horváth István és Kiss Tamás legújabb tanulmánya alapján – Moldávia felől Románia csak igen kis számban kap „etnikai” bevándorlót, miközben Románia etnikai privilégiumokat nyújt a bevándorlóknak, jövedelmi szempontból gazdagabb, és az Európai

Unió intézményrendszerének is fokozatosan részesévé vált (Horváth – Kiss 2015). Tehát a küldő és a fogadó ország etnikai kapcsolatai alapján minden a tömeges bevándorlás irányába mutatott, ám mégsem ez történt és történik. Így ebben az esetben pontosabb, ha egy, a történeti struktúrákon alapuló komplex (részben etnikai) regionális migrációs térről beszélünk, amely a változó nemzetpolitikai időszakokat is túléli. Figyelemre méltó az is, hogy a szocialista vagy szocialista irányultságú országok – így Lengyelország, Kuba, Líbia és Vietnám – jelentős szerepet játszottak az államszocializmus időszakában, miközben ezek a kapcsolatok a rendszerváltás idején leértékelődtek. Később Kína, mint szocialista és nem európai állam vált fontossá bevándorlói szempontból (Nyíri 2010, Pieke et al. 2004). Ezen államokkal, illetve a Szovjetunióval és az NDK-val fontos vándormunka-szerződések voltak érvényben a hetvenes és a nyolcvanas évek során, amely kapcsolatok a kilencvenes évek eleje után teljesen megszűntek vagy jelentősen átalakultak.

Ezen szocialista migrációs kapcsolatok egy része azonban a küldő országok felől is értékelhető. Az európai migrációs rendszer háború utáni történetében fontos szerepet játszott az európai gyarmati rendszer felbomlása az ötvenes, hatvanas és hetvenes években. Az ötvenes évek elejéig ez a rendszer még a felbomlás állapotában volt, a koloniális rendszerek fennállása alatt pedig a gyarmatosító országok elzárkóztak a gyarmatosított népek „fogadásától” (Joppke 2005: 93–156). Sőt a migráció ellentétes irányú volt, a gyarmatosított országok ugyanis kivándorló területet jelentettek a gyarmatosító országok számára, amelyek jelentős gyarmatosító diaszpórákat tartottak fent a világ számos fontos területén. A felbomlás időszakában, az ötvenes években ezek a csoportok még pozícióik megtartásáért küzdöttek, és igen komoly konfliktusokba bonyolódtak, illetve a legdurvább eszközöket is bevetették a gyarmati elnyomás fokozására (Melegh 2015). Ezen gyarmatok függetlenedése vezetett el ahhoz, hogy nagymértékű „európai” visszaáramlás indult el ezekbe az országokba, illetve ezen államok lassan megnyíltak a külső munkaerő irányában. Egyrészt ezek az országok aktívan keresték az olyan munkavállalókat, akik a gyarmatosítók nyelvét beszélik. Másrészt pedig súlyosan destabilizált területeket hagytak maguk után, amelyeket a destabilizáció és a kapcsolódó háborús-területi konfliktusok miatt nagy számban hagyott el a – sokszor elképesztő körülmények között – kivándorló népesség.

Kelet-Európa és ezen belül Magyarország esetében az európai gyarmati konfliktusok és a gyarmati rendszer felbomlásának következményei közvetlen módon nem játszottak komoly szerepet, és az ötvenes és kilencvenes évek között kisebb számban érkeztek hozzánk bevándorlók a volt gyarmati területek-

ről. Megjegyzendő, hogy a kapcsolatrendszer nem volt szűk körű, viszonylag alacsony intenzitású maradt, és ezen kapcsolatok szervezésében fontos szerepet játszottak a szocialista blokkhoz fűződő újfajta kapcsolatok, amelyek segítettek a gyarmati népek Nyugattól való függetlenedését. Akik ideérkeztek, azok főképp vagy munkások voltak (például szövönők), vagy a magyarországi felsőoktatásban vettek részt. Magyarországra a következő volt gyarmati területekről érkezett évi átlagban tíz főnél több bevándorló a nyolcvanas években: Mozambik, Angola, Nigéria, Algéria, Líbia, Szudán, Egyiptom, Libanon, Palesztin Felszabadítási Front, Szíria, Jemen, Irak, Kambodzsa, Laosz, Vietnám.

Ezen meginduló kapcsolatok a kilencvenes években részben hátrébb sorolódtak, de nem állítható, hogy teljesen megszűntek volna. Afrika és Ázsia bizonyos területei mind a mai napig háttérként szolgálnak a magyarországi bevándorlási rendszerben. Ugyan fennmaradtak a felsőoktatási kapcsolatok, amelyek részben a hosszabb távú migrációt szervezik, mégis inkább a transznacionális gazdasági kapcsolatok váltak fontossá ezen a téren (Pieke et al. 2004).

Mint azt az alábbi, állampolgárság szerint osztályozó *4. táblázat*, illetve az *5. és 7. ábra* is mutatja, a környező államokon túlmenően néhány fontosabb bevándorlási célország is megjelent, úgymint Németország és – kisebb súllyal – az Egyesült Államok. Ezen országok valós migrációs partnerországok, azaz Magyarország szempontjából mind az el-, mind a bevándorlás szempontjából fontos tényezők. Az itt lezajló migrációs csere más folyamatokkal is összekapcsolódhat, és kiemelt jelentőségű lehet globális történelmi elemzésünk szempontjából.

4. táblázat: Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok a főbb kibocsátó országok szerint, 1995–2010

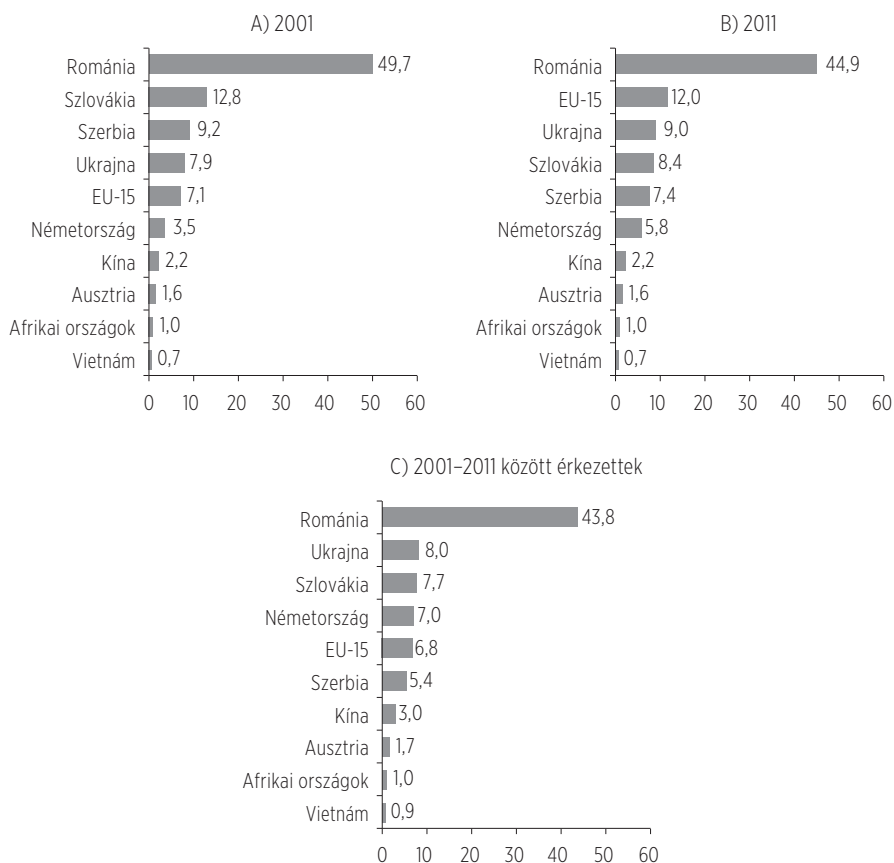
Foreign citizens residing in Hungary by country of origin, 1995–2010

1995		2001		2010	
Kibocsátó ország	N	Kibocsátó ország	N	Kibocsátó ország	N
Románia	68 439	Románia	41 561	Románia	72 720
Szerbia	15 297	Szerbia	12 664	Németország	18 691
Németország	7 427	Ukrajna	8 947	Ukrajna	17 241
Lengyelország	4 628	Németország	7 493	Szerbia	17 197
Ukrajna	3 501	Kína	5 819	Kína	11 173

Forrás: KSH, STADAT 2016.

5. ábra: Külföldön születettek megoszlása országok szerint 2001-ben és 2011-ben, illetve a 2001 és 2011 között érkezettek körében

Foreign born persons in Hungary by country of birth and by period of arrival in 2001 and 2011, and among those who arrived between 2001 and 2011

Forrás: KSH, Népszámlálási adatbázis; saját számítás.

Összefoglalva, Magyarország bevándorlási struktúrája nagymértékben és stabilan a szomszédos államokon nyugszik, amely történeti migrációs rend az etnikai kapcsolatokon túl részét képezi egy tartósan, rendszereken áthúzódóan fennálló regionális gazdasági egyenlőtlenségi rendszernek is. Mindeközben Magyarország a szocialista blokk fennállása idején a globális változások és a keleti blokk sajátos érdekei mentén aktív kapcsolatokat épített ki olyan blokkbeli és harmadik világbeli országokkal, amelyek közül Vietnám maradt meg fontos kapcsolatként. A többiek (Lengyelország, Líbia, Kuba) súlya a későbbiekben visszaesett. A kapcsolatrendszer ilyenét változásának oka nem feltétlenül keresendő

közvetlenül a politikai kapcsolatok átalakulásában (bár ez is jelentős), hiszen a gazdasági szerkezet megváltozása is nagyban hozzájárulhatott a leépüléshez. Magyarország textilipara az 1990-es évek elejét követően leépült, megszűntek/leálltak a bányák, illetve befejeződtek olyan nagy beruházások, mint a beremendi cementmű, ahol jelentősebb lengyel külföldi munkaerő dolgozott. Más oldalról Magyarország elvesztette erős és valós migrációs kapcsolatait az észak-afrikai és közel-keleti államokkal, ami jól mutatja a neoklasszikus elméletek hiányosságait, hiszen a jövedelmi érdekek fennmaradása nem jelentette a tömeges migráció fennmaradását.⁹ Magyarország emiatt olyan országokkal áll migrációs fogadói kapcsolatban, amelyek maguk is fontos kibocsátók a tágabban vett Nyugat irányában, azaz ők maguk is egy kiürülő térséget képviselnek. Más szóval, történeti kapcsolataink okán a fogadói viszonyban versenybe kényszerültünk más fogadó államokkal, ami pedig megnehezíti, hogy migrációs csere révén pótolni tudjuk a mind intenzívebben elvándorló magyarországi népességet (Melegh 2012, Fassmann et al. 2014, Gödri – Kiss 2009).

A FIKTÍV MIGRÁCIÓS CSERE ALAKULÁSA EGYES MIGRÁCIÓS KAPCSOLATOK SZERINT A 2000-ES ÉVEKBEN

Milyen fiktív migrációs csere zajlik társadalmi szempontból ezen történeti kapcsolatrendszerben, és mennyire egyenlőtlenek ezek a cserék? Az elemzés során a bevándorlás idejének figyelembevételével azt vizsgáljuk, hogy a történeti folyamatok eredményeképp mely születési ország szerint kialakított bevándorló csoportok fedik le leginkább azt a népesség-összetételt, amit az elvándorló csoportok esetében megfigyelhettünk. Ezen elemzés első változatában a kilencvenes évekre és a 2000-es évek elejére vonatkozó adatokat vizsgáltuk a migráns csoportok egy része számára szükséges munkavállalási engedélyek alapján (2004 óta ez az adminisztratív adat már csak a tagállamokon kívüliekre vonatkozóan áll rendelkezésre). A 6. ábrából jól látszik, hogy Magyarország a kilencvenes évek eleji átalakulás eredményeképp a munkaerő-importját is növelte, főképp a térségen belül. Egy korábbi elemzés során azt is meg tudtuk mutatni, hogy ez a folyamat egy súlyosan egyenlőtlen munkaerő-csererendszerbe illeszkedett (Melegh 2008). Ennek részeként a „nyugat”, azaz az EU 15 tagállama felől inkább magas iskolai végzettségű munkavállalói csoportok érkeztek, míg

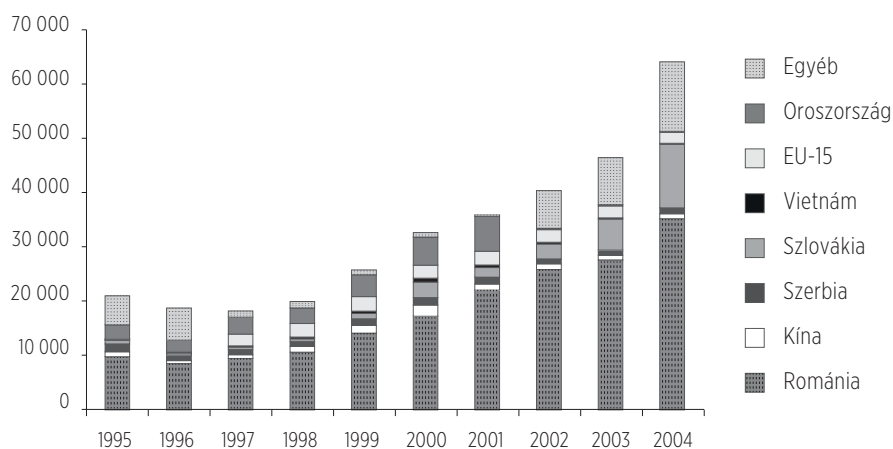
---

⁹ Megjegyzendő, hogy ezért is annyira elutasító a menekültválság kapcsán a magyarországi, és tágabban a térségbeli közvélemény.

Ukrajna és Románia felől alacsony iskolai végzettséget igénylő fizikai és szolgáltatói munkát végző csoport áramlott be a munkavállalási engedélyt kérők csoportján belül. Ez a „kelet-nyugat lejtő” jól mutatja, hogy Magyarország ekkorra visszailleszkedett egy adott hierarchikus gazdasági rendbe, ahol a hazai népesség köztes szerepe folytán a két irányból érkező munkaerő-bevándorlás közepette komplementer vagy éppen versenyhelyzetbe került. Ez egyrészt bekövetkezett az eltérő vállalati menedzsment szintjén, hiszen az Ausztriából és Németországból érkező befektetők kliensi elitet is exportáltak Magyarországra, másrészt a kétkezi munka szintjén, ahol a kárpátaljai vagy éppen erdélyi szak- és betanított munkások kerültek pozícióba. Ebbe a „kelet-nyugat lejtő” mintázatba Szerbia (az akkori Jugoszlávia) és Kína nem igazán fért bele, hiszen Jugoszlávia felől vállalkozók és magasan képzett értelmiségiek áramoltak be viszonylag nagy számban, míg Kína esetében szolgáltatók és kisvállalati vezetők érkeztek elsősorban. Ez jól mutatja, hogy az egyenlőtlenégi rendben és a történeti kapcsolatokon túl más konkrét történeti és intézményi tényezők is szerepet játszanak, mint például a jugoszláviai háború, a szerbiai elnyomás és a kapcsolódó NATO-bombázás, amely a szerbiai elitet „menekülésre kényszerítette”. Amint azt lejjebb még elemezni fogjuk, ilyen tényező lehet a társadalmi elutasítás is, amelynek egyik legfőbb példája, hogy például a Kínából érkezők közvetítő kisebbségként egy elkülönülő munkaerő-piaci és társadalmi szegmensbe lépnek be. Ez még

6. ábra: Az adott év december 31-én érvényes munkavállalási engedélyek alakulása főbb országok szerint, 1995–2004

Work permits valid on December 31 by sending countries, 1995–2004

Forrás: NMHKEF 2011; saját számítás

inkább arra figyelmeztet minket, hogy elemzéseinket csak konkrét kapcsolatok mentén szabad végeznünk, és egy általános globális egyenlőtlenség nem jelent elégséges magyarázatot arra, hogy az egyes országok miképpen kapcsolódnak be az emberek globális áramlásába.

A kétezres évekre vonatkozóan a munkaerő-felmérési adatokon túl népszámlálási adatok, illetve munkavállalási engedélyek is rendelkezésre állnak. Fontos, hogy mindkét esetben vannak születési ország szerinti adatok, azaz kiküszöbölhetőek az állampolgárság megadásában jelentkező egyenlőtlenségek (Sárosi 2011, Meleg 2012). Megfordítva persze ezek a diszkrimináció fontos jelzései, azaz az e téren jelentkező egyenlőtlenségek számunkra is érdekes egyenlőtlenségi viszonyrendszereknek tekintendők. A munkaerőcser területén Hárs Ágnes nagyon fontos munkát kezdett el, amikor a munkaerő-felmérés alapján megvizsgálta mind az elvándorlás, mind pedig a bevándorlás 1997 és 2012 közötti összetételét és volumenének alakulását. Úgy gondoljuk, hogy eredményei a magyarországi vándorlásra vonatkozóan szociológiaelméleti szempontból is figyelemreméltóak (Hárs 2012). Elemzése összekapcsolódik a SEEMIG projekt 2013-as elvándorlási eredményeivel, amely projekten belül Blaskó Zsuzsa és Gödri Irén közölt nagyon fontos összetételi eredményeket (Blaskó et al. 2014, Blaskó – Gödri 2014). Az alábbi áttekintésben ezeket az eredményeket vetjük össze röviden a 2001-es és 2011-es népszámlálás születési ország szerinti összetételével, amelyek összehasonlíthatóan mutatják meg, hogy Magyarországon milyen kapcsolatrendszerben milyen összetételű csoport talált magának helyet.

A Magyarországról való elvándorlás esetében mind a munkaerő-felmérés hosszú távú elemzése, mind pedig a SEEMIG projekt egy időpontra irányuló, de történeti trendeket is feltáró elemzése alapján jól látható, hogy egy összetételében fiatalabb, és kisebb-nagyobb mértékben férfi többletet mutató, a magyarországi népességhez képest jobban foglalkoztatott népesség hagyta el tartósabban az országot (Blaskó et al. 2014). Tudjuk továbbá azt is, hogy míg a 18–74 év közötti itthon maradottak 18%-a rendelkezik felsőoktatási végzettséggel (egyetem, főiskola), addig az 1989 után kivándoroltak hasonló korcsoportjaiban ez az arány 32%.

Mint már jeleztük, ebben az elvándorló viszonyrendszerben az egyes európai országok karakteresen eltérő mintázatot mutattak (az USA és Kanada esetében erre nincs közvetlen adat). Ausztria, illetve főképp Németország irányában szakmunkás végzettségű és szakmunkát végző férfiak hagyták el az országot; míg az Egyesült Királyságba vándorló tömegek körében arányaiban több volt a nő, illetve még a Németországba és Ausztriába távozóknál is fiatalabbak voltak

(Blaskó et al. 2014, Blaskó – Gödri 2014). Ez alapján úgy fogalmazhatunk, hogy a történetileg fennálló európai kapcsolatok esetében nem elsősorban a magas végzettségűek kiáramlása az igazán figyelemreméltó, hanem a szakmunkás rétegé, amely jól mutatja az immár régóta ismert ausztriai és német munkaerő-kereslet erejét. Ezen történeti kapcsolatrendszeren belül munkaerő-közvetítő cégek működnek, és olyan bér- és alkalmazási viszonyok érvényesülnek, amelyek képesek közvetlenül megmozdítani az embereket az adott országon belüli földrajzi struktúrában (Hárs 2012).

A fenti kiáramlással szemben Magyarország a kilencvenes évek elejétől rosszabb ideig elegendő számban talált bevándorlót. Ezért érdemes megnézni, hogy ezek tudták-e ellensúlyozni a „veszteségeinket”. Először is meg kell jegyezni, hogy – leszámítva a Távol-Keletről érkezőket – a korszerkezet a másutt születettek körében rosszabb, mint az 1989 után elvándorolt népesség korösszetétele, különösen ha az ausztriai és a német viszonylatot nézzük. A SEEMIG elvándorlási adatfelvétel alapján, Blaskó és Gödri szerint 1989 után a 20 és 59 éves kor közötti elvándoroltak közel 70%-a 40 év alatti volt (Blaskó – Gödri 2014: 303).

Amennyiben a Magyarországon született népességre vonatkozóan vizsgáljuk a kormegoszlást (5. táblázat), akkor a bevándorlók (a külföldön születettek) mindenképpen jobb korösszetételt mutatnak, mint a Magyarországon születettek. A Magyarországon születettek közel 56%-a volt a 20–59 év közötti korcsoportokban, míg a külföldön születettek esetében ez az arány meghaladta a 61%-ot. Néhány ország azonban kivételt képez. Szlovákia esetében ez a második világháború utáni áttelepítések miatt alakult másképpen, Ausztria esetében pedig igen „rossz” a bevándorlók korösszetétele, még a legutóbbi időkben bevándoroltak esetében is. Amennyiben a SEEMIG felmérés szerint haladunk, és az 20–59 évesek belső megoszlását vizsgáljuk meg, akkor az látszik, hogy a bevándorló csoportok szinte mindegyike a Magyarországon születettek belső arányait mutatja, azaz a 20–39 évesek ennek a korosztálynak közel 50%-át teszik ki. A bevándorló csoportok egyike sem mutatja az 1989 után elvándorolt magyarországi népesség kormegoszlását (6. táblázat). A legnagyobb negatív eltérés Ausztria és Vietnám esetében figyelhető meg, ahol ezek a korcsoportok a honos népességnél kisebb arányt képviselnek. A legnagyobb irányú pozitív eltérés pedig Szlovákia és az afrikai országok esetében látható, miközben még ezek a belső arányok sem érik el a SEEMIG által mért 70%-os arányt. A táblázatokból jól látszik, hogy csak a 2001 és 2011 között érkezettek esetében alakul „megfelelően” a kormegoszlás, azaz a frissen bevándoroltak képezik le a SEEMIG alapján mért elvándorló korösszetételt.

5. táblázat: A Magyarországon élő, de külföldön született személyek aránya az érkezés ideje, a születés országa és korcsoportok szerint, 2011 (%)

The age composition of people residing in Hungary by country of birth and the time of arrival in 2011 (%)

Születés országa	Korcsoport	Magyarországi tartózkodás kezdete				Összesen
		-1988	1989-2000	2001-2011	Ismeretlen	
Románia	0-19	0,0	1,7	10,6	18,7	5,0
	20-59	30,7	79,8	70,9	64,3	66,9
	60-X	69,3	18,5	18,5	17,0	28,1
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Szerbia	0-19	0,0	3,5	13,7	18,7	7,4
	20-59	8,9	78,4	63,5	65,5	58,7
	60-X	91,1	18,1	22,7	15,7	33,9
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Szlovákia	0-19	0,0	2,0	13,7	18,8	4,4
	20-59	9,0	51,7	64,8	65,2	30,0
	60-X	91,0	46,2	21,5	16,1	65,6
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ukrajna	0-19	0,0	3,6	13,0	19,5	7,6
	20-59	37,1	73,6	65,9	63,4	61,6
	60-X	62,9	22,8	21,1	17,2	30,8
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ausztria	0-19	0,0	15,8	25,5	18,6	16,5
	20-59	10,6	33,9	37,8	64,1	37,9
	60-X	89,4	50,3	36,6	17,3	45,6
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Németország	0-19	0,0	11,6	20,8	18,4	14,5
	20-59	59,8	46,5	48,7	65,5	55,1
	60-X	40,2	42,0	30,5	16,1	30,3
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kína	0-19	0,0	2,4	11,9	17,3	9,9
	20-59	82,1	93,2	85,8	64,3	82,9
	60-X	17,9	4,4	2,3	18,5	7,2
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Vietnám	0-19	0,0	6,9	11,4	17,8	8,3
	20-59	93,3	88,7	85,5	61,6	87,2
	60-X	6,7	4,4	3,1	20,5	4,5
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Afrikai országai	0-19	0,0	5,6	13,9	16,8	11,7
	20-59	79,1	87,8	84,5	66,4	79,3
	60-X	20,9	6,7	1,6	16,8	9,0
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Egyéb külföldi ország	0-19	0,0	9,5	26,4	18,0	16,3
	20-59	42,8	73,1	64,4	64,6	61,8
	60-X	57,2	17,4	9,3	17,3	21,9
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH, Népszámlálási adatbázis; saját számítás.

6. táblázat: A Magyarországon élő, de külföldön született 20–59 évesek aránya az érkezés ideje, a születés országa és korcsoportok szerint, 2011 (%)

The age composition of people residing in Hungary, born abroad and between the age of 20–59 by country of birth and the time of arrival in 2011 (%)

Születés országa	Korcsoport	Magyarországi tartózkodás kezdete				Összesen
		-1988	1989–2000	2001–2011	Ismeretlen	
Románia	20–29	5,97	13,81	30,19	22,66	18,77
	30–39	14,84	29,92	39,93	34,30	32,00
	40–49	35,78	36,21	19,65	22,40	30,20
	50–59	43,41	20,06	10,23	20,64	19,03
	Összesen %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	N	10 279	64 227	37 128	6 549	118 183
Szerbia	20–29	4,81	19,74	45,66	24,91	26,35
	30–39	11,83	25,35	30,60	32,40	27,42
	40–49	25,88	32,79	14,11	21,69	26,17
	50–59	57,49	22,11	9,63	21,00	20,06
	Összesen %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	N	541	9 471	4 069	3 015	17 096
Szlovákia	20–29	2,06	14,51	46,07	22,37	31,57
	30–39	10,59	42,18	32,87	30,33	30,42
	40–49	23,91	28,57	12,40	23,65	17,81
	50–59	63,43	14,74	8,66	23,65	20,21
	Összesen %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	N	1 794	1 778	5 991	389	9 952
Ukrajna	20–29	3,23	18,93	36,94	22,32	22,43
	30–39	10,98	32,20	33,09	33,58	29,70
	40–49	22,84	27,91	16,01	23,46	23,12
	50–59	62,95	20,96	13,96	20,64	24,75
	Összesen %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	N	3 034	9 225	6 259	3 261	21 779
Ausztria	20–29	8,21	30,18	19,59	20,21	21,21
	30–39	13,43	9,23	23,43	33,44	24,34
	40–49	15,67	30,63	26,63	24,41	25,84
	50–59	62,69	29,95	30,35	21,95	28,62
	Összesen %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	N	134	444	781	975	2 334
Németország	20–29	5,25	31,56	30,58	22,84	22,70
	30–39	30,96	22,02	25,38	32,62	28,49
	40–49	16,73	26,19	21,75	22,07	21,36
	50–59	47,06	20,23	22,29	22,47	27,45
	Összesen %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	N	2 707	1 676	4 042	4 041	12 466

Forrás: KSH, Népszámlálási adatbázis; saját számítás.

Születés országa	Korcsoport	Magyarországi tartózkodás kezdete				Összesen
		-1988	1989–2000	2001–2011	Ismeretlen	
Kína	20–29	3,13	12,81	43,70	25,16	28,13
	30–39	12,50	22,98	27,60	34,91	27,13
	40–49	56,25	40,61	21,21	20,22	28,64
	50–59	28,13	23,60	7,49	19,71	16,10
	Összesen %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	N	64	2 741	3 069	1 395	7 269
Vietnám	20–29	2,38	13,52	43,26	28,89	24,08
	30–39	2,38	22,79	28,09	31,11	22,79
	40–49	57,54	41,61	22,19	26,67	35,55
	50–59	37,70	22,08	6,47	13,33	17,58
	Összesen %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	N	252	1 132	897	45	2 326
Afrikai országai	20–29	7,93	18,51	46,59	24,90	31,67
	30–39	17,56	24,37	37,06	31,91	31,20
	40–49	31,16	37,82	12,94	21,53	21,87
	50–59	43,34	19,30	3,41	21,66	15,26
	Összesen %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	N	353	632	1 468	771	3 224
Egyéb	20–29	5,30	19,37	40,46	24,89	27,44
	30–39	13,18	21,12	30,01	32,89	26,65
	40–49	23,08	37,55	19,05	20,84	23,85
	50–59	58,44	21,97	10,48	21,37	22,06
	Összesen %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	N	5 378	8 226	16 232	10 171	40 007

Forrás: KSH, Népszámlálási adatbázis; saját számítás.

A munkavállalási engedélyesek csoportjában megfigyelt hierarchiákkal szemben iskolai végzettség tekintetében egy hosszabb időszak során mindvégig alapvetően képzettebb emberek vetették meg a lábukat Magyarországon (7. ábra). Ez különösen az Ukrajnából, a Vietnamból és az afrikai országokból érkezőkre jellemző, miközben az Ausztriában és a Kínában születettek iskolai végzettség szerinti összetétele alig vagy nem volt jobb a magyarországi honos népességénél. Ausztria esetében ez magyarázható a korösszetétellel, míg Kína esetében ez az összefüggés nem áll fenn. Szlovákia esetében „javuló” helyzetet figyelhetünk meg, míg a fiatal korösszetételű Vietnám és Kína esetében csökken a bevándorlók „előnye”. Különösen fontos Vietnám ebből a szempontból, hiszen a példájuk arra utalhat, hogy a korábban érkezett és ma már idősebb csoportok rendelkeznek ezzel az előnnyel, ami a szocialista időszakban kiépült oktatási kapcsolat hatásaként is értékelhető. Úgy tűnik, ez a típusú felsőoktatási kapcsolat esetünkben leépülőben van, és a 2001 és 2011 között érkezett fiatalok körében már a magyarországi arányokhoz hasonló

helyzet figyelhető meg. Szlovákia esetében a „javulás” például összefügg a negyvenes és ötvenes években ideérkezett idősebb és alacsonyabb iskolai végzettségű csoportok kihalásával, amit jól mutat, hogy a legutóbbi időkben érkezettek már rendkívül nagy arányban rendelkeznek ilyen szintű iskolai végzettséggel. Ebből is látszik, hogy minden egyes kapcsolatot a maga konkrét történetiségében kell vizsgálni.

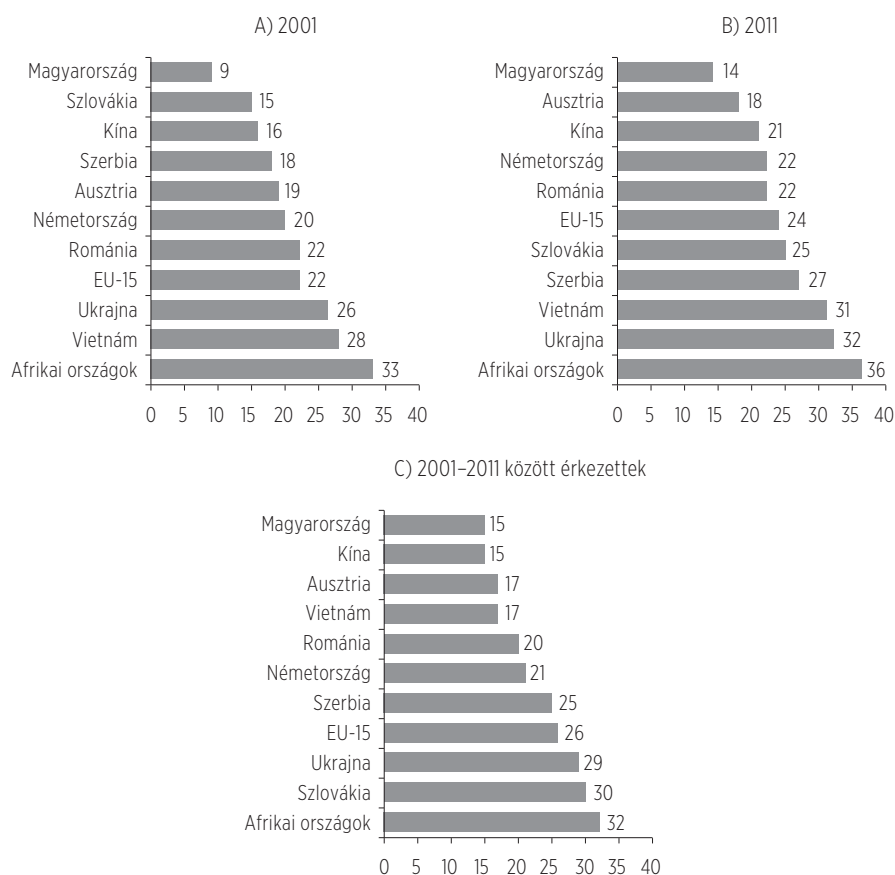
Ezeket az eredményeket azok a megoszlások is megerősítik, amelyeket a 25–65 év közöttiek esetében találunk a vonatkozó népszámlálási csoportokban. 2011-ben például szinte mindegyik küldő ország itt lakó népessége a Magyarországon születetteknél magasabb arányt mutat. Az itt született és felsőfokú végzettséggel rendelkezők közel 20%-os arányához képest gyakran találunk 35% feletti értéket: például Szerbia, Szlovákia, Ukrajna, Vietnám vagy az afrikai országok esetében. Megjegyzendő, hogy a teljes népszámlálási népességnél megfigyelt eredményekhez hasonlóan ez az „előny” elfogni látszik a 2001 és 2011 között érkezett adott korcsoportokban, például Vietnám és Kína esetében (22 és 19% a honos népesség 26%-ához képest). Ez ismételtén arra utal, hogy ezen kapcsolatokban az „utánpótlás” egyre kevésbé a magas iskolai végzettségűekből kerül ki, és a történeti dinamikákat még konkrétabban kell elemeznünk.

Érdekes módon foglalkoztatottság tekintetében a „nyugati kapcsolatok” sem 2001-ben, sem 2011-ben nem javítottak a helyzetünkön, miközben a „keletiek” – Románia, de legfőképpen Kína és Vietnám – esetében olyan emberek telepedtek meg nálunk, akiknek az aktivitási szintje megközelíti a magyarországi elvándorlók esetében mért értékeket. Amennyiben a vizsgálatot leszűkítjük a 25–65 év közötti korosztályra, hasonló eredményekre jutunk. Mind 2001-ben, mind 2011-ben, mind pedig a 2001–2011 között érkezettek esetében a Kínából és a Vietnámból érkezettek körében találunk 80% feletti értékeket (2011-ben 85 és 82%-ot), és átlag feletti értéket mutattak a Romániában születettek (2011-ben 72%) is. A többi csoport körében talált megoszlások már vagy közel vannak a Magyarországon születettek esetében megfigyelt számokhoz, vagy például Ausztria és Németország esetében alatta is maradnak (2011-ben 61 és 60%, szemben az itt születettek 63%-ával). Ezt az összefüggést megerősíti a KSH munkaerő-felmérés (MEF) alapján végzett vizsgálata, amikor a harmadik országból (tehát az Európai Gazdasági Térségen kívülről) érkezők mintabeli elemszámának „feldúsítása” révén először tudtak megfelelő mintanagyság alapján állításokat megfogalmazni ezen bevándorlók esetében (KSH 2015). A 15–74 éves korcsoportban a fentebb jelzett bevándorlói előny egyértelmű, míg a 25–54 év közöttiek esetében ez elolvad (ezt a népszámlálási adatok is

igazolják a 25–65 év közöttiekre vonatkozóan). Azonban ez az átrendeződés ekkor is az ukrainai és az oroszországi születésűek rosszabb eredményének köszönhető, nem pedig a Kínából vagy Vietnámból érkezőknek, akik minden szempontból jobban foglalkoztatottak. Tehát az alábbi sorrendek nemcsak a korösszetétel eredményei, hanem valós „felülteljesítés” figyelhető meg.

7. ábra: Felsőfokú végzettségűek aránya a születési ország szerinti népességcsoportokban 2001-ben és 2011-ben, illetve a 2001–2011 között érkezettek körében (%)

The ratio of people with higher education by country of birth in 2001 and 2011 and among those arriving at Hungary between 2001–2011 (%)

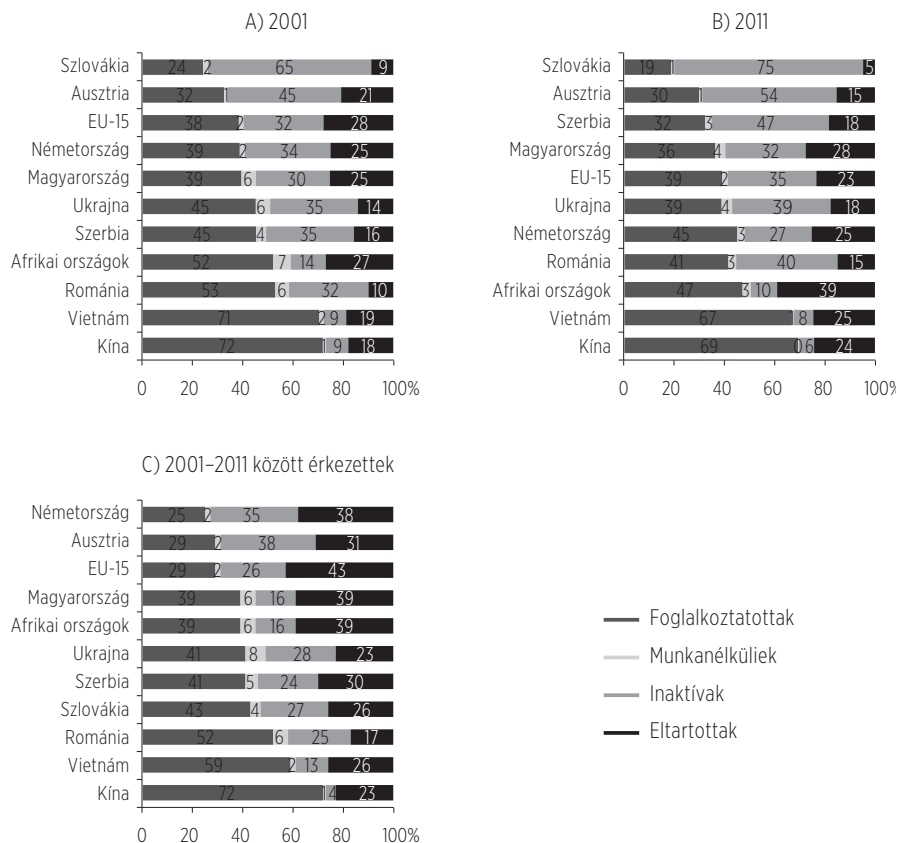

Forrás: KSH, Népszámlálási adatbázis; saját számítás.

Más szóval, az iskolai végzettség tekintetében ugyan kevésbé „javítanak” a helyzetünkön, de mind a korösszetétel, mind pedig a foglalkoztatottság tekintetében a Vietnámból és Kínából érkezők „pótolják” leginkább a magyarországi elvándorlókat, még ha kisebb számban is. A nyugati célszörzrgek felől érkező bevándorlók egy idősebb és alacsonyabb aktivitású népességet jelentenek, ami nagy részben azt mutathatja, hogy esetükben a globális egyenlőtlenségeket egy idősebb népesség kívánja az adott gazdasági hierarchiával szemközti irányban hasznosítani (Illés 2004). A szlovákiai születésűek esete pedig minden szem-

8. ábra: A foglalkoztatottság szerinti összetétel születési ország szerint 2001-ben és 2011-ben, illetve a 2001–2011 között érkezettek körében (%)

Ratios of employment status by country of birth in 2001, 2011 and among those migrants who arrived between 2001 and 2011 (%)

Forrás: KSH, Népszámlálási adatbázis; saját számítás.

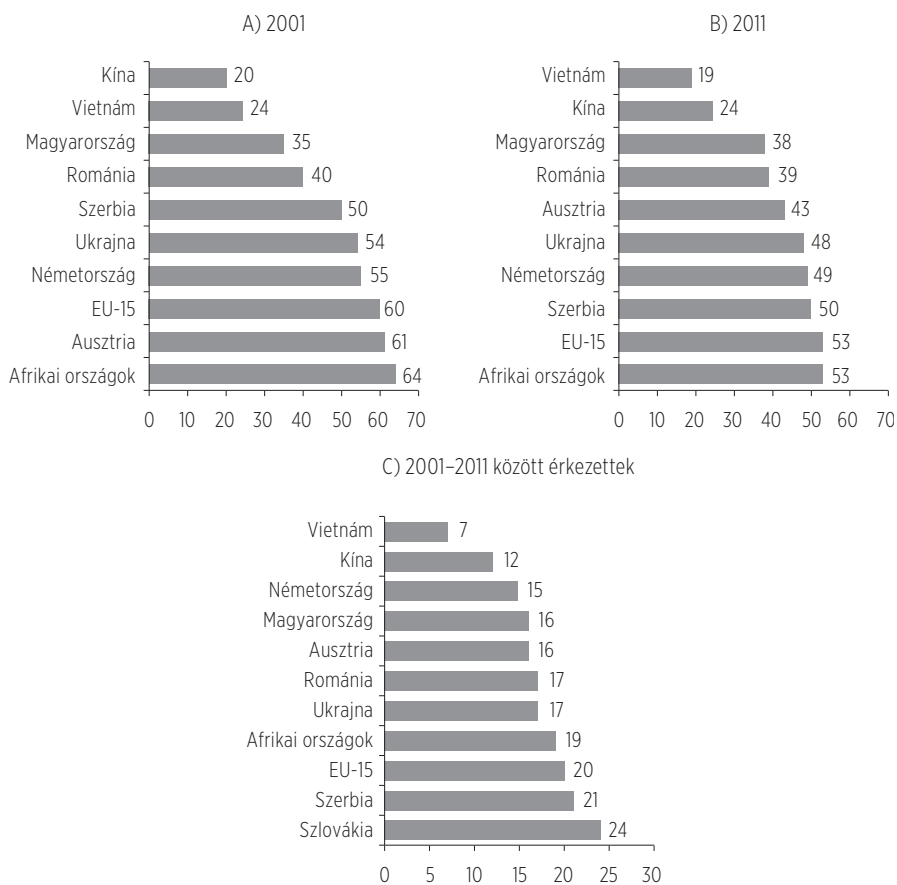
pontból egyedi, hiszen körükben jelentősebb idős csoportok is megtalálhatóak, és a legutóbb érkezettek már magasabb foglalkoztatottsági arányokat mutatnak, mint a Magyarországon élő és itt született népesség.

De vajon a külföldön születettek mennyiben tudják a munkájukban hasznosítani az iskolai végzettségüket? Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy a bevándorlók milyen iskolai végzettséget igénylő foglalkoztatásban dolgoznak, akkor azt látjuk, hogy a magyarországi viszonyokhoz képest főképp a Vietnámban és Kínában született bevándorlók végeznek alacsonyabb iskolai végzettséget követelő munkákat (9. ábra). Ez a jelenség – különösen a Vietnámból érkezettek esetében – pedig azt mutatja, hogy hiába magasabb végzettségűek ezek a csoportok, mégsem tudják érvényesíteni a tudásukat, amely folyamat úgyszintén párhuzamba állítja őket az elvándorló magyarországiakkal (Hárs 2012). Más országok esetében hasonló szakmavesztésre nem figyelhetünk fel, azaz ezen bevándorlók integrációja mindenképpen sikeresebb, illetve a magyarországi bevándorlói tér kevésbé diszkriminatív velük szemben.

Ez utóbbi diszkriminatív elem fontos szempontot jelent az egyes történetileg szerveződő migrációs kapcsolatok értékelése szempontjából. Hárs Ágnes (2012) meglehetősen alaposan igazolja, hogy a külföldi állampolgárok, akik nem kerültek honosításra – márpedig ezek főképp az etnikai privilégiumokat nem élvező csoportok (lásd Sárosi 2011, Melegh 2012) –, a munkaerő-piaci státusz sok elemében kedvezőtlen helyzetben voltak és vannak. A nem honosított népesség munkaidő, szerződés vagy szervezeti beágyazottság tekintetében másodrangú státuszt foglal el, miközben például magas az önfoglalkoztatók aránya. A fenti adatok és Hárs Ágnes elemzési eredményei azt sejtetik, hogy főképp a távolabbról érkező csoportokról mondható el, hogy miközben javítják az iskolai végzettségi és a foglalkoztatottsági mutatókat, valójában megrekednek egy szegmentált munkaerőpiac alacsonyabb védettségű szegmensében (Massey 1999). Más szóval, míg ezen migrációs kapcsolatokban Magyarország viszonylagosan „kompenzálni” tudja emigrációs hátrányait, addig a társadalmi kizárás különböző formái révén ezeket a csoportokat hátrányosabb helyzetbe hozza, mint a többi kapcsolat révén idevándorló külföldieket. A kibocsátó oldal felől megközelítve pedig ez azt jelentheti, hogy a feltörekvő (korábbi gazdasági súlyukat és fejlettségüket visszaszerző) ázsiai államok idevándorló szülöttei a szóban forgó veszteségek elfogadása révén tudnak megkapaszkodni (Böröcz 2009).

9. ábra: A felsőfokú végzettséget igénylő munkakörökben dolgozó foglalkoztatottak aránya születési ország szerint 2001-ben és 2011-ben, illetve a 2001–2011 között érkezettek körében (%)

The ratio of employed people working in jobs requiring higher education by country of birth in 2001 and 2010 and among migrants arriving between 2001 and 2011 (%)

Forrás: KSH, Népszámlálási adatbázis; saját számítás.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGJEGYZÉSEK

Magyarország migrációs kapcsolatrendszere az irányok tekintetében jelentős stabilitást mutat. Ez a kapcsolati rend és a kapcsolódó történeti struktúrák túlmutatnak még a rendszerváltozáson is, sőt, még mélyebb történeti gyökereket is találhatunk. Ez igazolható a legfontosabb célországok tekintetében, s az említett kapcsolati függőség több tényezőnek köszönhetően mindvégig fenn tudott maradni.

Egyrészt a célországok tartósan megőrizték előnyüket a globális és az Európán belüli egyenlőtlenség rendszerén belül, sőt ezen a relatív előnyön még javítani is tudtak az államszocializmus bukása után. Magyarország tulajdonképpen egy magasabb szinten megvalósuló, korlátozottabb, és részben az államszocialista munkaerőpiac stabilitása által visszafogott többes függőséget cserélt fel egy alacsonyabb jövedelmi szinten megvalósuló, szinte kizárólag a Nyugat irányába mutató kapcsolati függéssel, illetve tartós félperifériás helyzettel, ami migrációs szempontból kulcsfontosságú strukturális tényező (a korábbi duális függőségről lásd Böröcz 1992).

Másrészt a vonatkozó célterületek, de főképp az európai országok esetében ez kiegészült egy jelentős geopolitikai intézményi átalakulással, azaz Magyarország egyre jobban beépült egy Európán belüli nyitott migrációs és gazdasági csererendszerbe, ez pedig az európai országok irányába mutató migrációs diverzifikáció irányába hatott, illetve migrációs szempontból egy egészen sajátos helyzetet állított elő. Ha a fenti komplex tényező-együttest leegyszerűsítjük és megvizsgáljuk Magyarország mai általános strukturális helyét, akkor azt látjuk: az államszocializmusból és egy zártabb félperifériás blokkból való kikerülés után egy viszonylagosan kicsi és gazdaságilag rendkívül nyitott állam jött létre (Böröcz 2009). Történt pedig mindez a szabad kereskedelmet, a szabad tőke mozgást és a szabad munkaerő-vándorlást intézményesítő Európai Unión belül. Az Unió olyan térség, amely jövedelmi tekintetben összességében a világtálatlag felett van, és a világ termelésének egynegyedét mondhatja magáénak, s amely növekvő mértékben vesz részt a migráció folyamatában (Böröcz 2009: 174–176). 2010-es ENSZ-adatok szerint ebben a térségben volt található a világ külföldön élő állampolgárainak 33%-a (United Nations, TIMS 2009).¹⁰

¹⁰ Megjegyzendő, hogy amennyiben más térségek hamarabb adják meg az állampolgárságot, mint Európa, akkor ez az adat relatíve felülbecsült.

E viszonylagosan gazdag tömbön belül Magyarország a világátlag körüli jövedelemszintet teljesíti, és a világ teljes GDP-jének kevesebb mint 1%-át állítja elő, amely alapadatok sok szempontból is kijelölik a külső és belső helyzetét. Az ország a világ összes országához hasonlítva viszonylagosan jól él (legalábbis amit ebből a GDP megmutat), miközben egy gazdag, bevándorlókat vonzó és erős tömb szegényebb tagja, amely tömbön belül intézményesült a szabad mozgás.

Ez lenne Magyarország általános strukturális helye, amely önmagában nagyon fontos kérdéseket vet fel a migrációs irodalom történeti-strukturális iskolája szempontjából, hiszen a külső és a belső blokkon belüli pozíciók sok szempontból ellenkező irányba mutatnak (Massey 1999: 40–43). Más szóval az ország nem egy „klasszikus” félperifériás ország, hanem egy gazdag és belső viszonyában kivételesen szabad országcsoporthoz félperiférián élő tagja, ezért a függőségi elméletek szempontjából még gazdasági téren is másképpen kell kezelnünk (Böröcz 2014, 2015).

Ily módon a többi EU-tag kelet-európai országot leszámítva nem igazán találunk hasonló államot a világon, amely migrációs szempontból jó összehasonlítási alap volna. Ha a nagyságtól eltekintünk, akkor Mexikó ilyen állam lehetne, de a NAFTA-tagság, csak a beruházásokra és a kereskedelemre engedélyez teljesen szabad mozgást, miközben az emberek szabad áramlását nem engedi meg, tehát strukturálisan nehezen hasonlítható össze. Talán csak a volt szovjet térség egyes államai jöhetnek számításba összehasonlítás téren, bár az a térség egyrészt nem gazdag (és jelentős belső egyenlőtlenségek vannak), másrészt történetileg egy egységes birodalmi szerkezet részei voltak, amely gyorsan szétszakadt az 1990-es évek elején (Molodikova 2008). Ha eltekintünk attól, hogy a FÁK országainak mindegyike a félperiféria szintjén vagy az alatt él (tehát világmigrációs szempontból egészen más konstelláció), és figyelmen kívül hagyjuk a korábbi birodalmi szerkezetet, akkor a jövedelmi helyzet és a szabad mozgás tekintetében – a strukturálisan az Oroszországtól való elszakadás előtti és Magyarországnál jóval nagyobb – Ukrajna, vagy éppen Törökmenisztán esetében figyelhetünk meg némileg hasonló külső és belső viszonyrendszert a FÁK blokkján belül, mint mondjuk Magyarország és az EU esetében.

Ebben a térben pedig Magyarország olyan egyenlőtlen tőke-munkaerő cserébe bonyolódott főként a történeti célországokkal, amelyben a főbb célországok nemcsak a migrációhoz kapcsolódó társadalombiztosítási, jövedelemadózási transzferek szempontjából kerülnek előnyös helyzetbe, nemcsak válogatott munkaerő-népességet adnak át az így jobban teljesítő munkaerőpiacok

számára, hanem ezek a migrációs célországok egyben a fő tőkebefektetők is. Ha a külföldi tőkebefektetések 2001 és 2011 közötti átlagos állományát vesszük alapul, akkor a főbb migrációs kapcsolatok – ellentétes irányban – összefonódnak a Németországból, az Egyesült Királyságból, az Egyesült Államokból és Kanadából érkező tőkebefektetésekkel (World Bank 2016). Ezen tőkekapcsolatok szintén az ország legfőbb ilyen természetű kapcsolatai, s ez arra kell, hogy intsen bennünket, hogy a Sassen által elméleti szinten leírt kapcsolat az Unión belül is érvényesülhet (Sassen [1988] 2006). Talán ebben az esetben ezt az elméletet annyival egészíthetjük ki, hogy ez a történeti migrációs kapcsolat már korábban is létezett, illetve a tőkekapcsolat ennek részeként is megszerveződhetett a rendszerváltás követően a diaszpóra egyes tagjai révén. Ettől függetlenül többszörösen egyenlőtlen csere jött létre, hiszen a német gazdaságot például nemcsak Németországban, hanem itthon is mi látjuk el munkaerővel, s ezek a jövedelmek valószínűleg nehezen érhetik el a tőkejövedelmek áramlásának a szintjét. Sőt az itteni tőkebefektetés közvetlenül is elindíthat újabb elvándorlást, és így elmaradó szociális befizetéseket, azáltal, hogy az itteni gyárak munkásai éppen vállalati kapcsolatok révén találhatnak munkát a tőketulajdon anyaországában. Ezt a többszörös függőséget igazolja Böröcz is, amikor a világbanki adatok alapján megmutatja, hogy a volt szocialista országok egyre nagyobb mértékben, sőt bizonyos országok tekintetében globálisan is kiugróan magas szinten függnek a vándormunkások hazaküldött pénzeitől (Böröcz 2014).¹¹ Magyarországon ez – a romló tendenciák ellenére – még mindig elég alacsony szinten áll a többi nagy emigrációval rendelkező kelet-európai országhoz képest.

A világrendszer-elméletből a makrostrukturális történeti elemzésben bizonyosan felhasználható az a megfontolás, hogy jelentős hatást gyakorolt a kapitalista piaci viszonyok gyors betörése, s ez a változás alapjaiban strukturált át egy különben erősen iparosodott térséget és benne Magyarországot (Massey et al. 1998). Ez azonban nem okozott akkora közvetlen sokkot Magyarországon, hogy azonnal és egyenes következményként megindult volna egy jelentősebb elvándorlás, miközben persze a térség más országaiban már inkább beszélhetünk ilyesfajta hatásról (Melegh 2012, 2015a). A vándorlási egyenleg romlását azonban Magyarország esetében az akadályozta meg, hogy egyrészt a 2000-es évek elejéig fennmaradt egy viszonylag stabilabb jóléti rendszer

¹¹ Böröcz egy legutóbbi konferencián ezt az elemzést azzal egészítette ki, hogy a kelet-európai országok nemcsak a remittance-függőség, hanem a tőkebefektetések szintjén is kiszolgáltatottak a nyugat-európai országokkal szemben (Böröcz 2016).

(Hárs 2010), másrészt sikerült fenntartani a gazdasági előnyöket egy másik masszív migrációs történelmi szerkezetben belül, amely a szomszédos államokkal fűzte össze Magyarországot (Melegh 2013). Ebben a történelmi-etnikai térben Magyarország többféle intézményi formában nyitott államként viselkedett, és támogatta egy rendkívül szabad migrációs tér létrejöttét, amely valamilyen formában még a kedvezményes honosítás után is fenntartja ezen történelmi migrációs rendszert.

Fontos azt is megjegyezni, hogy a fenti elemzés alapján úgy látszik: Magyarország a társadalmi összetétel szempontjából valószínűleg mégsem ebben a migrációs kapcsolatban biztosíthat a maga számára valós félperifériás előnyöket, hanem az Európán kívüli országok tekintetében, amely migrációs kapcsolatban csak másodlagos munkaerő-piaci esélyeket teremt a bevándorlóknak. Más szóval éppen azokban az irányokban próbál zárni a migrációs diskurzusok idegenellenessége és a neonacionalizmus erősödése miatt, amelyek létfontosságúak lehetnek számára a növekvő verseny idején, amelyben a vándormunkaerő fiktív cseréje felértékelődik. Így záródik be az ország a történelmi migrációs terébe, miközben Nyugat- és Dél-Európa a relatíve romló pozícióinak védelmét és a szükséges bércsökkenést, illetve a flexibilis alkalmazást épp a kelet-európai munkások odaáramlása, azaz egy belső függőség révén próbálja meg biztosítani.

IRODALOM

- Abel, Guy J.: Estimating global migration flow tables using place of birth data. *Demographic Research*, 28(18), 505–546.
- Blaskó Zsuzsa – Gödri Irén 2014: Kivándorlás Magyarországról: szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*, 57(4), 271–307.
- Blaskó Zsuzsa – Németh Zsolt – Melegh Attila 2014: *SEEMIG sajtóanyag*. 2014.10.15. <http://www.seemig.eu/downloads/pressroom/SEEMIGpressmaterialBudapest15October2014.pdf> Letöltés: 2016.03.11.
- Böröcz, József 1992: Dual Dependency and Property Vacuum: Social Change on the State Socialist Semiperiphery. *Theory and Society*, 21(1), 77–104.
- Böröcz József 1999: A túl jó léttől a nyers realitásig. *Demográfia*, 42(3–4), 210–219.
- Böröcz, József 2009: *The European Union and Global Social Change: A Critical Geopolitical Economic Analysis*. Routledge, London.
- Böröcz, József 2014: Regimes of Remittance Dependency: Global Structures and Trajectories of the Former Soviet 'Bloc'. *Demográfia English Edition*, 57(5), 5–37.
- Böröcz József 2015: Az államszocializmus összeomlása a „szovjet blokkban” és a globális munkaerő-vándorlás szerkezetváltozása. *Eszmélet*, 27(108), 108–130.
- Böröcz, József 2016: *Materialist background to the 2015 „refugee crisis of Europe”*. Előadás, elhangzott a Crisis and Victims című, 2016. február 26–27-én Budapesten lezajlott konferencián.
- Brunnbauer, Ulf (ed.) 2009: *Transnational Societies, Transterritorial Politics. Migrations in the (Post-)Yugoslav Region, 19th–21st Century*. Oldenbourg, München.
- Brunnbauer, Ulf 2016: *Globalizing Southeastern Europe – Emigrants, America, and the State since the Late Nineteenth Century*. Lexington Books, Lanham.
- Castles, Stephen – Wise, Delgado Raúl (eds.) 2007: *Migration and Development Perspectives from the South*. IOM International Organization for Migration, Geneva.
- Collier, Paul 2013: *Exodus. How Migration is Changing Our World*. Oxford University Press, Oxford, New York.
- Fassman, Heinz – Reeger, Ursula 2008: *“Old” Immigration Countries. Synthesis report*. IDEA Working Papers 3. http://www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP3_Old_countries_synthesis.pdf Letöltés: 2016.02.01.
- Fassmann, Heinz – Musil, Elisabeth – Bauer Ramon – Melegh, Attila – Gruber, Kathrin 2014: Longer-Term Demographic Dynamics in South-East Europe: Convergent, Divergent and Delayed Development Paths. *Central and Eastern European Migration Review*, 3(2), 150–172.
- Földházi Erzsébet 2014: Magyarország népességének várható alakulása 2060-ig – különös tekintettel a nemzetközi vándorlásra. *Demográfia*, 57(4), 241–269.
- Glick-Schiller, Nina – Wimmer, Andreas 2005: Módszertani nacionalizmus és azon túl: nemzetállam-építés, migráció és társadalomtudományok. *Magyar Kisebbség*, 9(3–4), 164–210.
- Gödri Irén 2010a: Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában. In Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. MTA Nemzeti-etnikai Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 87–124.

- Gödri Irén 2010b: *Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és a kapcsolatháló jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban*. KSH NKI Kutatási Jelentések 89. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Gödri Irén – Kiss Tamás 2009: Migrációs hajlandóság, tervek és attitűdök az erdélyi magyarok körében. In Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. KSH NKI Kutatási Jelentések 86. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 183–215.
- Gödri, Irén – Soltész, Béla – Bodacz-Nagy, Boróka 2013: *Dynamic Historical Analysis of Longer Term Migratory, Labour Market and Human Capital Processes in Hungary. Country report developed within the project 'SEEMIG Managing Migration and Its Effects - Transnational Actions Towards Evidence Based Strategies*. SEEMIG Working Paper. <http://www.seemig.eu/downloads/outputs/SEEMIGHistoricalAnalysisHungary.pdf>
Letöltés: 2016.08.01.
- Gödri Irén – Tóth Erzsébet Fanni 2010: Magyarország, Románia és Szlovákia kivándorlási folyamatai a rendszerváltozások után – eltérések és hasonlóságok. *Demográfia*, 53(2–3), 157–204.
- Gödri Irén – Tóth Pál Péter 2005: *Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón*. KSH NKI Kutatási Jelentések 80. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- de Haas, Hein 2011: *The determinants of international migration. Conceptualizing policy, origin and destination effects*. DEMIG project paper, 2. International Migration Institute (IMI), Oxford Department of International Development, Queen Elizabeth House (QEH), University of Oxford.
- Hablicsek László 2004: A nemzetközi vándorlás hatása Magyarország népességének változására. *Demográfia*, 47(3–4), 300–320.
- Hablicsek László – Kovács Katalin 2007: *Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986–2005*. KSH NKI Kutatási Jelentések 84. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Hann, Chris 2016: Cucumbers and courgettes: rural workfare and the new double movement in Hungary. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 2(2), 38–56.
- Hárs Ágnes 2012: *A munkaerő migrációja Magyarországon a kilencvenes és a kétezres években. Bevándorlás és elvándorlás a munkaerő-felmérés adatai alapján. Összegző tanulmány*. TÁMOP, Budapest.
- Horváth, István – Kiss, Tamás 2015: Depopulating semi-periphery? Longer term dynamics of migration and socio-economic development in Romania. *Demográfia English Edition*, 58(5), 91–132.
- Illés Sándor 2004: Az öregkorúak Magyarországra vándorlása. *Statisztikai Szemle*, 82(3), 264–279.
- Illés Sándor – Hablicsek László 1996: *A külső vándorlások népességi hatásai Magyarországon 1955–1995 között*. KSH NKI Kutatási Jelentések 58. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest.

- Illés Sándor – Hablicsek László 2007: Az 1956-os kivándorlás népességi hatásai. *Statisztikai Szemle*, 85(2), 157–172.
- Joppke, Christina 2005: *Selecting by Origin: Ethnic Migration in the Liberal State*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Klinger András 2001: Halandósági különbségek Magyarországon iskolai végzettség szerint. *Demográfia*, 44(3–4), 227–258.
- KSH 2015: Az Európai Unió kívüli országok állampolgárai a magyar munkaerőpiacon. *Statisztikai Tükör*, (85), 2015. december 22.
- KSH Jelentés 1991: KSH jelentés az 1956-os disszidálásról. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai (1956. október 23 – 1957. április 30). *Regio, Kisebbségtudományi Szemle*, 2(4). <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00008/pdf/11.pdf> Letöltés: 2016.08.15.
- KSH STADAT 2016: A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok földrészek, országok és nemek szerint, január 1 (1995–2016). http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wvvn001b.html?down=191 Letöltés: 2016.08.01.
- Maddison database: The Maddison-Project, <http://www.ggd.net/maddison/maddison-project/home.htm>, 2013. version. Letöltés: 2016.08.15.
- Massey, Douglas S. 1999: Why does immigration occur? A theoretical synthesis. In Hirschman, Charles – Kasinitz, Philip – DeWind, Josh (eds.): *The Handbook of International Migration: The American Experience*. Russel Sage Foundation, New York, 34–52.
- Massey, Douglas S. – Arango, Joaquín – Hugo, Graeme – Kouaouci, Ali – Pellegrino, Adela – Taylor, Edward J. 1998: *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Clarendon Press, Oxford.
- McKeown, Adam 2004: Global Migration, 1846–1940. *Journal of World History*, 15(2), 155–189.
- Melegh Attila 2004: Munkások vagy migránsok? Globalizáció és migráció a társadalomtudományi irodalom tükrében. *Eszmélet*, 16(62), 83–101.
- Melegh, Attila 2006: *On the East/West Slope*. CEU Press, Budapest.
- Melegh Attila 2008: Globalization and Migration: The Case of Hungary. In *Migration-2. Collection of Scientific Works*. Universali, Tbilisi, 35–61.
- Melegh Attila 2011: Globalizáció és migráció Magyarországon. *Educatio*, 20(2), 206–219.
- Melegh, Attila 2012: Net migration and historical development in Southeastern Europe since 1950. *Hungarian Historical Review*, 1(3–4), 144–182.
- Melegh Attila 2015a: Globális ötvenes évek. *Eszmélet*, (105), 182–191.
- Melegh Attila 2015b: Egyenlőtlen cserék felé. Vándorlási egyenlegek történeti fejlődése Délkelet-Európában 1950 és 2010 között. *Eszmélet*, (108), 43–81.
- Melegh, Attila 2016: Toward a transnational and global history of demographic and migratory processes and discourses. In Middel, Matthias (ed.): *The Practice of Global History: European Perspectives*. Bloomsbury, London (forthcoming).
- Melegh, Attila – Kondrateva, Elena – Salmenhaara, Perttu – Forsander, Annika – Hablicsek, László – Hegyesi, Adrienn 2004: *Globalisation, Ethnicity and Migration. The Comparison of Finland, Hungary and Russia*. HDRI Working Papers on Population, Family and Welfare. No. 7. Hungarian Demographic Research Institute, Budapest. (Ugyanezt lásd: *Demográfia English Edition*, 49(5), 2005, 123–167.)

- Melegh, Attila – Kovács, Éva 2007: In a gendered space. Forms and reasons of migration and the integration of female migrants. *Demográfia English Edition*, 50(5), 26–59.
- Meslé, France 2004: Mortality in Central and Eastern Europe: long-term trends and recent upturns. *Demographic Research*, Special Collection 2(3), 45–70.
- Molodikova, Irina 2008: Patterns of east to west migration in the context of European migration systems. Possibilities and limits of migration control. *Demográfia English Edition*, 51(5), 5–35.
- NMHKEF 2011: *A külföldi állampolgárok magyarországi munkavállalásának főbb sajátosságai a 2011. évben*. Nemzeti Munkaügyi Hivatal Kutatási és Elemzési Főosztály, Budapest.
- Nyíri Pál 2010: Kínai migránsok Magyarországon: mai tudásunk és aktuális kérdések. In Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – Változó környezet*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 147–172.
- Özden, Çağlar – Parsons, Christopher R. – Schiff, Maurice – Walmsley, Terrie L. 2011: *Where on Earth is Everybody? The Evolution of Global Bilateral Migration 1960–2000*. Policy Research Working Paper, 5709.
- Pieke, Frank N. – Nyíri, Pál – Thunø, Mette – Ceddagno, Antonella 2004: *Transnational Chinese: Fujianese Migrants in Europe*. Stanford University Press, Stanford.
- Polányi Károly 2004: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Pomeranz, Kenneth 2000: *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton University Press, Princeton.
- Portes, Alejandro – Böröcz, József 1989: Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on Its Determinants and Modes of Incorporation. *International Migration Review*, 23(3), 606–630.
- Portes, Alejandro (ed.) 1995: *The Economic Sociology of Immigration. Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. Russel Sage Foundation, New York.
- Sárosi Annamária 2011: Az állampolgárságot kapott külföldiek jellemzése Magyarországon és az Európai Unióban. In Kovács András (szerk.): *Magyarrá válni: Bevándorlók honosítási és integrációs stratégiái*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 101–126.
- Sassen, Saskia [1988] 2006: Foreign investment: a neglected variable. In Messina, Anthony M. – Lahav, Gallya (eds.): *The Migration Reader. Exploring Politics and Policies*. Lynne Rienner Publishers, London, 596–608.
- Sassen, Saskia 1999: *Guests and aliens*. The New Press, New York.
- Sík, Endre 2000: Diaspora: Tentative Observations and Applicability in Hungary. In Kiss, Ilona – McGovern, Catherine (eds.): *New Diasporas in Hungary, Russia and Ukraine*. Open Society/COLPI, Budapest, 20–41.
- Sík Endre (szerk.) 2001: *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest.
- Tóth Pál Péter 1997: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994)*. Püski Kiadó, Budapest.

- United Nations, TIMS 2009: *Trends in International Migrant Stock: The 2008 Revision*. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division.
- United Nations, TIMS 2013: *Trends in International Migrant Stock: Migrants by Destination and Origin*. (United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2013). United Nations, Department of Economic and Social Affairs.
- United Nations, WPP 2011: *World Population Prospects 2011*. [2010-es felülvizsgálat], CD-ROM kiadás. <http://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm> Letöltés: 2016.08.16.
- United Nations, WPP 2015: *World Population Prospects: The 2015 Revision*. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. DVD Edition.
- World Bank 2011: Global Bilateral Migration Database, World Bank. <http://data.worldbank.org/data-catalog/global-bilateral-migration-database> Letöltés: 2016.08.16.
- World Bank 2016: *World Development Indicators & Global Development Finance*. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>. Letöltés: 2016.08.16.

THE INTEGRATION OF HUNGARY INTO GLOBAL MIGRATION FLOWS: HISTORICAL-STRUCTURAL APPROACH

ABSTRACT

From a global macro world system perspective the study analyses the historical migratory link of Hungary in the last 65 years. Utilizing UN, World Bank and census data the paper analyses how the local and global trends have been related to each other and how historical migratory spaces evolved around Hungary. We analyze how stable the historical links have been, how they have been related to changes of the position of Hungary in the global economic structure and what external social links could be related to the most important migratory links. Utilizing the concepts of Karl Polányi we develop the term of fictitious migratory exchange and we analyze how the out- and in-migration and the composition of the relevant groups can be reflected onto each other concerning Hungary with a focus on the last 30 years.

A NÉPESEDÉSPOLITIKÁVAL KAPCSOLATOS ELVÁRÁSOK ÉS A CSALÁDTÁMOGATÁSOK ISMERT- SÉGÉNEK VÁLTOZÁSA MAGYAR- ORSZÁGON 2010–2016 KÖZÖTT

Kapitány Balázs

ÖSSZEFOGLALÓ

Elemzésünkben a népesedéspolitikával kapcsolatos országos reprezentatív adatgyűjtések eredményeit hasonlítjuk össze. Annak ellenére, hogy a vizsgált időszakban több jelentős család- és népesedéspolitikai intézkedés került bevezetésre, kibővítésre, és a demográfiai témákkal a közbeszéd is hangsúlyosan foglalkozott, a kapott adatok szerint ezek a változások alig érzékelhetőek a népesedéspolitikával kapcsolatos vélekedések és az egyes családtámogatások ismertségének szintjén. Az értékekben, vélekedésekben megfigyelhető esetleges kisebb elmozdulások ráadásul nem minden esetben „logikus” irányúak. Ez arra utal, hogy a demográfiai kérdésekkel kapcsolatos vélekedések és ismeretek tekintetében meglehetősen nagy stabilitás uralkodik a magyar közvéleményben, a vélekedések csak kis mértékben befolyásolhatóak a közviták, illetve az egyes szakpolitikai intézkedések által. Ennél talán aggasztóbb az az eredmény, hogy a családpolitikai támogatási rendszer elemeinek ismertsége kapcsán szintén nem magas, és nem is növekvő eredményeket figyelhetünk meg. Ez utóbbi pedig gátja lehet a hatékony közpolitikáknak.

Tárgyszavak: népesedéspolitika, közvélemény-kutatás, attitűd, családi pótlék

Kapitány Balázs
KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
E-mail: kapitany@demografia.hu

KUTATÁSI HAGYOMÁNYOK, ELŐZMÉNYEK

A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet (NKI) a nagymintás kutatásai, célvizsgálatai mellett már fél évszázada rendszeresen készít különféle demográfiai témákban országos reprezentatív mintákon kismintás adatfelvételeket is. Ezek a vizsgálatok több különböző témakörrel (pl. terhesség-megszakítások, nagycsaládos anyák vélekedései, válás hatásai, bevándorolt népesség jellemzői) foglalkoztak. A változatos témakörű specializált kismintás mérések között rendszeresen ismétlődnek a népesedéspolitikai vélekedésekkel, ismeretekkel foglalkozó adatfelvételek: hogyan gondolkodnak az érintettek az ország demográfiai helyzetéről, a családpolitikáról, mennyire ismerik és mennyire érzik fontosnak a családpolitikai támogatásokat.

Ezek a vizsgálatok – részben a GYES (gyermekgondozási segély) 1967-es bevezetéséhez kapcsolódóan – a hatvanas években indultak az NKI-ban, és a rendszerváltást megelőzően a már néhány évi rendszerességgel¹ ismétlődtek. E kismintás népesedéspolitikai közvélemény-kutatások részben alap kutatások, részben alkalmazott jellegű vizsgálatok voltak, amelyek sok esetben egyes konkrét népesedéspolitikai csomagokhoz, intézkedésekhez kapcsolódtak (Bódy 2016). Például az 1974-es adatgyűjtésre (Pongráczné – S. Molnár 1976) az 1974-ben életbe lépő intézkedéscsomag kapcsán került sor, s a kérdések is részben az adott intézkedésekre vonatkoztak; az 1985-ös mérés (Pataki – S. Molnár 1987) egyik témája pedig a frissen bevezetett GYED-ről (gyermekgondozási díj) alkotott vélekedések voltak, míg az 1987-es mérés (Pataki – S. Molnár 1988) az új családjogi törvénnyel foglalkozott.

A rendszerváltást megelőzően a hazai kutatók még csupán támaszkodtak más nyugati országok hasonló közvélemény-kutatásaira (jellemzően a franciaországi Institut National d'Études Démographiques – INED hasonló témájú méréseire), a rendszerváltást követően azonban már – ezen a területen is – aktív nemzetközi együttműködés alakult ki egyes európai országok és kutatóintézetek között. Miután a Population Policy Acceptance Study második adatfelvételi köre lezárult az ezredforduló utáni években (a vizsgálatról és főbb eredményeiről lásd pl. Höhn et al. 2008a, 2008b), az ilyen népesedéspolitikai kutatásokra koncentráló nemzetközi együttműködések azonban visszaszorultak. Ezt követően a NKI ismét saját nemzeti adatfelvételekben vizsgálja a családpolitikával kapcsolatos kérdéseket, viszont a hazai eredmények nemzetközi összehasonlíthatóságának lehetősége jelenleg szünetel.

¹ Az akkori tervek szerint kétévenként (lásd Pataki – S. Molnár 1987: 7), a valóságban azonban ennél kicsit ritkábban.

AZ ELEMZÉSBEN HASZNÁLT ADATBÁZISOK

Jelen közleményünkben is ilyen országos reprezentatív kismintás adatfelvételek adataira alapozunk. Egyfelől azt mutatjuk be, hogy 2016 januárjában a magyar közvélemény hogyan vélekedett az ország népesedési helyzetéről, milyen népesedéspolitikai megoldásokat tartott támogathatónak, mennyire ismerte a családtámogatási rendszert, és hogyan vélekedett róla. Mivel más országokból jelenleg nem állnak rendelkezésünkre összehasonlítható adatok, így az eredményeket időbeli összehasonlítás segítségével próbáljuk meg könnyebben értelmezhetővé tenni. Célunk tehát, hogy a közvélekedés azon esetleges változásait is bemutassuk, amelyek az elmúlt években következtek be a fenti területeken. Különösen indokolt ez, mert az elmúlt hat évben több olyan jelentős szakpolitikai döntés és irányvonal-módosítás is bekövetkezett, amelyek elvileg nagyban hathattak a közvéleményre. A teljesség igénye nélkül ilyennek tekinthető a feltétel nélküli gyermektámogatásoktól a jövedelemfüggő családtámogatások felé történő elmozdulás (családi adókedvezmény), a kisgyermeket nevelő nők munkavállalásának hangsúlyosabb támogatása (GYED-extra bevezetése), a bevándorlást kifejezetten elutasító migrációs politika felé tett fordulat.

A vélekedésekben és ismeretekben bekövetkezett időbeli változások vizsgálatára lehetőséget adnak az NKI korábbi hasonló jellegű adatfelvételei. Most – eltekintve a hosszú idősoroktól – a 2016. évi eredményeket a 2009-ben, illetve 2010-ben felvett adatokkal vetjük össze. Cikkünk ilyen értelemben egy korábbi tanulmányunk (Kapitány 2011) szerves folytatásának tekinthető. Az 1. táblázatban a használt adatok forrását és főbb jellemzőit mutatjuk be. (A 2010 környéki adatfelvételekről lásd Pongráczné 2011.)

1. táblázat: Az elemzésben használt adatbázisok fontosabb jellemzői
Main characteristics of the analysed surveys

Az adatgyűjtés időpontja	A népesedési helyzettel, a népesedéspolitikával kapcsolatos vélemények		Az egyes családtámogatások ismertsége	
	2010. október	2016. január	2009. október–november	2016. január
A minta korcsoportja	18+ év	18+ év	18–50 év	18–50 év
A (súlyozatlan) elemszám	1000	1184	1500	547
A terepmunkát végző cég	Tárki	Medián	Tárki	Medián

A LAKOSSÁG NÉPESEDÉSPOLITIKAI ELVÁRÁSAI, ELKÉPZELÉSEI

A nagykorú magyar lakosságot hagyományosan kiemelten foglalkoztatja az ország demográfiai helyzete, a válaszadók túlnyomó többsége igen komoly problémának érzi a Magyarországra már 35 éve jellemző népességfogyást. 2016 januárjában a válaszadók csaknem kétharmada (64%) azt a válaszlehetőséget jelölte meg, hogy „a népességfogyás a legsúlyosabb problémák egyike, de azért vannak ennél súlyosabb problémák”. Emellett pedig a válaszadók csaknem egynegyede (24%) egyenesen úgy látja, hogy „a népességfogyás az ország legsúlyosabb problémája”. Ezzel szemben a lakosság alig 11%-a tartja nem súlyos problémának a népességfogyást, míg 2%-uk egyáltalán nem érzi ezt problémának. Ezek az arányok szinte teljesen megegyeznek az ugyanerre a kérdésre 2010-ben kapott válaszokkal. Azóta a legnagyobb változás, hogy egy minimális mértékben (21%-ról 24%-ra) még nőtt is a népességfogyást a legsúlyosabb problémának látók aránya.

Természetesen egy ország lakosságának csökkenése több módon is orvosolható. A két leginkább járható út a bevándorlás, illetve a gyermekvállalás ösztönzése. Kérdésünk 2010-ben és 2016-ban is így szólt:

Ön szerint mit tehet az állam a népességcsökkenés ellen? Melyik állítással ért egyet:

- 1 – azzal, hogy valójában az állam nem tehet semmit ellene, vagy*
- 2 – azzal, hogy támogatni kellene, hogy külföldiek bevándoroljanak az országba, vagy pedig*
- 3 – azzal, hogy az állam azzal tehetné a legtöbbet, hogy támogatja a gyermekvállalást, gyermeknevelést.*
- 4 – 2+3 (mindkettőt meg kellene tenni)*
- 5 – egyéb válasz*

2016-ban a lakosság mintegy 7%-a (ha a nem tudom válaszokat is ide számoljuk, kb. 9%-a) szkeptikus, vagyis úgy vélekedett, hogy az állam tehetetlen, nem tehet semmit a népességcsökkenés ellen. Ez növekedést jelent a 2010-es értékekhez viszonyítva, akkor ennek a csoportnak a nagysága 4% (ha a nem tudom válaszokat is ide számoljuk, kb. 5%) volt.

A bevándorlás támogatásával, mint kizárólagos eszközzel szintén igen kevesen, 5%-nyian értenek egyet. Ehhez a csoporthoz hozzászámolhatjuk még azt a 6%-ot, akik mindkét megoldással, tehát a bevándorlás támogatásával is

egyetértenének. Így tehát a válaszadók mintegy 11%-a támogatná azt, hogy az állam a népességcsökkenésre válaszul támogassa az országba történő bevándorlást. Az eredmények értelmezéséhez fontos azonban látnunk, hogy ez az igen alacsony érték lényegében nem a 2015-ben kibontakozó menekültválság és a bevándorlás-ellenes kormányzati kampányok következtében alakult így. Már 2010-ben is csupán 4+10, vagyis 14% vélte támogathatónak a hazai demográfiai krízis bevándorlással való megoldását.²

A válaszadók túlnyomó többsége (2016-ban 76%-a, 2010-ben 82%-a) úgy vélekedik, hogy „az állam azzal tehetné a legtöbbet, hogy támogatja a gyermekvállalást, gyermeknevelést”. Azonban itt is figyelembe vehetjük még azt a réteget, amely mind a bevándorlás támogatását, mind a gyermekvállalás támogatását állami feladatnak látja. (Az egyéb válaszok és az adathiányok 4%-ot tettek ki.)

Megállapítható, hogy az európai menekültválság és a magyar kormányzat kifejezetten bevándorlás-ellenes kampányai ellenére a magyar polgárok véleménye ezen a területen az elmúlt évtizedekben nem igen változott. A magyar közvélemény már eleve, a válságot és a politikai fordulatot megelőzően sem támogatta a bevándorlást, mint a demográfiai problémák megoldását. A demográfiai helyzetet problémának érzik, de túlnyomó többségük a megoldás eszközeit a gyermekvállalás kiemelt támogatásában látja.

Ha kombináljuk az előbb külön-külön bemutatott két kérdésre adott válaszokat, vagyis a népességfogyásért érzett aggodalmat és a gyermekvállalás támogatását, mint a megoldást szolgáló állami eszközt együttesen vesszük figyelembe, akkor megállapíthatjuk, hogy a mai magyar társadalom csaknem háromnegyede (73%-a) pronatalista beállítottságú. Ez alatt azt értjük, a népességfogyást az ország szempontjából „legalább” a legsúlyosabb problémák egyikének értékeli, és ezen felül úgy véli, hogy az állam e probléma megoldása érdekében azzal tehetné a legtöbbet, ha támogatná a gyermekvállalást, a gyermeknevelést. A 2010-ben mért 81%-hoz viszonyítva ez a 73%-os érték azonban mintegy 8%-os csökkenést jelent. A csökkenés elsődleges oka – mint láthattuk – az, hogy jelentősen növekedett a feltett kérdésekre válaszolni nem tudók, illetve a kérdésben szkeptikusok aránya. Ez azonban nem változtat azon az összképen, hogy a magyar társadalom túlnyomó többsége mindmáig a pronatalista csoportba sorolható.

² Szintén nem az elmúlt évekhez kötődik a magyar polgárok többségének az az elképzelése, miszerint Nyugat-Európa összességében rosszul járt a bevándorlóival. Arra a kérdésre, hogy „Az elmúlt évtizedekben Nyugat-Európába vendégmunkások milliói vándoroltak be. Ön szerint a bevándorlókat befogadó államok összességében 1 – a bevándorlókkal inkább jól jártak, vagy pedig 2 – több volt a bevándorlás hátránya, mint az előnye?”, már 2010-ben is csak 24% válaszolta azt, hogy az országok összességében a bevándorlókkal inkább jól jártak. Ez az arány 2016-ra 18%-ra csökkent.

Mint az már a korábbi mérések alapján is megállapítható volt, a pronatalista beállítottság mögött azonban nincs értékconszenzus. Egy adott személy ugyanis rengeteg különböző ideológiai és pragmatikus okból vallhat pronatalista elveket. Például azért, mert gyermektelen és attól tart, hogy nem lesz, aki idős korában a nyugdíját fizetni fogja. Vagy épp azért, mert jelenleg több kiskorú gyermeket nevel, és az efféle intézkedésektől saját helyzetének javulását várja. Vagy azért, mert a magyarság jövőjéért aggódik, és még sorolhatnánk az indokokat. Ezek a különbségek azért lényegesek, mert a pronatalista nézeteket valló válaszadók egyes csoportjai, mihelyt gyakorlati lépésekről, esetleges intézkedésekről esik szó, egymástól eltérően vélekednek. (Erre néhány példa: Kapitány 2011.)

A fentiek miatt a pronatalista beállítottságú csoporton belül már 2010-ben is két – specifikus érvrendszerre fogékony – alcsoportot és egy általános vegyes, maradék csoportot alakítottunk ki. „Nemzeti pronatalistának” neveztük azokat, akik „teljes mértékben egyetértettek” azzal az állítással, hogy „ha egy nemzet lakossága csökken, az a nemzet hanyatlásának a jele”, és egyetértettek azzal az – egyébként a valóságban tényszerűen nem igaz – állítással, miszerint „Magyarországon rosszabb a helyzet, mint a környező országokban (például Románia, Szerbia, Szlovákia), mert azokban több gyermeket vállalnak”.

„Pragmatikus pronatalistának” neveztük a válaszadók azon csoportját, akik elutasítják, vagy csak részben fogadják el azt az állítást, hogy „ha egy nemzet lakossága csökken, az a nemzet hanyatlásának a jele”, és egyetértettek azzal az – egyébként a valóságban tényszerűen még szintén nem igaz – állítással, miszerint „a népesség csökkenése nem kimondottan magyarországi probléma – Európa legtöbb országában is csökken a népesség”.

Az „egyéb pronatalista csoportba” maradékelven soroltuk be a többi pronatalista beállítottságú válaszadót.

Összességében így – a nem pronatalista, illetve bevándorláspárti vagy demográfiai kérdésekben fatalista válaszadókat az elemezhető nagyságú elemszám miatt egy közös csoportba sorolva – a magyarországi felnőtt korú lakosság népesedéspolitikai beállítottság szerint négy, hasonló méretű véleménycsoportba sorolható be. Ennek a négy nagy csoportnak az arányváltozását mutatja be a 2. táblázat.

Az eredményekből nem általános változásra, hanem inkább a pronatalista népesedéspolitikával kapcsolatos vélekedések 2010 és 2016 közötti kismértékű polarizálódására következtethetünk. Nőtt egyfelől a problémát elutasító, fatalista csoport részaránya, másfelől a nemzeti érvelésű pronatalista csoporté

is (22%-ról 26%-ra). Ezzel szemben jelentősen erodálódott a pragmatikus pronatalista csoport: arányuk 34%-ról 25%-ra csökkent. Az eltolódás azért is sajátos, mert a vizsgált időszakban pont azok a véleménycsoportok nyertek teret, amelyek egyébként jellemzően az alacsony végzettségű polgárok körében népszerűek. Az a pragmatikus pronatalista elképzelés pedig, amelyre alapozva egyfajta nemzetközileg is kommunikálható, itthon széles társadalmi elfogadottságú intézkedéseket lehetne építeni, egyre kevésbé tűnik erre alkalmas alapnak.

2. táblázat: A magyarországi felnőtt korú lakosság népesedéspolitikai beállítottság szerint, 2010, 2016 (%)
Distribution of the Hungarian adult population according to the type of their population policy preferences, 2010, 2016 (%)

	2010 (%)	2016 (%)
A problémát elutasító, fatalista, vagy bevándorláspárti	20,1	27,5
Nemzeti érvelésű pronatalista	22,1	26,1
Pragmatikus pronatalista	33,9	25,4
Egyéb pronatalista	23,9	20,9

Forrás: KSH NKI adatfelvételek a népesedési helyzettel, népesedéspolitikával kapcsolatos véleményekről (2010. október és 2016. január). Saját számítás.

NÉHÁNY NÉPESEDÉSPOLITIKAI INTÉZKEDÉSÖTLET ELFOGADOTTSÁGÁNAK VÁLTOZÁSA

A szakirodalomból (pl. Blaskó 2005, S. Molnár 2010, Rohr – Spéder 2016) közismert, hogy a magyar népesség családdal kapcsolatos vélekedései meglehetősen stabilnak bizonyultak az elmúlt évtizedekben, sok szempontból kevésbé változtak, mint maga a demográfiai magatartás, illetve a vélekedések szinte utólag követték le a magatartás változását (S. Molnár 2010). Amennyiben az értékek változtak, sok esetben inkább a társadalmi valósághoz történő utólagos illeszkedésről beszélhetünk. Ezeket a családi értékekkel kapcsolatos vélekedéseket azonban jellemzően általános véleménykérdésekre³ adott válaszokkal szokás vizsgálni.

³ Például „A házasság idejétmúlt intézmény.”

Érdekes vizsgálati kérdés, hogy vajon jóval konkrétabb állítások kapcsán is megfigyelhető-e ez az állandóság. A következőkben olyan állításokat mutatunk be, amelyek konkrét népesedéspolitikai intézkedésötletekre vonatkoznak, s amely ötletek kapcsán az elmúlt években kisebb-nagyobb vita bontakozott ki a társadalmi nyilvánosságban is. (Sőt akár bevezetésre is kerültek.) Vajon ezek a viták, intézkedések hatottak-e a közvéleményre, esetleg befolyásolták-e azt?

Az adatok értelmezéséhez fontos felhívni a figyelmet arra, hogy az ilyen kérdések esetén a minősítendő állítás megfogalmazásának módja, a kérdés részletei nagymértékben befolyásolják a kapott válaszokat. Emiatt az egyes intézkedések, ötletek társadalmi támogatottsága jelentős mértékben azok „tálatalásától” függ. Nem mindegy például, hogy amennyiben a gyermeket nevelők és nem nevelők közötti eltérő adó- és járulékterhelés támogatottságára akarunk rákérdezni, akkor a feltett kérdés „gyermektelenségi pluszadóról” vagy „családi adókedvezményről” szól-e. Azonban ha az adott megfogalmazás a két kérdés között eltelt időben nem változik, akkor az ugyanarra a kérdésre adott válaszok összevetése alkalmas a vélekedések stabilitásának a vizsgálatára.

Az első állítás valamiféle gyermektelenek számára fizetendő emelt járulékra vonatkozott, amelyet a következőképpen eldöntendő állítással operacionalizáltunk: „A gyermektelen felnőtteknek több egészségbiztosítást kellene fizetniük, mint a gyermeket nevelőknek, mivel idős korukban nem lesz, aki majd őket ápolja.” Ez az állítás egyfelől a Németországban 2005 óta létező intézmény (Beitragszuschlag für Kinderlose) esetleges magyarországi megítéléséhez kapcsolódik, másfelől viszont a Magyarországon igen negatív konnotációban használt – és egykor létező – „agglegényadóhoz”. Egy ilyen, a gyermektelen munkavállalókat célzó plusz teher bevezetése soha nem volt kimondott kormányzati cél, de egyes civil szereplők 2010 és 2016 között többször is felvetették ennek szükségességét, igazságosságát, mely felvetések kapcsán mindig élénk vita bontakozott ki. Az adatokból az látszik, hogy az elmúlt évek ilyen jellegű polémiái ellenére lényeges változás nem következett be a közvélekedésben ezen a téren. Az állítást a fenti megfogalmazásban a válaszadók többsége mind 2010-ben, mind 2016-ban elvetette, de nem elhanyagolható (2/5 körüli) a támogatók aránya sem.

Noha már régebb óta léteztek ilyen felvetések, 2014-ben a Népesedési Kezdeményezés egyik vitaanyaga (Botos et al. 2014) kapcsán komoly közvitát váltott ki az a javaslat, miszerint a nyugdíjrendszerben a gyermektelen vagy kevesebb gyermeket felnevelő nőkkel szemben valahogy prémizálni/kompenzálni lehetne, kellene azokat a nőket, akik több (iskolázott) gyermeket neveltek fel. Bár eleinte

az ötlet részben politikai támogatást is kapott egyes kormányzati szereplőktől, végül nem került bevezetésre. Ennek az intézkedésötletnek a tesztelésére a következő, már 2010-ben is felvetett állítás használható: „A nyugdíj összegének kiszámításakor a nőknél azt is figyelembe kellene venni, hogy ki hány gyermeket nevelt föl.” Az állítás elfogadottsága minimális (szignifikanciahatár-közeli) mértékben ugyan csökkent 6 év alatt, de itt is inkább a stabilitás dominál. Mindkét kérdéseskor 4/5 körüli a támogatók aránya.

Míg az előző két állítás olyan intézkedésekre vonatkozott, amelyek esetében végül nem változott a szabályozás, természetesen olyan állításokkal való egyetértés is mérhető, amelyek valóban bevezetésre kerültek.

Elsősorban ilyen a családi adókedvezmény-rendszer, amelynek bevezetése (pontosabban visszavezetése/kibővítése, lásd Makay – Blaskó 2012 vagy Makay 2015) igen jelentős költségvetési hatással járt. A családi adókedvezmény kapcsán igen komoly politikai, közéleti, szakmai vita is kibontakozott, de ami legalább ennyire érdekes, hogy – az egykulcsos adózással párhuzamosan történő – bevezetése jelentős mértékben újrendezte a családok, háztartástípusok közötti jövedelmi viszonyokat is, így hatását a polgárok jelentős része személyesen is megérezte (pl. Tóth G. – Virovác 2013). A családi adókedvezmény kapcsán csak egy fordított állítás állt rendelkezésünkre 2010-ből: „Ugyanannyi bér után mindenki ugyanannyi adót fizessen, függetlenül attól, hogy hány gyermeket nevel.” Így – az összevethetőség érdekében – ezt az állítást ismételtettük meg 2016-ban is. Ez az állítás valójában azt teszteli, hogy mennyire tolerálják a válaszadók azt a tényt, hogy a családi adókedvezmények jelentőssé tétele – nem jogi értelemben, de gyakorlati következményeit tekintve – elég komoly mértékben sérti az egyenlő munkáért egyenlő bért elvét. A szabályozás alapvető átalakulása ellenére az eredmények azt mutatják, hogy a vélemények megoszlása szinte egyáltalán nem módosult a vizsgált időszakban. (Mindkét mérés esetén a szűk többség támogatta az egyenlő munkáért – gyermekek számától függetlenül – egyenlő bért elvet.)

A másik bevezetett döntés a diákok „röghöz kötése”, vagyis az a szabályozás, hogy az állami ösztöndíjas hallgatókkal hallgatói szerződés kötésére kerül sor, amelynek értelmében egy bizonyos ideig itthon kell munkát vállalnia a támogatottnak, ha pedig ezt nem teljesíti, ki kell fizetnie a képzés költségeit. A szabályozást igen nehézkesen sikerült bevezetni (2012 és 2014 között több lépésben, végül alkotmánymódosítás árán), így már csak emiatt is nagy politikai nyilvánosságot kapott. Ennek a részben népesedéspolitikai hatású – hiszen jelentős migrációs hatásokkal jár – intézkedésnek a támogatottságáról a következő kérdés állt rendelkezésünkre 2010-ből: „Aki a magyar állam költségén

szerzi meg a diplomáját, az fizesse vissza a képzés költségeit, ha kivándorol.” Láthatjuk, hogy ezen a téren viszont igen jelentős változás következett be: egy 2010-ben még szinte irreálisnak tűnő ötletből családi döntések százezreit befolyásoló valóság lett. Ennek megítélésében figyelhetjük meg a közvélemény legjelentősebb mértékű eltolódását: az állítással való egyetértés 9 százalékponttal csökkent, az elutasítók aránya 8 százalékponttal nőtt. Valójában azonban itt sem beszélhetünk földindulásszerű átalakulásról: az állítás stabil többségi támogatottsága megmaradt.

3. táblázat: Egyetértés egyes konkrét családpolitikai intézkedésötletekkel, 2010, 2016 (%)
Opinions about some family policy measures, 2010, 2016 (%)

	Év	Inkább/ teljesen egyetért (%)	Inkább/ teljesen nem ért egyet (%)	Nem tudja, nem kíván válaszolni (%)
A gyermektelen felnőtteknek több egészségbiztosítást kellene fizetniük, mint a gyermeket nevelőknek, mivel idős korukban nem lesz, aki majd őket ápolja.	2010	41,9	58,1	6,6
	2016	38,1	59,6	2,6
Ugyanannyi bér után mindenki ugyanannyi adót fizessen, függetlenül attól, hogy hány gyermeket nevel.	2010	56,6	39,2	4,3
	2016	56,4	40,9	2,7
A nyugdíj összegének kiszámításakor a nőknél azt is figyelembe kellene venni, hogy ki hány gyermeket nevelt föl.	2010	81,3	16,2	2,4
	2016	78,8	20,1	1,1
Aki a magyar állam költségén szerzi meg a diplomáját, az fizesse vissza a képzés költségeit, ha kivándorol.	2010	70,6	26,4	3,0
	2016	61,7	34,6	3,6

Forrás: KSH NKI adatfelvételek a népesedési helyzettel, népesedéspolitikával kapcsolatos véleményekről (2010. október és 2016. január). Saját számítás.

Megítélésünk szerint tehát összességében inkább arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a családdal kapcsolatos értékek stabilitása nem csak elméleti szinten, hanem egyes gyakorlati lépések támogatottsága kapcsán is megnyil-

vánul. Az egyes javaslatok tényleges bevezetése vagy a körülöttük kibontakozó viták nyilván hatnak a közvéleményre, de alapvető fordulatot sehol nem sikerült megfigyelnünk. Ilyen értelemben a családpolitika, a népesedéspolitika kapcsán egy meglepően stabil véleménystruktúrát figyelhetünk meg, amely a szabályozási környezet számára inkább stabil adottságot, semmint alakítható környezetet jelent.

A CSALÁDTÁMOGATÁSI RENDSZER ÉRTÉKELÉSE

Népesedéspolitikai alapvetés, hogy pozitív termékenységi hatás átlátható és kiszámítható családtámogatási rendszertől várható, mivel a gyermekvállalásra készülők csak az ilyen jellegű támogatások létevel számolnak, kalkulálnak. A családpolitikai rendszer áttekinthetőségéről alkotott véleményt hagyományosan a következő állítással való egyetértéssel vizsgáljuk: „A mai magyar családpolitikai rendszer bonyolult és kiszámíthatatlan.” A kérdés kapcsán 2016 januárjában a válaszadók 11%-a nem tudott véleményt nyilvánítani. Ez az arány 2010-ben még 16% volt. Mindkét esetben közös, hogy a véleményt alkotni nem tudók jellemzően idős, gyermektelen válaszadók voltak.

Ettől a csoporttól eltekintve az állítással 29% értett egyet teljesen, 37% pedig „inkább”. Ez azt jelenti, hogy összességében a kérdésről véleményt formálni képes válaszadók szinte pontosan kétharmada (67%-a) bonyolultnak és kiszámíthatatlannak tartja a családtámogatási rendszert. Ez az érték igen kicsit csökkent csak a 2010-ben mért 69%-hoz képest, valójában szignifikáns változásról nem beszélhetünk.

Az egyes társadalmi csoportok vélekedéseit tekintve viszont részben átrendeződött a kép. 2010-ben inkább a nők, az iskolázatlanok és a vidékiek érezték bonyolultnak és kiszámíthatatlannak a magyar családtámogatási rendszert. Ezzel szemben 2016-ra a férfiak, a gyermekvállalási korban lévők – ezen belül is a gyermektelenek –, illetve a diplomások értettek egyet az átlagosnál nagyobb arányban ezzel az állítással. Ez az eredmény mindenképpen meglepő. Érdekes megosztottság alakult ki a pronatalista tipológia szerint is: 2016-ban átlag feletti arányban értettek egyet ezzel az állítással a problémát elutasító, fatalista vagy bevándorlaspárti csoportba, illetve a „nemzeti érvelésű pronatalista” csoportba soroltak is. 2010-ben ilyen polarizáció, eltérés még nem volt megfigyelhető.

4. táblázat: „A mai magyar családtámogatási rendszer (GYES, GYED, családi pótlék, babakötvény, stb.) bonyolult és kiszámíthatatlan” állítással egyetértők (teljesen egyetért, egyetért) aránya a válaszolni tudók körében társadalmi csoportonként, 2010, 2016 (%)

The proportion of respondents who agree (strongly agree, agree) with the statement “The present Hungarian family support system (maternity leave, child benefit, baby bonds, etc.) is complicated and unpredictable” by social group, 2010, 2016 (%)

	2010 (%)	2016 (%)
Nem		
férfi	64	69
nő	72	64
Életkor		
18–45 éves	67	71
46+ éves	70	63
Iskolai végzettség		
érettségizetlen	73	65
érettségizett	64	65
diplomás	57	74
Településtípus		
fővárosi	50	62
városi	73	67
falusi	72	69
Párkapcsolati helyzet		
partnerrel él	66	67
partner nélkül él	71	67
Termékenységi státusz		
potenciális gyermekvállaló*	61	70
potenciális újabb gyermekvállaló**	62	66
gyermeknevelő***	63	66
kisgyermeknevelő****	58	70
Gyermekszám		
gyermektelen	67	72
egygyermekes	68	65
kétygyermekes	69	65
nagy családos	68	62
Pronatalista érvrendszerhez való viszony		
elutasító, fatalista	69	74
nemzeti érvelésű pronatalista	73	71
pragmatikus pronatalista	65	60
egyéb pronatalista	69	60
Összes válaszadó	68	67

Forrás: KSH NKI adatfelvételek a családtámogatások ismertségéről (2010. október–november és 2016. január). Saját számítás.
Megjegyzések: * Potenciális gyermekvállaló: 45 év alatti, partnerrel élő személy; ** Potenciális újabb gyermekvállaló: 45 év alatti, partnerrel élő személy, akinek legalább egy gyermeke született már; *** Gyermeknevelő: 18 év alatti gyermeket nevel; **** Kisgyermeknevelő: 10 év alatti gyermeket nevel.

A CSALÁDTÁMOGATÁSOK ISMERTSÉGÉNEK JELENTŐSÉGE

A népesedéspolitikai intézkedések hatásossága szempontjából fontos kérdés, vajon a potenciális gyermekvállalók tudnak-e egyáltalán ezen támogatási formák létezéséről. A következőkben olyan adatokat mutatunk, amelyek nem a teljes felnőtt lakosságra, hanem a 18–50 évesekre, mint a családtámogatások potenciális igénybevevőire vonatkoznak (lásd *1. táblázat*).

Ha ugyanis egy pár úgy hozza meg a gyermekvállalásról szóló (pozitív vagy negatív) döntését, hogy mindeközben nem is tud arról, hogy esetlegesen milyen támogatások járnának nekik gyermekük születése esetén, az adott intézkedés az ő esetükben nyilván nem válthat ki termékenységi hatást. (Ettől függetlenül természetesen nagyon fontos szociális hatása lehet a támogatásnak már a gyermek megszületését követően.)

Emiatt egy népesedéspolitika akkor járulhat hozzá hatásosan a tervezett gyermekek megszületéséhez, ha nem csak a gyermeket vállalók, de általában a gyermekvállalási korban lévők is ismerik legalább főbb vonalaikban a támogatási formákat. (És bíznak azok stabilitásában.) A családtámogatási rendszerről általánosságban alkotott kép alapján már sejthető, hogy az érintettek többsége ezen a téren nem rendelkezik átfogó és pontos ismeretekkel. Ugyanakkor arról sem beszélhetünk, hogy az érintettek egyáltalán nem tájékozottak. Amikor a 18–50 éveseket megkérdeztük arról, hogy tudnak-e olyan pénzbeli támogatásokat mondani, amelyeket az állam a gyermeket vállalóknak, a gyermeket nevelő családoknak nyújt, az érintettek 93%-a tudott megnevezni ilyen támogatást. A gond „csupán” az, hogy az érintettek túlnyomó többsége csak néhány (1–4, átlagosan három) támogatást tud megemlíteni, és alig néhányan tudnak felsorolni egy átfogó, a fontosabb valós támogatásokat magába foglaló listát.

Ezek az arányok összességében nem sokat változtak 2009 óta: a gyermekvállalási korban lévő válaszadók akkor 94%-a tudott megemlíteni legalább egy pénzbeli családtámogatást, és átlagosan akkor is, most is három támogatást tudtak felsorolni. Ilyen értelemben tehát ismét csak állandóságot figyelhetünk meg: nem csökkent – és nem nőtt – az érintettek és potenciális érintettek tudása a családtámogatási rendszerről. Csakhogy 2009 óta több lényeges új vagy újszerű juttatás is bevezetésre került (családi adókedvezmény, GYED-extra), míg más támogatásokat átneveztek (például a TGYÁS [terhességi-gyermekágyi segély] új elnevezése a CSED [csecsemőgondozási díj]). Ennek egyenes következménye lett, hogy a válaszadók egy nem elhanyagolható része nem tudta követni a változásokat, megzavarodott. Így aztán egyes konkrét családtámogatási formák spontán ismertsége jelentősen csökkent, sokan pedig már nem, pontosabban

nem ezen a néven létező támogatásokat neveznek meg. A következőkben érde-
mes egyesével áttekinteni az egyes pénzbeli családtámogatási formák 2016-os
ismertségét, különös tekintettel az úgynevezett „spontán ismertségre”.⁴

AZ EGYES CSALÁDTÁMOGATÁSOK ISMERTSÉGE AZ ÉRINTETTEK KÖRÉBEN

Annak ellenére, hogy a családi pótlék családtámogatásokon belüli súlya a csa-
ládi adókedvezmény preferálása miatt egyértelműen visszaszorulóban van,
mindmáig ez a legismertebb családtámogatási forma hazánkban. A támogatás-
ról szinte mindenki (99%) hallott, a gyermekvállalási korban lévők 76%-a pedig
spontán módon is képes volt megnevezni. Ez a spontán ismertség minimálisan
csökkent 2009-hez képest (79%).

Másodikként érdemes kitérni a családi adókedvezményre. Ez a jelenlegi, bő-
kezű formájában 2011-től visszavezetett támogatási forma a családtámogatási
formák között a második legelterjedtebb (csaknem egymillió szülő veszi igény-
be) és a második legköltségesebb (2014-ben mintegy 200 milliárd forint értékű
jövedelemadó maradt az érintett családoknál) (lásd pl. Makay 2015). A hozzá-
férési szabályok könnyítésének (2014-től), illetve a kétgyermekeseknek járó tá-
mogatási összeg bővítésének (2016-tól) kommunikálása elvileg hozzájárulhatna
a támogatás mind szélesebb körben való megismertetéséhez. Ennek ellenére a
családi adókedvezmény spontán ismertsége a 18–50 évesek körében csak 32%-os
volt 2016-ban (2009-ben – mivel ekkor igen kevés sokgyermekes család vehette
igénybe kis összegben– ez csak 2% volt). Ugyanakkor az adókedvezmény támo-
gatott ismertsége elég magas: a gyermekvállalási korban lévők 91%-a – miután a
kérdőbiztosok megnevezték a támogatást – nyilatkozott úgy, hogy már hallott
arról, hogy létezik családi adókedvezmény. Az alacsony spontán ismertség oka
feltehetően az adókedvezmények általában véve alacsony „láthatóságára” vezet-
hető vissza. Míg a családi pótlék havonta megérkezik minden családhoz, addig a
családi adókedvezmény külön, látható módon csak a bevezetésekor jelent meg a
családok többségének az életében, ezt követően a fizetésbe „beolvadva” érkezik.

Mindez a különbség a Google Trend™ keresési eredményekből is jól látható: a
családi pótlék folyamatosan jelen van a nyilvánosságban. Ezzel szemben a csa-
ládi adókedvezmény csak a bevezetésekor vált a közbeszéd részévé, ezt köve-

---

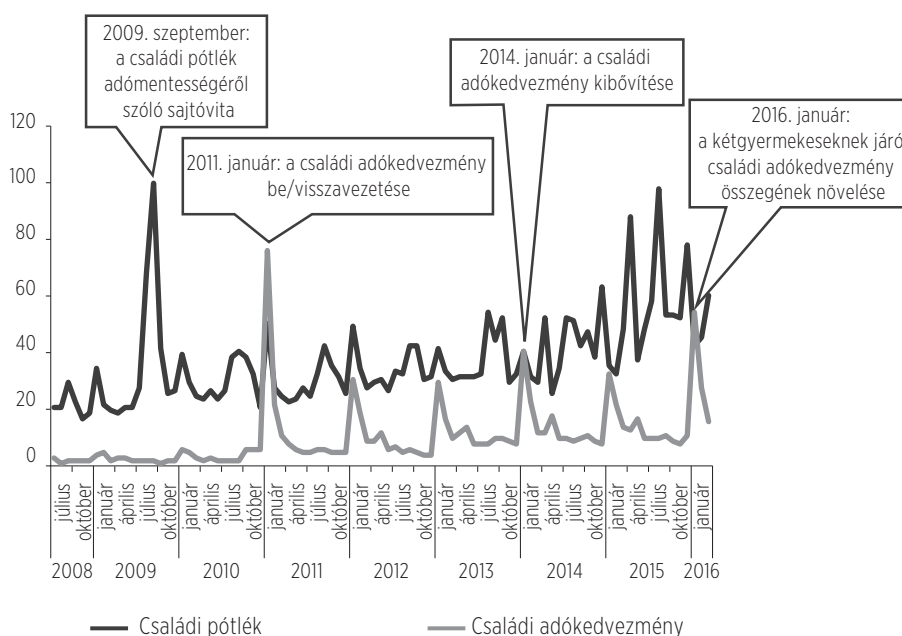
⁴ Spontán ismertség alatt azt értjük, hogy a válaszadó magától, kérdezői segítség nélkül képes megnevezni az adott támo-
gatási formát. A támogatott ismertség ezzel szemben azt jelenti, hogy ha a kérdező felolvassa neki az adott támogatási
forma nevét (pl. „anyasági támogatás”), akkor a válaszadó arról azt mondja, hogy már „hallott róla”.

tően csak az új naptári évek elején és az adóbevallások leadásának a környékén (májusban) keresnek rá az érintettek. Ez alapján egyáltalán nem meglepő, hogy az érintettek kevesebb mint egyharmada említi meg spontán módon az adókedvezményt mint családtámogatást.

1. ábra: A „családi pótlék” és a „családi adókedvezmény” kulcsszavak gyakorisága (Google Trends eredmények), 2008. augusztus – 2016. március

The frequency of keywords „családi pótlék” (family allowance) and “családi adókedvezmény” (family tax credit) (Google Trends results), July 2008– March 2016

Forrás: www.google.com/trends. Letöltés: 2016. május 1.

A családtámogatások másik csoportját a kisgyermekesek után rövidebb ideig járó juttatások alkotják. Ide jelenleg négy juttatás tartozik: az előzetes munkaviszonyhoz között CSED és GYED, a minden anyának járó GYES és a nagycsaládosoknak járó GYET. Ezeket a juttatásokat egy adott időpontban mindig meglehetősen kevesen veszik igénybe, de a gyermekvállalás életútját tekintve szinte minden gyermeket vállaló anya részesül GYES-ben egy ideig, és a kis-mamák mintegy 60%-a rövidebb ideig CSED-et és GYED-et is kap (jellemzően fél és másfél évig). Ezen juttatások korábban sem voltak különösen ismertek, de az elmúlt években ezen a területen nagyban romlott a helyzet.

Míg a GYES-t 2009-ben még 72% említette meg spontán módon a pénzübeli családtámogatások között, addig 2016-ra ez az arány 50%-ra csökkent. A visszaesés ellenére még mindig a második legismertebb családtámogatási formáról van szó, amelyről a potenciális célcsoport 94%-a mindmáig legalább hallott (támogatott ismertség). Az ismertség csökkenésében szerepet játszhatott, hogy az elmúlt években a közbeszédben elég kevés szerepet kapott, ami nyilván összefügghet azzal, hogy – miközben komolyabb szabályozási változások voltak – a juttatás összege 2008 óta nem emelkedett.

Ez nem mondható el a GYED-ről, amely kapcsán a szabályozás igen fontos pontokon többször is változott az elmúlt években, a támogatás összege is nőtt. A juttatás támogatott ismertsége ennek ellenére jelentős – bár arányát tekintve a GYES-énél valamivel kisebb – mértékben csökkent (58%-ról 43%-ra). A GYED a családi pótlék és az adókedvezmény, illetve a GYES mellett a negyedik – és egyben utolsó – olyan családtámogatási forma, amelyről az érintettek túlnyomó többsége, több mint 90%-a legalább azt állította a kérdezőbiztosnak, hogy hallott a létezéséről.

A CSED ismertsége több szempontból is különösen alacsonynak tekinthető. Ezt az – egyébként igen bőkezű, de 2010-től valamelyest korlátozott hozzáférésű – juttatást korábban TGYÁS-nak (terhességi-gyermekágyi segély) hívták, és már ekkor sem volt igazán ismert: 2009-ben 16%-os volt ismertsége a 18–50 évesek körében. A terhességi-gyermekágyi segély elnevezése 2015. január 1-jétől csecsemőgondozási díjra módosult, azonban ez a tény – úgy tűnik az adatokból – nem volt megfelelőképpen kommunikálva. Az átnevezés után több mint egy évvel ugyanis a kérdezettek 6%-a említette a juttatások között a TGYÁS-t, és csak 4%-a a CSED-et. Az érintettek egy része azonban mindkét juttatást felsorolta, így a legnagyobb jóindulattal is csak 8%-os ismertségről beszélhetünk. A CSED kapcsán a támogatott ismertségi adatok is nagyon alacsonyak: a válaszadók többsége úgy nyilatkozott, hogy még nem hallott erről a támogatásról. Miközben erre a juttatásra a 2016. évi költségvetés mintegy 46 milliárd forint kiadást tervezett, ami hozzávetőleg a GYES-re tervezett összeg háromnegyede, és megegyezik az ugyanezen évben a gépjárműadókból származó teljes tervezett bevétellel.

A GYET (gyermeknevelési támogatás) ismertsége 2009-ben sem volt magas (23%), de napjainkra ez a nagycsaládosoknak járó támogatási forma szinte teljesen eltűnt a közgondolkozásból: csupán 6% említette. Ebben talán az is szerepet játszhatott, hogy a nagycsaládosok támogatásának más formái kaptak nagyobb nyilvánosságot az elmúlt időszakban: előbb a kiemelt összegű családi adókedvezmény, majd a CSOK.

A CSOK annyiban a CSED-hez hasonló támogatási forma, hogy mind a két esetben a korábban létező támogatás (TGYÁS és szocpol) valamiféle átcímkezéséről van szó. Csakhogy míg a CSED esetében az átnevezésen kívül valóban nem történt más, addig a szocpol előbb megszűnt (2009), majd korlátozott formában újból bevezették (2013), módosították (2014), majd átnevezték (2015), végül lényegesen kibővítették (2016). Mindezek a változások feltehetően megzavartak némelyeket: a szocpol spontán ismertsége 2009-ben 28% volt, a CSOK-é 2016-ban 33%. Ha azonban figyelembe vesszük azt a 11%-nyi válaszadót, aki 2016-ban is a szocpolt említette, de feltehetően a CSOK-ra gondolt, akkor – a kettős említéseket kivonva – is 38%-os spontán említésről beszélhetünk. Ennyiben tehát nőtt a lakástámogatás ismertsége 2009-hez viszonyítva. Komoly eredményt jelent, hogy a CSOK támogatott ismertsége 2016 januárjában csaknem elérte a 89%-ot. Ez az eredmény nyilván nem független attól, hogy a mérés kapcsán igen komoly médiafigyelem övezte a „10+10 milliós” CSOK részletszabályainak meglehetősen nehézkes megszületését.

Ezen felül még két igen alacsony, de legalább mérhető ismertséggel rendelkező pénzbeli családtámogatási forma létezik: a babakötvény és a szülés után járó összegű anyasági támogatás, amelyeket a potenciális érintettek 13–13%-a említett.

ÖSSZEFOGLALÓ, KÖVETKEZTETÉSEK

Rövid elemzésünkben a magyarországi népesedéspolitikával kapcsolatos 2009–2010-es és 2016-os országos reprezentatív adatgyűjtések eredményeit hasonlítottuk össze. Annak ellenére, hogy a vizsgált időszakban több jelentős család- és népesedéspolitikai intézkedés került bevetésre, kibővítésre, és a közbeszéd is hangsúlyosan foglalkozott demográfiai témákkal, a népesedéspolitikával kapcsolatos vélekedések és az egyes családtámogatások ismertségének szintjén ezek a változások alig érzékelhetőek a kapott adatok szerint. Az értékekben, vélekedésekben megfigyelhető esetleges kisebb elmozdulások ráadásul nem minden esetben „logikus” irányúak. Ez arra utal, hogy a demográfiai kérdésekkel kapcsolatos vélekedések és ismeretek tekintetében a magyar közvéleményben meglehetősen nagy stabilitás uralkodik, a vélekedések csak kis mértékben befolyásolhatóak a közviták, illetve az egyes szakpolitikai intézkedések által. Ennél talán aggasztóbb az az eredmény, hogy a családpolitikai támogatási rendszer elemeinek ismertsége kapcsán szintén nem magas, és nem is növekvő eredményeket figyelhetünk meg. Ez utóbbi pedig gátja lehet a hatékony közpolitikáknak.

IRODALOM

- Blaskó Zsuzsa 2005: Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai. 1988, 1994, 2002. *Demográfia*, 48(2-3), 159-186.
- Bódy Zsombor 2016: *Epizódok a Népeségtudományi Kutató Intézet történetéből 1962-1989/90*. Kézirat.
- Botos Katalin – Gál Róbert Iván – Morvayné Bajai Zsuzsanna – Botos József 2014: *A Népesedési Kerekasztal koncepciója a nyugdíjrendszer reformjára*. <http://www.nepesedesikerekasztal.hu/index.php/2-uncategorised/15-a-nepesedesi-kerekasztal-koncepcioja-a-nyugdijrendszer-reformjara>.
Letöltés: 2016.07.01.
- Höhn, Charlotte – Avramov, Dragana – Kotowska, Irena (eds.) 2008a: *People, Population Change and Policies. Lessons from the Population Policy Acceptance Study. Volume 1: Family Change*. Springer, Dordrecht.
- Höhn, Charlotte – Avramov, Dragana – Kotowska, Irena (eds.) 2008b: *People, Population Change and Policies. Lessons from the Population Policy Acceptance Study. Volume 2: Demographic Knowledge, Gender, Ageing*. Springer, Dordrecht.
- Kapitány Balázs 2011: A pronatalista népesedéspolitikák támogatottsága, a családtámogatások ismertsége. In Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. KSH NKI Kutatási Jelentések, 91. KSH NKI, Budapest, 149-157.
- Makay Zsuzsanna 2015: Családtámogatás, gyermeknevelés, munkavállalás. In Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2015. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH NKI, Budapest, 57-74.
- Makay Zsuzsanna – Blaskó Zsuzsa 2012: Családtámogatás, gyermeknevelés, munkavállalás. In Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH NKI, Budapest, 45-57.
- Pataki Judit – S. Molnár Edit 1987: *Közvéleménykutatás népesedési kérdésekről – 1985*. KSH NKI Közlemények, 65. KSH NKI, Budapest.
- Pataki Judit – S. Molnár Edit 1988: *Közvéleménykutatás népesedési kérdésekről – 1987*. KSH NKI Közlemények, 69. KSH NKI, Budapest.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit 1976: *Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás*. KSH NKI Közlemények, 43. KSH NKI, Budapest.
- Pongrácz Tiborné (szerk.) 2011: *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. KSH NKI Kutatási Jelentések, 91. KSH NKI, Budapest.
- Rohr Adél – Spéder Zsolt 2016: *Családi értékek és nemi szerepek Magyarországon – változás és stabilitás a rendszerváltás után*. Kézirat.
- S. Molnár Edit 2010: Demográfiai eseményeket kísérő magatartási normák változásai. *Statisztikai Szemle*, 88(3), 252-273.
- Tóth G. Csaba – Virovác Péter 2013: Nyertesek és vesztesek. A magyar egykulcsos adóreform vizsgálata mikroszimulációs módszerrel. *Pénzügyi Szemle*, 58(4), 385-400.

CHANGES IN EXPECTATIONS RELATED TO POPULATION POLICY AND KNOWLEDGE ABOUT THE FAMILY SUPPORT SYSTEM IN HUNGARY, 2010–2016

ABSTRACT

In our analysis we compare the results of some current representative surveys in Hungary related to population policy issues. Our results suggest that – despite of the fact that in the reviewed period a lot of important population policy measures were deployed or expanded and the public discourse has also dealt with demographic issues – opinions about population policy and knowledge about the Hungarian family support system have not changed fundamentally. In some cases the minor opinion changes are not even in a ‘logical’ direction. This suggests that opinions and knowledge about demographic issues can only be slightly influenced by public debate and various policy measures (at least in Hungary). Perhaps it is more worrying that in the Hungarian society knowledge about the family support system is not on a really high level, and the situation has not changed in a positive direction in the last six years. This can be a barrier to effective public policies in the future.

LEMORZSOLÓDÁS ÉS SÚLYOZÁS AZ ÉLETÜNK FORDULÓPONTJAI PANELFELVÉTELBE

Bartus Tamás

ÖSSZEFOGLALÓ

A 2001-ben újtára indított Életünk fordulópontjai panelvizsgálat mind ez idáig utolsó, negyedik hullámában már csak a kiinduló minta felével készült interjú. Jelen tanulmány (1) elemzi az Életünk fordulópontjai felvételnél tapasztalt lemorzsolódás társadalmi-demográfiai aspektusait, okait; (2) a lemorzsolódás-elemzésre támaszkodva kidolgoz egy súlyozási eljárást, melynek célja a szelektív panelkopásból fakadó torzítások minimalizálása; végül (3) megvizsgálja, a súly csökkenti-e bizonyos demográfiai eseményekre vonatkozó becslések torzítását. Az eredmények szerint a lemorzsolódás szelektív: valószínűbb a fiatalok, a férfiak, a nem házasok, az iskolázatlanok és a Közép-Magyarországon élők között. A szelektív lemorzsolódást kompenzáló súlyok valamelyest javítanak a születések számára vonatkozó becsléseken, ugyanakkor nem mérséklük a házasságkötések és a válások számára vonatkozó becslések megbízhatatlanságát. A társadalmi-demográfiai ismérvek válaszdásra gyakorolt hatását tükröző súlyok tehát nem szavatolják a tetszőleges súlyozott becslések megbízhatóságát.

Tárgyszavak: Életünk fordulópontjai, lemorzsolódás, súlyozás, adatminőség

Bartus Tamás

Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Intézet

E-mail: tamas.bartus@uni-corvinus.hu

BEVEZETÉS*

A 2001-ben útjára indított Életünk fordulópontjai panelvizsgálat célja azt volt, hogy lehetővé váljon a demográfiai viselkedés – a gyerekvállalás, a párkapcsolat-formálódás és a nyugdíjba vonulás – okainak és következményeinek részletes vizsgálata (Spéder 2003). Az első hullám 16 363, 1926. január 1. és 1983. december 31. között született, Magyarországon magánháztartásban élő egyénre terjedt ki. Az adatfelvételt 2004-ben, 2008-ban és 2012-ben ismételték meg. A mind ez idáig utolsó, negyedik hullámában már „csak” 8103 egyénnel készült interjú, ami a kiinduló minta felét teszi ki. Az első hullám során adatot szolgáltató, de a 2–4. hullám alatt lemorzsolódott személyek közül 1735 meghalt, 2921 elköltözött vagy elérhetetlen volt, 3604 pedig megtagadta az adatszolgáltatást vagy válaszádszóra képtelennek bizonyult.

A lemorzsolódásnak két, teljesen eltérő következménye van. Az egyik a becslések pontatlanabbá válása. Közismert, hogy a becslések mintavételi ingadozását mérő standard hibák fordítottan arányosak a mintanagyság négyzetgyökével. A kiinduló minta megfelelővé tétele tehát azzal jár, hogy a 4. hullám adataiból készített becslések standard hibái durván 1,4-szeresei azoknak a standard hibáknak, amelyeket akkor kapnánk, ha a 4. hullám és az 1. hullám mintanagysága azonos lenne. A másik következmény a becslések esetleges torzulása. A 4. hullámból számított becslések torzítottak lesznek, ha a kutatás során vizsgált (függő) változó korrelál a 4. hullámba kerülés valószínűségével (Holt – Elliot 1991, Bethlehem 2002). A regresszióelemzés kontextusában ez a szelekciós torzítás problémája (Heckman 1979).

A torzítás irányának és nagyságának pontos megismerése lehetetlen: a függő változó és a mintába kerülés korrelációját nem tudjuk kiszámolni, hiszen a függő változót nem figyelhetjük meg a következő hullámból kimaradó egyéneknél. A torzítás legfeljebb a panelfolytatást befolyásoló tényezők elemzésével becsülhető, feltéve, hogy ezek a tényezők erősen korrelálnak a függő változóval. A panelkopással és a nem válaszolással kapcsolatos korábbi kutatások alapján a lemorzsolódás az olyan társadalmi-demográfiai ismérvek függvénye, mint a nem, az etnikai hovatartozás, az életkor, az iskolázottság, a jövedelem, a családi állapot és a lakóhely jellege (Beckett et al. 1988, Fitzgerald et al. 1998, Zabel 1998, Alderman et al. 2001, Baigrie – Eyal 2014, Buber-Ennsner 2014, Vergauwen et al. 2015, Watson – Wooden 2009). Ezek az eredmények kétféleképpen használhatók a szelektív panelkopásból faka-

---

* A tanulmány az MTA Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült. Az elemzés a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetrel való együttműködés keretében valósult meg.

dó torzítások minimalizálására. Az egyik módszer az adatbázis súlyozása és a – panelkopást korrigáló – súlyok használata a becslések során (Little – Rubin 1987, Fitzgerald et al. 1998). A másik – a szelektív torzítás Heckman (1979) által kidolgozott elemzésén nyugvó – módszer a kutatás középpontjában álló regressziós modell és a továbblépést magyarázó regressziós modell együttes becslése (Beckett et al. 1988, Lillard – Panis 1998, Fitzgerald et al. 1998, Behr – Bellgardt – Rendtel 2003, Zabel 1998, Baigrie – Eyal 2014). Az utóbbi eljárást alkalmazó kutatások – különösen a Panel Study of Income Dynamics adatfelvétel elemzésekor – gyakran arra a következtetésre jutottak, hogy a panelkopás nem torzítja a tartalmi szempontból fontos regressziós becsléseket, ez tehát véletlenszerűnek tekinthető (Beckett et al. 1988, Lillard – Panis 1998, Fitzgerald et al. 1998, Behr – Bellgardt – Rendtel 2003, Zabel 1998).

Jelen tanulmány (1) elemzi az Életünk fordulópontjai felvételénél tapasztalt lemorzsolódás társadalmi-demográfiai aspektusait, okait; (2) a lemorzsolódás-elemzésre támaszkodva kidolgoz egy súlyozási eljárást, amelynek célja a szelektív panelkopásból fakadó torzítások minimalizálása; végül (3) megvizsgálja, hogy a súly csökkenti-e bizonyos demográfiai eseményekre vonatkozó becslések torzítását. A lemorzsolódás elemzése – a statisztikai módszer, a függő és magyarázó változók specifikálása – a nemzetközi gyakorlatot követi. Az elemzés során a sikertelen kapcsolat-felvételre és a válasz-megtagadásra fókuszálunk: az időközben elhalálozott egyénekre – a Brit Háztartáspanel és a Német Gazdasági-Társadalmi Panel gyakorlatát követve (Taylor et al. 2010, Kroh 2009) – úgy tekintünk, mint akik nem részei a célsokaságnak. A j -edik hullámban való részvételt a $(j-1)$ hullámból származó változókkal magyarázzuk. A magyarázó változók kiválasztása a korábbi kutatási eredményeket veszi figyelembe: eszerint a lemorzsolódás inkább a férfiakra, a fiatalokra, az egyedülállókra, az iskolázatlanokra és a városokban élőkre jellemző, míg a munkaerőpiaci aktivitás hatásával kapcsolatos eredmények vegyesek (Watson – Wooden 2009). A lemorzsolódás elemzése lehetővé teszi a szelektív panelkopást kompenzáló súlyok kidolgozását is.

A súlyok érvényességét egyrészt az veszélyeztetheti, hogy a mintába kerülés nem véletlenszerű az adott társadalmi-demográfiai ismérvekkel rendelkezők között (Little – Rubin 1987); másrészt az, hogy hibával mérjük a mintába kerülést befolyásoló tényezőket. A sokaságra vetített súlyozott becslések és a sokasági adatok összehasonlítása lehetővé teszi a súlyozási eljárás mögött meghúzódó feltevések felülvizsgálatát. Az Életünk fordulópontjai adatbázis 2. hullámából származó, házasságkötésekre és születésekre vonatkozó becslések érvényességét Vergauwen és munkatársai (2015) vizsgálták, és az 1970–2000

közötti évekre vonatkozó retrospektív becsléseket megbízhatónak találták. Jelen tanulmány a 4. hullám adataiból tesz retrospektív, a 2001 és 2008 közötti évekre vonatkozó becsléseket a házasságkötések, a válások és a születések számára. A becslések és az ismert sokasági adatok összehasonlításával azt mutatjuk be, hogy az Életünk fordulópontjai kutatás számára fontos demográfiai események számát nem tudjuk jól becsülni a 4. hullámból, és a becslés hibáit a súlyozás sem tudja teljes mértékben orvosolni. A tanulmány e probléma elemzésével zárul.

TOVÁBBLÉPÉS AZ ÉLETÜNK FORDULÓPONTJAI PANELFELVÉTELBEN

Továbblépés és nem válaszolás a 2–4. hullámoknál

A továbblépés hiányának, azaz a lemorzsolódásnak három különböző oka van: a célsokaság elhagyása (elhalálozás), a kapcsolatfelvétel megghiúsulása (külföldre költözés, ismeretlen címre költözés, az interjúalany távolléte a kérdezőbiztosi megkeresések során, a válaszadás megghiúsulásának egyéb oka), illetve az interjú megghiúsulása (válaszképtelenség vagy a válaszadás elutasítása, miután a potenciális válaszadóval felvették a kapcsolatot). A nemzetközi gyakorlat alapján különbséget teszünk a nyers továbblépési, illetve a válaszadási valószínűség között. A nyers továbblépési valószínűség az előző hullámban részt vettek számára vetíti a továbblépők számát. A válaszadási valószínűség ezzel szemben az időközben elhunytakra (és a külföldre távozottakra) úgy tekint, mintha nem vettek volna részt a megelőző felvételben, tehát a célsokaságban maradókra vetíti a válaszadók számát. A nagy hagyományra visszatekintő panelfelvételek – például az említett Brit Háztartáspanel és a Német Gazdasági-Társadalmi Panel – súlyozási gyakorlatát követve elemzésünk középpontjában a nem válaszolás, ill. a válaszadási valószínűség áll. A nemzetközi gyakorlattól eltérően a külföldre költözést nem tekintjük a célsokaság elhagyásának. Egyrészt a külföldre költöztek bizonyos eséllyel hazatérhetnek. Másrészt, ha az ismeretlen címre költözők között volnának külföldre távozottak, akkor nem lenne éles határvonal a célsokaság elhagyása és a sikertelen kapcsolatfelvétel között.¹

A lemorzsolódás okait, valamint a nyers továbblépési és a válaszadási valószínűségeket az *1. táblázat* foglalja össze. A nyers folytatási arány és a válaszadási

---

¹ A gondolatért az egyik anonim bírálónak tartozom köszönettel.

arány egyaránt csökkent a panelfelvétel előrehaladtával. A nyers folytatási arány csökkenése részben a minta öregedésének és a halálozási arány növekedésének tudható be: a kiinduló mintanagyság zsugorodásával párhuzamosan nőtt az elhunytak abszolút száma, arányuk pedig 3%-ról 5,6%-ra nőtt. Másik oka – és egyben a válaszadási arány csökkenésének fő oka – pedig a válasz-megtagadások növekedése. A válaszmegtagadók részaránya a 2. hullámbeli 6%-ról 10%-ra ugrott a 3. hullámra, majd a 4. hullám idején megközelítette a 11%-os mértéket. A kapcsolat-felvételi arány ezzel szemben némileg javult a 3. hullámra.

1. táblázat: A lemorzsolódás okai, valamint a nyers folytatási és a válaszadási arányok
Causes of panel attrition, raw panel continuation rates and response rates

	1-->2. hullám	2-->3. hullám	3-->4. hullám
Kiinduló minta	16363	13540	10641
Megvalósult minta	13540	10641	8103
Lemorzsolódók száma:			
válaszmegtagadás	1041	1400	1163
elérhetetlen	1282	861	778
meghalt	500	638	597
Nyers folytatási arány (%)	82,75	78,59	76,15
Válaszmegtagadás (%)	6,36	10,34	10,93
Elérhetetlen (%)	7,83	6,36	7,31
Meghalt (%)	3,06	4,71	5,61
Válaszadási arány (%)	85,36	82,48	80,68

Megjegyzések: Nyers folytatási arány = a megvalósult minta és a kiinduló minta esetszámának hányadosa.

Válaszadási arány = a megvalósult minta nagysága osztva a kiinduló minta és a meghaltak különbségével.

Forrás: saját számítások az Életünk fordulópontjai adatfelvétel 1-4. hullámának adataiból.

Érdemes megjegyezni, hogy a válaszmegtagadók száma a 3. és a 4. hullám lebonyolításakor haladta meg az elérhetetlenek számát. Ezzel szemben az 1. és a 2. hullám lekérdezésekor a válaszmegtagadók voltak valamivel kevesebben (az 1. hullámra vonatkozó adatokat lásd: Gyabronkáné 2003). Ez a tény egybecseng a nemzetközi szakirodalomból is ismert tapasztalattal, miszerint a válasz-megtagadási arányok folyamatosan növekednek az utóbbi évtizedekben (lásd például: Meyer – Mok – Sullivan 2015).

A válaszadást befolyásoló változók kiválasztása

A panelkopással kapcsolatos nemzetközi tapasztalatok alapján a válaszadási hajlandóság társadalmi és demográfiai változók függvénye. Ebben az alfejezetben a j -edik ($j=\{1,2,3\}$) hullámból vett társadalmi-demográfiai ismérvek szerint vizsgáljuk a $(j+1)$ -edik hullámra vonatkozó válaszadási arány eloszlását. A magyarázó változók kiválasztásának fő szempontja az volt, hogy az elemzés összehasonlítható legyen a nemzetközi szakirodalommal. A lemorzsolódással kapcsolatos korábbi kutatásokban a nem, az etnikai hovatartozás, az életkor, az iskolai végzettség, a családi állapot és a gyerekek száma vagy jelenléte, a munkaerő-piaci státusz és a lakóhely jellemzői a tipikus magyarázó változók. A változók kiválasztása mögött világos elméleti megfontolások húzódnak meg. Egyrészt a válaszadás már feltételezi a kapcsolatfelvételt. Könnyebb kapcsolatot létesíteni olyan személyekkel – például nőekkel, kisebb gyermekeket nevelőkkel, házasokkal, inaktívakkal és kisebb települések lakóival –, akik a háztartásban betöltött szerepük és a foglalkozásuk miatt eleve gyakrabban vannak otthon. Másrészt a válaszadásnak időköltégei vannak: a kérdőív megválaszolásával a kérdezett egyéb értékes tevékenységeiről mond le. Az időallokáció közgazdasági elmélete (Becker 1965) alapján ez a dolgozók, és különösen a magas jövedelemmel rendelkezők számára költséges. Harmadrészt a kérdezettek tarthatnak attól, hogy adataikat mégsem kezelik bizalmasan (Groves – Couper 1998). A kérdezőkbe, a kutatóintézetekbe és általában a tudományos kutatásba vetett bizalom szintje valószínűleg magasabb az iskolázottabbak körében. Végül az interjú témája is befolyásolja a válaszadást (Groves – Singer – Corning 2000): egy, a demográfiai eseményekkel kapcsolatos kérdőívre kisebb eséllyel válaszolnak a téma iránt közömbös egyének, valamint akik személyes kudarcként éltek át olyan eseményeket, amelyek – a kutatás témája alapján – szóba fognak kerülni a kérdés során. Az elméleti megfontolások alapján inkább a férfiak, a fiatalok, az egyedülállók, az iskolázatlanok és a városokban élők között magas a lemorzsolódás; a munkaerő-piaci aktivitás hatását azonban nehéz megjósolni (Watson – Wooden 2009, Vergauwen et al. 2015).

E szempontok alapján az alábbi változókat használtuk: a születési kohorsz kategóriákat (az 1926–1941, 1942–1951, 1952–1961, 1964–1971 és 1972–1983 között születetteket); a nemzet; a település régióját, illetve jogállását; a legmagasabb iskolai végzettséget (0–8 általános, szakmunkásképző, érettségi és diploma); az aktivitást (tanuló, alkalmazott, vállalkozó, egyéb/alkalmi munkavégzés, munkanélküli, GYES/GYED, nyugdíjas és egyéb inaktív); a családi állapotot (nőtlen/hajadon, házas, elvált, özvegy); és a háztartásban élő, 0–3 és 4–6 éves gyermek

jelenlétét.² A kiválasztott változóknál előfordulnak adathiányok: ezeket nem pótoltam, az elemzési minták tehát kisebbek lesznek az 1. táblázat „kiinduló minta” sorában feltüntetett számoknál.

A válaszadást befolyásoló tényezők I. Leíró elemzés

A válaszadási arányok időbeli alakulását és a kiválasztott társadalmi-demográfiai ismérvek szerinti eloszlását a 2. táblázat mutatja. A nemek szerinti különbség megfelel a várakozásoknak: a nők 2–4 százalékponttal nagyobb valószínűséggel válaszolnak. A születési kohorsz szerinti bontás azt mutatja, hogy a válaszadási hajlandóság az idősebb korosztályoknál nagyobb: a továbblépés valószínűsége az életkor monoton csökkenő függvénye. A legfiatalabb és a legidősebb kohorsz közti különbség a kezdeti 7 százalékponttól 10 százalékpontra nőtt. Az idősebbek magasabb válaszadási hajlandósága nem meglepő annak fényében, hogy már az első hullám lekérdezésekor is ők válaszoltak nagyobb eséllyel (Gyabronkáné 2003).

Az iskolázottság szerinti különbségek mérsékeltek és időben változnak. A második adatfelvétel idején az érettségizettek és a diplomások kisebb eséllyel válaszoltak, mint az iskolázatlan egyének. A harmadik hullámra az összefüggés U alakúvá vált: a legkisebb mértékben a középfokú végzettséggel rendelkezők válaszoltak. A negyedik hullámra viszont lényegében eltűntek az iskolázottság szerinti különbségek.

Meglepő módon nincs komoly különbség a gyermeket nevelő és a gyermektelen személyek válaszadási hajlandósága között. A családi állapot szerinti különbségek ezzel szemben jelentősek, és megfelelnek a várakozásoknak: az egyedülállók és az elváltak a házasoknál és az özvegyeknél kisebb eséllyel válaszolnak. A válaszmegtagadás mértéke a házastársukkal együtt élők között a legkisebb, míg a párkapcsolattal rendelkező, de partnerüktől külön élők között a legnagyobb. Ez utóbbiak között a válaszadási hajlandóság még az állandó partnerrel nem rendelkezőknél is kisebb. Az élettárssal élők válaszadási hajlandósága alacsonyabb a házastárssal élőkénél, a különbség különösen a 2. és a 4. hullámnál volt jelentős.

² A 6 évnél idősebb gyermek jelenlétére nem hoztunk létre változókat. A magyarázó változók időbeli késleltetése és a szomszédos hullámok közti minimális 3 éves távolság miatt az előző hullámban legalább 7 éves gyermek már legalább 10 éves abban az időpontban, amikor a kérdezőbiztos felkeresni igyekszik az egyik szülőt. Feltételezésünk szerint a legalább 10 éves gyermeket (vagy gyermekeket) nevelő felnőttek a kapcsolatfelvétel és a válaszadás tekintetében ugyanúgy viselkednek, mint a gyermektelenek, mivel az ilyen idős gyerekek elég nagyok ahhoz, hogy szülői felügyelet nélkül is otthon legyenek, akár a fiatalabb testvérekkel is.

2. táblázat: Válaszadási arányok a panelkopást magyarázó változók szerint (%)
Response rates by selected explanatory variables (%)

	1-->2. hullám	2-->3. hullám	3-->4. hullám
Összesen	85,36	82,48	80,68
Nem			
férfi	84,46	80,02	78,72
nő	86,09	84,40	82,11
Születési kohorsz			
1926–1941	88,48	86,82	84,46
1942–1951	88,53	86,74	85,63
1952–1961	86,29	82,95	83,85
1962–1971	83,53	80,84	77,24
1972–1983	81,45	77,32	74,60
Iskolai végzettség			
0–8 általános	87,13	84,34	81,33
szakmunkásképző	86,08	80,47	79,74
érettségi	83,96	81,63	80,91
diploma	83,72	84,81	80,77
0–3 éves gyerekek a háztartásban			
nincs	85,34	82,55	80,84
van	85,51	81,70	78,97
4–6 éves gyerekek a háztartásban			
nincs	85,43	82,37	80,87
van	84,23	84,02	77,78
Hivatalos családi állapot			
nőtlen/hajadon	80,93	76,14	72,55
házas	87,86	84,32	83,21
elvált	81,11	80,77	79,70
özvegy	86,42	87,66	81,15
Partnerkapcsolati helyzet			
házastársával él	88,22	84,40	83,46
élettársával él	81,12	82,55	76,08
különélő partnere van	76,91	75,00	70,93
nincs állandó partnere	83,21	79,87	78,12
Aktivitás			
tanuló	82,45	72,36	62,07
alkalmazott	83,93	81,64	78,96
vállalkozó	81,56	75,38	78,22
egyéb/alkalmi munka	83,01	76,40	81,25
munkanélküli	86,14	78,83	74,00
GYES/GYED	87,92	83,05	81,52
nyugdíjas	88,76	86,16	84,47
eltartott, egyéb inaktív	86,10	82,47	77,89
Településtípus			
Budapest	71,29	76,43	74,82
megyei jogú város	85,87	82,74	82,94
egyéb város	86,94	82,72	81,33
község	91,03	84,85	80,95
Régió			
Közép-Magyarország	74,65	77,07	73,96
Közép-Dunántúl	88,79	83,23	80,30
Nyugat-Dunántúl	89,36	80,13	82,04
Dél-Dunántúl	87,17	85,28	78,11
Észak-Magyarország	90,38	86,17	83,51
Észak-Alföld	90,04	84,49	85,03
Dél-Alföld	89,73	85,09	84,54

Forrás: saját számítások az Életünk fordulópontjai adatfelvétel 1–4. hullámának adataiból.

Az *aktivitás* kategóriák szerinti bontás időben stabil mintát mutat: a tanulók és a munkával rendelkezők kisebb eséllyel válaszolnak, mint az inaktívak. A munkanélküliek válaszadási hajlandósága a második hullámnál az inaktívakéhoz hasonlított, a harmadik vagy negyedik hullámnál viszont a dolgozókéénál is alacsonyabb lett. A legkisebb eséllyel a tanulók válaszolnak: lemorzsolódásuk különösen a negyedik hullámban vált számottevővé.

A *regionális és a település típusa* szerinti vizsgálat egyrészt alátámasztja azt a jól ismert tényt, hogy Közép-Magyarországon, illetve Budapesten lényegesen kisebb a válaszadási arány. Ezt a különbséget már az első hullám lekérdezésekor is megfigyelték (Gyabronkáné 2003). Ami viszont meglepő, hogy bár a válaszadási arány más régiókban, illetve településeken is romló tendenciát mutat, Közép-Magyarországon és Budapesten időben állandó maradt – sőt, a 3. hullámnál még javult is. A romlás különösen a községekben feltűnő: a falusiak kezdeti 90%-os válaszadási aránya a negyedik hullámra 81%-ra csökkent.

A válaszadást befolyásoló tényezők II. Regressziós elemzés

A lemorzsolódást befolyásoló tényezők önálló hatásáról pontosabb képet kaphatunk, ha regresszióelemzéssel kiszűrjük az egyes változók közötti összefüggéseket. Három probit regresszióval modellezzük az első, a második és a harmadik hullámból a rá következő hullámban való részvétel valószínűségét. A $(j+1)$ -edik hullámban ($j=\{1,2,3\}$) való részvétel magyarázatához a j -edik hullámból vesszük a magyarázó változókat. A becslési minta most sem tartalmazza azokat, akik halálozás miatt nem vettek részt a következő felvételen.

A becslés eredményeit a 3. táblázat tartalmazza. Az első alfejezetben felsorolt várominások és a korábbi kutatási eredmények alapján magasabb válaszadási hajlandóságot várunk a nőktől, az idősebbektől, az iskolázottabbaktól, a házastól, a gyerekesektől és a kisebb településeken élők esetében (Watson – Wooden 2009, Vergauwen et al. 2015). Az eredmények többé-kevésbé megfelelnek ezeknek a tapasztalatoknak. A férfiak nagyobb eséllyel morzsolódnak le, mint az amúgy hasonló ismérvekkel rendelkező nők. A válaszadási arány az életkor monoton növekvő függvénye: minél idősebb valaki, annál nagyobb eséllyel vesz részt a következő adatfelvételen. A leíró elemzésekkel ellentétben az iskolai végzettség javítja a válaszadási hajlandóságot: minél iskolázottabb valaki, annál nagyobb eséllyel válaszol. A házasságban élők nagyobb eséllyel válaszolnak, mint a nőtlenek és a hajadonok; ez utóbbiakéhoz hasonlít az elváltak és az özvegyek válaszadási hajlandósága is. A tényleges párkapcsolati státusz csak a 2. és a 4. hullámnál befolyásolta szignifikánsan a válaszadást: a házastársukkal élőkhez viszonyítva a párkapcsolattal rendelkező, de partnerüktől külön élők hajlandósága volt a legalacsonyabb.

3. táblázat: A választást magyarázó probit regressziós modellek együtthatói
 Probit regression estimates of response

	1-->2. hullám		2-->3. hullám		3-->4. hullám	
Nem						
férfi	0		0		0	
nő	0,067*	(2,426)	0,135***	(4,475)	0,107**	(3,281)
Születési kohorsz						
1926–1941	0		0		0	
1942–1951	-0,012	(0,238)	0,001	(0,021)	-0,022	(0,402)
1952–1961	-0,166**	(2,831)	-0,163*	(2,544)	-0,128	(1,888)
1962–1971	-0,312***	(4,832)	-0,261***	(3,736)	-0,399***	(5,390)
1972–1983	-0,382***	(5,484)	-0,343***	(4,553)	-0,442***	(5,651)
Iskolai végzettség						
0–8 általános	0		0		0	
szakmunkásképző	0,119**	(3,131)	-0,015	(0,368)	0,059	(1,295)
érettségi	0,150***	(4,030)	0,108*	(2,566)	0,129**	(2,840)
diploma	0,183***	(3,930)	0,214***	(4,220)	0,190***	(3,629)
0–3 éves gyerekek a háztartásban						
nincs	0		0		0	
van	0,039	(0,791)	0,021	(0,389)	0,052	(0,922)
4–6 éves gyerekek a háztartásban						
nincs	0		0		0	
van	-0,089	(1,344)	0,201**	(2,802)	-0,047	(0,643)
Hivatalos családi állapot						
nőtlen/hajadon	0		0		0	
házas	-0,337**	(3,217)	-0,004	(0,035)	-0,124	(1,028)
elvált	-0,117*	(2,081)	-0,020	(0,341)	0,041	(0,686)
özvegy	-0,085	(1,278)	0,163*	(2,275)	-0,065	(0,928)
Partnerkapcsolati helyzet						
házastársával él	0		0		0	
élettársával él	-0,434***	(4,093)	0,017	(0,135)	-0,249*	(2,012)
különélő partnere van	-0,560***	(5,142)	-0,162	(1,271)	-0,389**	(2,924)
nincs állandó partnere	-0,426***	(4,254)	-0,159	(1,327)	-0,308**	(2,602)
Aktivitás						
tanuló	0		0		0	
alkalmazott	-0,143*	(2,423)	0,126	(1,596)	0,289	(1,188)
vállalkozó	-0,230**	(3,033)	-0,107	(1,144)	0,220	(0,876)
egyéb/alkalmi munka	-0,139	(1,623)	0,082	(0,602)	0,314	(1,227)
munkanélküli	-0,092	(1,175)	0,037	(0,379)	0,131	(0,523)
GYES/GYED	0,080	(0,788)	-0,011	(0,097)	0,403	(1,539)
nyugdíjas	-0,119	(1,587)	0,092	(0,987)	0,258	(1,037)
eltartott, egyéb inaktív	-0,205*	(2,453)	0,040	(0,376)	0,178	(0,691)
Településtípus						
Budapest	0		0		0	
megyei jogú város	0,067	(1,184)	0,003	(0,042)	-0,050	(0,728)
egyéb város	0,237***	(4,931)	0,078	(1,398)	-0,029	(0,483)
község	0,460***	(9,148)	0,179**	(3,037)	-0,027	(0,427)
Régió						
Közép-Magyarország	0		0		0	
Közép-Dunántúl	0,422***	(7,596)	0,211***	(1,601)	0,268***	(4,339)
Nyugat-Dunántúl	0,481***	(7,889)	0,088	(4,446)	0,344***	(5,139)
Dél-Dunántúl	0,327***	(5,692)	0,287***	(5,534)	0,213***	(3,299)
Észak-Magyarország	0,464***	(8,413)	0,322***	(4,520)	0,412***	(6,670)
Észak-Alföld	0,500***	(9,538)	0,274***	(5,980)	0,483***	(8,128)
Dél-Alföld	0,502***	(9,366)	0,303***	(4,364)	0,440***	(7,324)
Konstans	1,134***	(8,477)	0,650***	(3,998)	0,633*	(2,223)
Megfigyelések száma	15750		12033		9983	

Forrás: saját számítások az Életünk fordulópontjai adatfelvétel 1–4. hullámának adataiból.
 Megjegyzések: A zárójelben szereplő számok t-statisztikák. *: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$; ***: $p < 0,001$

A nemzetközi tapasztalatokkal ellentétben nincs bizonyítékunk arra, hogy a városokban élők a falvakban élőkénél nagyobb eséllyel morzsolódnának le. A budapestiekre jellemző válaszadási arány csak a második hullámban tér el szignifikánsan a kisebb városokra és a falvakra jellemző arányoktól. A harmadik és a negyedik hullámban viszont a településtípus változók együttthatói – egy kivételtől eltekintve – nem szignifikánsak. A regionális eltérésekre viszont van bizonyítékunk, a közép-magyarországi régióhoz viszonyítva minden más régióban magasabb a válaszadási arány.

Arra sincs komoly bizonyíték, hogy a háztartásban élő, nem iskoláskorú gyermekek, illetve az aktivitás befolyásolná a válaszadást. A gyerekek jelenlétével kapcsolatos hat együtttható közül csak egy szignifikáns, az aktivitást mérő 21 együtttható közül pedig csak kettő.

A 2. táblázatban közölt eredményekhez képest a regressziós elemzés azt sugallja, hogy a budapestiekre, illetve a tanulókra jellemző magas lemorzsolódási arány nem értelmezhető oksági hatásként. Lehetséges, hogy a budapestiek, illetve a tanulók viselkedése mögött egy összetételhatás húzódik meg: például hogy tagjai átlagosan fiatalabbak, akik eleve kisebb eséllyel válaszolnak. Természetesen más magyarázatok is elképzelhetők: például hogy a budapestiek (és a fiatalok) elfoglaltabbak, vagy bizalmatlanabbak a megkeresésekkel szemben. A napi időbeosztással és a bizalommal kapcsolatos, viszonylag megbízható adatok sajnos hiányoznak az Életünk fordulópontjai felvételtől, így ezek a magyarázatok nem tesztelhetők.

AZ ÉLETÜNK FORDULÓPONTJAI ADATBÁZIS SÚLYOZÁSA

Az előző regressziós becslések lehetővé teszik az Életünk fordulópontjai adatbázis súlyozását. A módszer és az eljárás a nemzetközi gyakorlatot követi. A longitudinális súlyozásnak két fő lépése van: a szelektív nem válaszolásokat korrigáló nyers longitudinális súly elkészítése, majd a súlyozott minta kalibrálása, azaz a minta és a sokaság valamely ismérvek szerinti eloszlásában mutatkozó különbségek eltüntetése (Rendtel – Harms 2009).

A nyers longitudinális súly

A nyers longitudinális súly közvetlenül a panelkopást korrigálja. Pontosabban: a t -edik ($t=\{2,3,4\}$) hullám adataihoz rendelt nyers longitudinális súly a t -edik hullámba kerülés valószínűségének reciproka. A szóban forgó valószínűség két

másik valószínűség szorzata: (1) annak valószínűsége, hogy az egyén a $(t-1)$ hullám után részt vesz a t -edik hullámban (P_{it}); és (2) az egyén részt vesz a $t-1$ hullámban. A második valószínűség a $t-1$ hullámhoz rendelt $W_{i(t-1)}$ súly reciproka. A t -edik hullámban szereplő i egyénhez rendelendő V_{it} nyers longitudinális súlyt tehát az alábbi képlet definiálja:

$$V_{it} = W_{i(t-1)} / P_{it} \quad [1]$$

Az egyenlet nevezőjében szereplő feltételes valószínűség a következő hullámba lépést magyarázó, a 3. táblázatban feltüntetett probit becslésekből számolható ki. Ha $t=2$, akkor a $t-1$ hullámhoz rendelt súly a Szelényi (2003) által kidolgozott keresztmetszeti alapsúly. Ha viszont $t>2$, akkor a $t-1$ hullámhoz rendelt súly a kalibrált longitudinális súly.

A kalibrált longitudinális (vagy keresztmetszeti) súly

A súlyozási eljárás második lépése a kalibrálás – azaz a nyers longitudinális súly olyan módosítása, hogy a súlyozott minta bizonyos ismérvek szerinti eloszlása megegyezzen az ismert sokasági eloszlással (Rendtel – Harms 2009, Watson – Wooden 2009). A kalibrálás lényegében mátrixsúlyozás. A t -edik hullámban szereplő i egyénhez rendelendő W_{irt} kalibrált longitudinális súlyt az alábbi képlet definiálja:

$$W_{irt} = \frac{N_{rt} n_t}{N_t \sum_r (V_t)} \frac{W_{i(t-1)}}{P_{it}} \quad [2]$$

ahol r a sokaságban és a mintában egyaránt megfigyelt ismérvek kombinációi által definiált rétegeket indexeli, N_{rt} a sokasági létszám az r rétegben a t -edik hullám idején, n_t a mintanagyság (illetve a nyers longitudinális súlyok mintabeli összege), pedig a t hullámra vonatkozó nyers longitudinális súlyok összege az r rétegben (lásd például Moore et al. 2000).

A mátrixsúlyozási módszer használata miatt a kalibrált longitudinális súlyt keresztmetszeti súlynak is lehet nevezni. A kizárólag mátrixsúlyozással számolt keresztmetszeti súlyok és a kalibrált longitudinális súlyok között azonban van egy fontos különbség: adott r rétegen belül a mátrixsúlyozással készített keresztmetszeti súlyok azonosak, a longitudinális súlyok viszont eltérnek, hiszen az r rétegen belül eltérő válaszadási hajlandósággal rendelkező egyéneket találhatunk.

A kalibráláshoz szükséges adatok a népesség nem, születési év és a lakóhely régiója szerinti (háromdimenziós) eloszlása a t -edik hullám eszmei időpontját követő év (rendre 2005, 2009 és 2013) első napjára vonatkozóan. A KSH adataiból csak az 1926–1983-ban születettek relevánsak, mivel a demográfiai panel első hullámába csak ilyen születési dátumú egyének kerültek. A sokasági és a mintabeli eloszlásokat elvileg 812 rétegben kell összehasonlítani, mivel a születési év (1926–1983), a régió (7 kategória) és a nem változók kombinációinak száma: $58 \cdot 7 \cdot 2 = 812$. A szóban forgó ismérvek mindegyik kombinációjánál kiszámoltuk a nyers longitudinális súlyok összegét. Ezután a [2]-es egyenlet segítségével kiszámoltuk a kalibrált longitudinális súlyt.

A súlyozási eljárás

Észre kell vennünk, hogy az [1]-es és a [2]-es képletek rekurzívak: a t -edik hullám súlyozása megköveteli a $(t-1)$ hullám súlyozását, sőt, a $(t-1)$ hullám súlyozása a $(t-2)$ hullám súlyozását, és így tovább. Az eljárás „nulladik” lépése tehát az adatfelvétel 1. hullámának súlyozása. Ez a súly már ismert: az 1. hullám ún. keresztmetszeti alapsúlyát Szelényi (2003) készítette el. Az első tényleges feladat a 2. hullám súlyozása.

A 2. hullám súlyozása négy lépésből áll: (1) a panelkopást korrigáló tényező kiszámítása probit becslésekből; (2) a nyers longitudinális súly kiszámítása az alapsúly és az előző korrekciós tényező hányadosaként (lásd az [1]-es egyenletet); (3) a populációtól való eltérést korrigáló tényező kiszámítása; (4) a kalibrált longitudinális súly kiszámítása a szóban forgó korrekciós tényező és a nyers longitudinális súly szorzataként (lásd a [2]-es egyenletet). A (2)-es és a (4)-es lépéseknél kiszámolt nyers és kalibrált súlyokat imputáltuk, majd egy iteratív eljárás keretében normalizáltuk és cenzoráltuk. Az imputálásra azért volt szükség, mert a válaszadás előrejelzéséhez használt egyes magyarázó változóknál előfordulnak adathiányok, és ezért a súlyváltozó sem lesz adathiányoktól mentes. Az imputálás során a súlyváltozó hiányzó értékeit a számított súlyok átlagával pótoltuk. A normalizálás célja az, hogy a súlyok összege megegyezzen a megfigyelések számával. A [2]-es egyenlet eleve feltételezi, hogy a súlyok normalizáltak: hiszen a képletben a súlyok mintabeli összege helyett a mintanagyság szerepel. A cenzorálás célja annak elkerülése, hogy a súlyozott varianciabecslések túlságosan nagyok legyenek. A nemzetközi gyakorlatból ismert eljárás lényege, hogy a súlyváltozó egy adott c számnál nagyobb értékeit a c értékre kódolják át. Például a Brit Háztartáspanel súlyozásakor a küszöbérték 1,75 (Taylor et al. 2010). Vannak azonban olyan panelfelvételek is – például a National Longitudinal

Survey of Youth és a Német Társadalom-Gazdasági Panelfelvétel –, ahol nem használják a cenzorálást. Az Életünk fordulópontjai adatfelvétel 2–4. hullámaina számolt kalibrált longitudinális súlyokat a 2,5-ös küszöbértéknél cenzoráltuk.³ A cenzorálás mellékesen megszünteti a súlyok normalizáltságát: 2,5-nél nagyobb értékek 2,5-re állításával ugyanis csökken a normalizált súlyok összege. Emiatt a cenzorálást és a normalizálást egy iteratív eljárás keretében végeztük el: a tulajdonképpeni cenzorálás után a súlyt normalizáltuk, ami azzal járhat, hogy a 2,5-ös és ahhoz közeli súlyok 2,5-nél nagyobbak lesznek. A cenzorálást és a rá következő normalizálást addig folytattuk, amíg a normalizált súlyok maximuma pontosan 2,5 lett.

A 2. hullámra vonatkozó nyers és kalibrált longitudinális súlyok kiszámítása után az előző két bekezdésben bemutatott módszerrel készítettem el a 3. hullámra vonatkozó súlyokat. A súlyozás által megkövetelt alapsúly a 2. hullámhoz rendelt kalibrált longitudinális súly. Végül a 4. hullám adatait súlyozzuk úgy, hogy a 3. hullámhoz rendelt kalibrált súlyt tekintjük alapsúlynak.

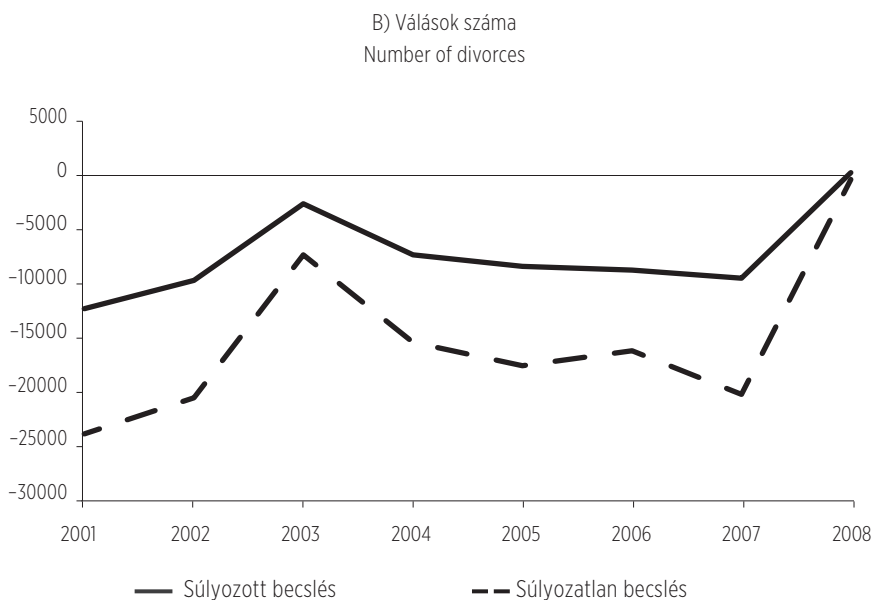
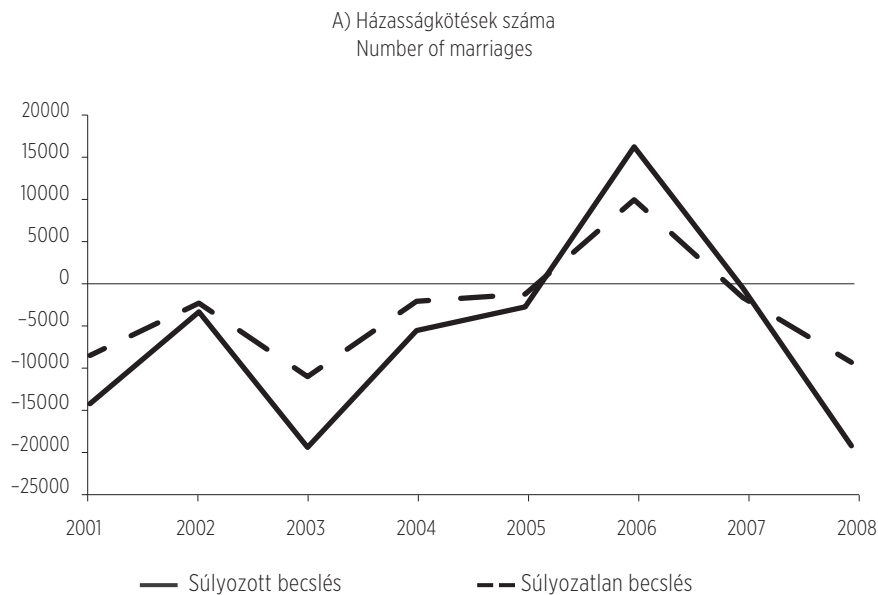
A SÚLYOK MEGBÍZHATÓSÁGA

A kalibrált longitudinális súlyok használatával úgy tehetünk, mintha az Életünk fordulópontjai felvétel reprezentatív minta lenne. A reprezentativitás önmagában azonban nem szavatolja a súlyozott becslések helyességét – hiszen a súly nem biztos, hogy tökéletesen méri a mintába kerülés feltételes valószínűségét. Emlékeztetőül: a súlyozás azt feltételezi, hogy a mintába kerülést ténylegesen befolyásoló tényezők pótolhatók, felcserélhetők a nem válaszolás modellezéséhez használt változókkal. Az adatok érvényességének gyakori ellenőrzési módja a (súlyozott) becslések és a – teljes körű számbavételek vagy a nagymintás felvételekből számolt – publikált statisztikák összehasonlítása. Az Életünk fordulópontjai felvétel 2. hullámának nemzetközi kontextusa a Generations and Gender Survey (GGS) első hulláma. A nemzetközi adatfelvétel megbízhatóságát Vergauwen és munkatársai (2015) elemezték, a német mintáét Kreyenfeld és munkatársai (2010), a bolgár, grúz és magyar mintáét pedig Burkimsher (2009). A magyar adatokra is kiterjedő elemzések azt találták, hogy az Életünk fordulópontjai felvétel 2. hullámából pontos retrospektív becslések tehetők a termékenységi arányra (Burkimsher 2009, Vergauwen et al. 2015).

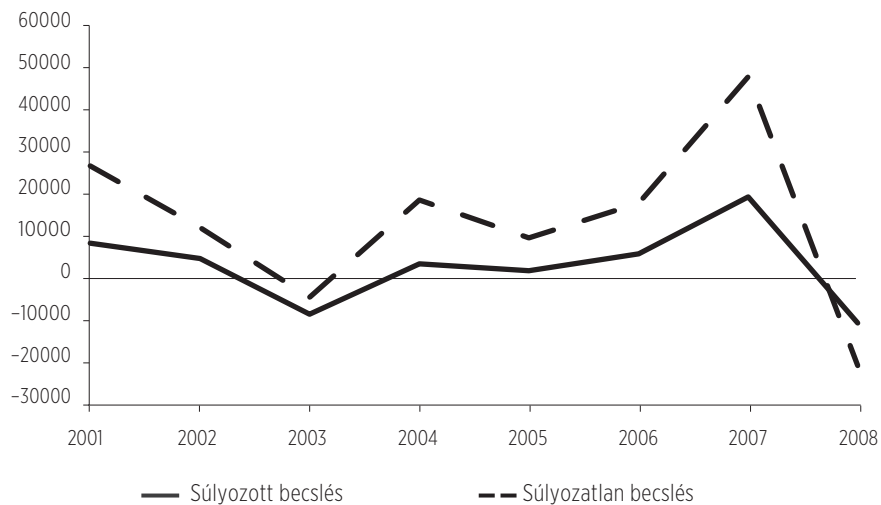
---

³ A kalibrált súly a 2–4. hullámoknál rendre 41, 233 és 404 esetben haladta meg a küszöbértéket.

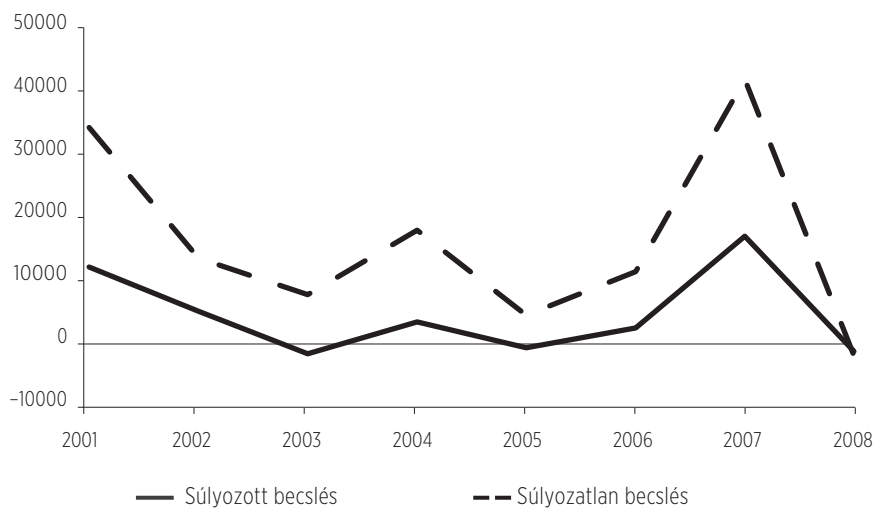
1. ábra: Demográfiai eseményekre vonatkozó retrospektív becslések torzítása
 Biases of retrospective estimates of demographic events

C) Élveszületések száma
Number of live births

D) Házasságon belüli élveszületések száma
Live births within marriage

Jelen elemzésben az Életünk fordulópontjai felvétel 4. hullámában résztvevő egyének mintáját használjuk, és a 2001–2008 közötti évekre vonatkozó retrospektív becslések megbízhatóságát vizsgáljuk. Konkrétan: a kutatás fő célkitűzéseivel összhangban a házasságkötések, a válások, a születések és a házasságon belüli születések számára vonatkozó súlyozatlan és súlyozott becsléseket hasonlítjuk össze a KSH *Demográfiai évkönyve*iben közölt adatokkal.

Az Életünk fordulópontjai 1–3. hullámának felhasználásával egy olyan eseménytörténeti adatbázist készítettünk el, amely a megtapasztalt demográfiai eseményeket és ezek dátumát tartalmazza.⁴ Az eseménytörténeti és a súlyokat tartalmazó adatokból aggregálással létrehoztam egy olyan „makroszintű” adatbázist, amely – a *Demográfiai évkönyvhöz* hasonlóan – naptári év szerinti bontásban tartalmazza egyrészt a szóban forgó demográfiai események súlyozatlan, illetve súlyozott számát, a releváns népesség létszámát, valamint a 3. hullámba került emberek súlyozatlan, illetve súlyozott létszámát. Ezután mindegyik évre először súlyozatlan, majd súlyozott becslést tettem a vizsgált demográfiai események számára. Annak érdekében, hogy a becslések összevethetők legyenek az ismert statisztikákkal, a becsléseket megszoroztam a – demográfiai évkönyvekből ismert – sokasági létszám és a mintanagyság hányadosával. A becslések és a valós adatok különbségeit – a torzításokat – az *1. ábra* mutatja.

A házasságkötésekre vonatkozó súlyozatlan és súlyozott becslések nem térnek el számottevően. A 2006-os év kivételével a becslések alacsonyabbak a valóságos adatoknál. A torzítás abszolút mértéke – ami a 10 ezres nagyságrendet csak 2001-ben és 2008-ban haladja meg valamivel – jelentősnek mondható, mivel a vizsgált időszakban évente körülbelül 40 ezer házasságkötés történt.

Még ennél is nagyobb mértékben torzítanak a válásokra vonatkozó becslések, különösen a kétezres évek elején. A torzítás a 2001-es mínusz 10 ezres nagyságrendről 2008-ra plusz ezres nagyságrendűre olvadt. A torzítás relatív mértéke azonban komoly, mivel ebben az időszakban évente durván 24 ezer volt a válások száma. A problémát a súlyok nem tudják orvosolni, a súlyozott becslések nem térnek el számottevően a súlyozatlan becslésektől. Az elváltak lemorzsolódását tehát a súlyozás nem tudja kompenzálni. Ennek valószínűleg az a legfontosabb oka, hogy a válaszáadás függ a lemorzsolódás-elemzéseknél

⁴ Az adatbázis nem tartalmazza azokat az eseményeket, amelyek bekövetkezési dátumát nem mondták meg a kérdeztettek. A 2001–2008-as évekre vonatkozóan a szülés események 5%-ánál hiányzik a dátum. A párok kapcsolatban bekövetkező változásoknál az adathiány becslését megnehezíti, hogy a 3. hullámban dátumokra kérdeztek rá, és emiatt nem lehet a dátumoktól függetlenül számba venni az eseményeket. Mindenesetre az adathiányok miatt a későbbi becslések nem teljesen megbízhatóak, az eseménytörténeti adatbázisból számolt becslések valamelyest alábecslik a valós demográfiai adatokat.

használt változókkal gyengén korreláló egyéb tényezőktől is. Azok a személyek például, akik két hullám között válnak el, költöznek el, vagy nem szeretnének részt venni egy olyan kutatásban, melynek egyik témája – a család – számukra kellemetlen, kényes beszédtema. Lehetséges, hogy a két hullám között bekövetkező válásokat és elköltözéseket csak gyengén magyarázzák a lemorzsolódás-elemzés során használt változók, és emiatt a súlyozott becslések nem tudnak érdemben javítani a becsléseken.

A súlyozás a születések számára vonatkozó becsléseknél bizonyult hatásosnak. A születésekre és a házasságon belüli születésekre vonatkozó súlyozatlan becslések – a 2008-as év kivételével – jelentősen felülbecslik a valóságos trendet. A 3. táblázatban feltüntetett regressziós becslések alapján a felülbecslés annak tulajdonítható, hogy a folyamatos részvétel esélye kisebb az inkább gyermekeketlen fiatalok között. Szintén felülbecsléshez vezet, hogy a válaszadozás gyakoribb a falusiak körében.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány az Életünk fordulópontjai követéses vizsgálatra jellemző lemorzsolódás mértékét, okait és néhány következményét vizsgálja. Az adatfelvétel 4. hullámában már csak a kiinduló minta fele vett részt. A kutatás előre haladásával a lemorzsolódás legfontosabb okává – nem meglepő módon – a nem válaszolás vált: míg a 2. hullám idején a kiinduló minta 6%-a tagadta meg az együttműködést, addig ez az arány a 4. hullámra 11%-ra emelkedett. Az adatfelvétel erőssége az, hogy az ismeretlen címre költözött vagy az otthon nem tartózkodó egyének arányát sikerült 8%-os szint alatt tartani.

A lemorzsolódásból fakadó talán legfontosabb veszélyforrás a becslések torzulása. A lehetséges torzítások számbavételét segíti a lemorzsolódást befolyásoló tényezők feltárása. A nemzetközi gyakorlatot követve a j -edik ($j=\{1,2,3\}$) hullámból vett társadalmi-demográfiai ismérvek szerint vizsgáltuk a $(j+1)$ -edik hullámra vonatkozó válaszadozási arány eloszlását. Az elemzés egyrészt megerősítette azt a korábbi tapasztalatot, miszerint a fiatalabbak és a Budapesten, illetve Közép-Magyarországon élők válaszolnak kisebb eséllyel. Újszerű az az eredmény, hogy a budapestieknél tapasztalható alacsony együttműködési hajlandóság nem lakóhelyi jellemző, hanem inkább valamilyen összetétel-hatással magyarázható. Az elemzés a „középosztályosodás” tézist is megerősíti: az iskolázottabb egyének nagyobb eséllyel válaszolnak.

A lemorzsolódás feltételes függetlensége esetén az esetleges torzítások súlyozott becslésekkel minimalizálhatók. A súlyok a megfigyelt társadalmi-demográfiai ismérvek válaszára gyakorolt hatásait tükrözik. A tanulmány harmadik fejezete a longitudinális súlyozási eljárást dokumentálja. A súlyok megbízhatóságát a demográfiai eseményekre vonatkozó becslések sokasági adatokkal történt összevetésével teszteltük.

A megbízhatósági elemzések alapján a súlyozás sikere viszonylagos: a súlyozott becslések nem felelnek meg tökéletesen a valóságos adatoknak. Különösen a válásokra, valamint a házasságkötésekre vonatkozó becslések térnek el számottevően a valós adatokból. A súlyozás kudarca arra utal, hogy téves lehet az elemzés mögött meghúzódó feltevés, miszerint adott társadalmi-demográfiai ismérvekkel rendelkező egyének között véletlenszerű a panelkopás. A kudarc másik magyarázata, hogy a megelőző hullámból vett változókkal nem lehet pontosan megjósolni a válaszást ténylegesen befolyásoló tényezőket. Eredményeink alátámasztják azt az eredményt, miszerint nem véletlenszerű lemorzsolódás (ill. adathiány) esetén a súlyozás képtelen javítani a becsléseken – sőt, még rosszabb becslésekhez is vezethet (Holt – Elliot 1991).

Az itt kidolgozott súlyok emiatt nem tekinthetők „omnibusz” – azaz bármilyen kutatási kérdés vizsgálatára alkalmas – súlyoknak. Egyrészt a lemorzsolódást kompenzáló súlyoknak elvileg a függő változó mintába kerülésre gyakorolt hatását kell modellezniük: tehát a súlyoknak igazodnia kell az elemzés céljához (Fitzgerald et al. 1998). Az osztrák GGS adatok súlyozásakor például figyelembe vették, hogy a nők – és csak a nők – között a paritás is befolyásolja a válaszást (Buber 2010). Szintén az osztrák minta lemorzsolódás-elemzése mutatja, hogy a terhesség és a családdal kapcsolatos attitűd is befolyásolja a panelfolytatást (Buber-Ennsner 2014). Másrészt a longitudinális súly a modellezéshez használt változók és a regressziós modell specifikációjának függvénye. Alternatív modell-specifikációk értelemszerűen módosítani fogják a súlyozott becsléseket (Ayala et al. 2006). Az itt kidolgozott eljárás replikálható, a felhasználók a probit modell specifikációjának módosításával a saját elemzéseikhez jobban illő súlyokat is előállíthatnak. A súlyok alkalmazása tehát nem lehet mechanikus; a súlyozott becslések mellett a kutatóknak kísérletet kell tenniük a tartalmi regressziós modellek és a mintába kerülést modellező probit modellek együttes becslésére.

IRODALOM

- Alderman, Harold – Behrman, Jere R. – Kohler, Hans-Peter – Maluccio John A. – Watkins, Susan Cotts 2001: Attrition in Longitudinal Household Survey Data. *Demographic Research*, 5(4), 79–124.
- Ayala, Luis – Navarro, Carolina – Sastre, Mercedes 2011: Cross-country Income Mobility Comparisons under Panel Attrition. The Relevance of Weighting Schemes. *Applied Economics*, 43(25), 3459–3521.
- Baigrie, Nic – Eyal, Katherine 2014: An Evaluation of the Determinants and Implications of Panel Attrition in the National Income Dynamics Survey (2008–2010). *South African Journal of Economics*, 82(1), 39–65.
- Becker, Gary S. 1965: A theory of the allocation of time. *The Economic Journal*, 75(299), 493–517.
- Beckett, Sean – Gould, William – Lillard, Lee – Welch, Finis 1988: The Panel Study of Income Dynamics after Fourteen Years. An Evaluation. *Journal of Labor Economics*, 6(4), 472–492.
- Behr, Andreas – Bellgardt, Egon – Rendtel, Ulrich 2003: *The estimation of male earnings under panel attrition. A cross country comparison based on the European Community Household Panel*. CHINTEX Working Paper 11. <http://www.bellgardt-behr.de/paper11.pdf>
Letöltve: 2016.05.16.
- Bethlehem, Jelke G. 2002: Weighting Nonresponse Adjustments Based on Auxiliary Information. In Groves, Robert M. – Dillman, Don A. – Eltinge, John L. – Little, Roderick J. A. (eds.): *Survey Nonresponse*. Wiley, New York, 265–287.
- Buber, Isabella 2010: *Parity-Specific Weights for the Austrian Generations and Gender Survey*. VID Working Papers 4/2010. Vienna Institute of Demography, Vienna.
- Buber-Ennsner, Isabella 2014: Attrition in the Austrian Generations and Gender Survey. Is there a bias by fertility-relevant aspects? *Demographic Research*, 31(16), 459–496.
- Burkimsher, Marion 2009: *Assessment of fertility indicators derived from GGP samples. Bulgaria, Hungary and Georgia*. [Unpublished manuscript]. http://drmarionb.free.fr/UnpublishedPapers/GGP_FertilityIndicatorAssessment.pdf
Letöltve: 2016. 05. 16.
- Fitzgerald, John – Gottschalk, Peter – Moffitt, Robert 1998: An Analysis of Sample Attrition in Panel Data. The Michigan Panel Study of Income Dynamics. *The Journal of Human Resources*, 33(2), 251–299.
- Groves, Robert M. – Couper, Mick P. 1998: *Nonresponse in Household Interview Surveys*. John Wiley & Sons, New York.
- Groves, Robert M. – Singer, Eleanor – Corning, Amy 2000: Leverage-Saliency Theory of Survey Participation. Description and an Illustration. *The Public Opinion Quarterly*, 64(3), 299–308.
- Gyabronkáné Németh Zsuzsanna 2003: A megghiúsult kérdőívfelvételek: mértékek és okok. In Kapitány Balázs (szerk): *Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismertetése*. Műhelytanulmányok 2. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 51–63.
- Heckman, James J. 1979: Sample Selection Bias as a Specification Error. *Econometrica*, 47(1), 153–162.

- Holt, David – Elliot, David 1991: Methods of Weighting for Unit Non-Response. *Journal of the Royal Statistical Society. Series D (The Statistician)*, 40(3), 333–342.
- Kreyenfeld, Michaela – Hornung, Anne – Kubisch, Karolin – Jaschinski, Ina 2010: *Fertility and Union Histories from German GGS Data. Some Critical Reflections*. MPIDR Working Paper 2010-023. Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock.
- Kroh, Martin 2009: *Documentation of Sample Sizes and Panel Attrition in the German Socio Economic Panel (SOEP) (1984 until 2008)*. Data Documentation 47. Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, Berlin.
- KSH 2011: *Demográfiai évkönyv 2010*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Lillard, Lee A. – Panis, Constantijn W. A. 1998: Panel Attrition from the Panel Study of Income Dynamics. Household Income, Marital Status, and Mortality. *The Journal of Human Resources*, 33(2), 437–457.
- Little, Roderick J. A. – Rubin, Donald B. 1987: *Statistical Analysis with Missing Data*. John Wiley & Sons, New York.
- Meyer, Bruce D. – Mok, Wallace K. C. – Sullivan, James X. 2015: Household Surveys in Crisis. *The Journal of Economic Perspectives*, 29(4), 199–226.
- Moore, Whitney – Pedlow, Steven – Krishnamurty, Parvati – Wolter, Kirk 2000: *National Longitudinal Survey of Youth 1997 (NLSY97). Technical Sampling Report*. National Opinion Research Center, Chicago IL.
- Rendtel, Ulrich – Harms, Torsten 2009: Weighting and Calibration for Household Surveys. In Lynn, Peter (ed.): *Methodology of Longitudinal Surveys*. John Wiley & Sons, New York, 265–286.
- Spéder Zsolt (2003): Kutatási koncepció. In Kapitány Balázs (szerk.): *Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismertetése*. Műhelytanulmányok 2. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 11–28.
- Szelényi Barbara 2003: Az adatbázis súlyozása. In Kapitány Balázs (szerk.): *Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismertetése*. Műhelytanulmányok 2. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 51–63.
- Taylor, Marcia Freed – Brice, John – Buck, Nick – Prentice-Lane, Elaine (eds.) 2010: *British Household Panel Survey User Manual. Volume A. Introduction, Technical Report and Appendices*. University of Essex, Colchester.
- Vergauwen, Jorik – Wood, Jonas – De Wachter, David – Neels, Karel 2015: Quality of demographic data in GGS Wave 1. *Demographic Research*, 32(24), 723–774.
- Watson, Nicole – Wooden, Mark 2009: Identifying Factors Affecting Longitudinal Survey Response. In Lynn, Peter (ed.): *Methodology of Longitudinal Surveys*. John Wiley & Sons, New York, 155–183.
- Zabel, Jeffrey E. 1998: An Analysis of Attrition in the Panel Study of Income Dynamics and the Survey of Income and Program Participation with an Application to a Model of Labor Market Behavior. *Journal of Human Resources*, 33(2), 479–506.

ATTRITION IN AND WEIGHTS FOR THE HUNGARIAN GENERATIONS AND GENDER SURVEY

ABSTRACT

The Hungarian Generations and Gender Survey (Turning Points of the Life Course) experienced 50 percent of sample loss between its initial 2001 wave and 2014, when the fourth wave was registered. The present paper (1) examines the socio-demographic correlates of panel attrition; (2) develops weights which can be used to minimize potential attrition bias, and (3) tests the reliability of the weights by comparing weighted estimates on demographic events to known population quantities. Panel attrition is found to be correlated with socio-demographic characteristics including age, sex, marital status, education and place of residence. The weights have only a mild effect on improving sample estimates on the number of live births, but cannot reduce the bias in the estimated number of marriages and divorces. It is concluded that the weights reflecting the impact of socio-demographic characteristics on response do not guarantee the reliability of sample estimates.

VITA, HOZZÁSZÓLÁS

Törekvések a népességfogyás megállítására.¹

Gondolatok Benda József *A szakadék szélén* című műve kapcsán²

Harcsa István

Harcsa István
szociológus, közgazdász
Fényes Elek Társadalomstatistikai Egyesület
E-mail: istvan.harcsa@yahoo.com

Vitathatatlanul nemes szándékok vezették Benda Józsefet *A szakadék szélén* című könyve megírásakor, amely a magyarság egyik legfontosabb sorskérdése, a népességfogyás miatti aggodás jegyében született. E szándékok közül különösen az ügy érdekében való tenni akarása a méltánylandó, amelyet a szerző – e 2015-ben megjelent munkájában – a következőképpen fogalmazott meg:

Több évtizedes tétlenség és csodavárás, sajnálkozás és lemondás, tehetetlenség és reményvesztettség után egyre többen gondoljuk, hogy ki kellene dolgozni a nemzet eredményeket is felmutató, sikeres demográfiai stratégiáját, családtervezési programját.

Tanulmányunkban szeretnénk rávilágítani a népességfogyás komplex jelenségkörének kevésbé feltárt összetevőire, hozzájárulva a megoldási alternatívák megtalálásához, és egy komplex stratégia kialakításához. (Benda 2015: 19)

---

¹ Az alábbiak kizárólag a szerző személyes véleményét tükrözik. A szöveg – műfajából következően – nem ment keresztül a tanulmányok esetében szokásos (peer-review rendszerű) bírálati folyamaton. A Demográfia szerkesztősége.

² Benda József: *A szakadék szélén. A népességfogyás okai és megállítása*. Tankönyv. Barankovics István Alapítvány, Budapest, 2015, 215 oldal. Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani a szerzőnek, hogy pontosító észrevételeivel segítette a végső változat megfogalmazását.

A szerző a „kevésé feltárt összetevők” említésekor alapvetően az alábbi három tényezőre gondol (amelyek egyúttal a főbb fejezetek címadói):

- Új megközelítés: a kötődési képesség meghatározói
- A családi szocializáció körülményei, a nők foglalkoztatása
- Az iskoláztatás, a másodlagos szocializáció folyamata

Előre bocsátva kritikai értékelésünk néhány tanulságát, hangsúlyoznunk kell, hogy a szerző által argumentumként említett tényezőkre vonatkozóan a „kevésé feltárt” minősítés nem igazán helytálló, mert számtalan kutatásra alapozva könyvtárnyi szakirodalom foglalkozott velük. Szerencsésebb, ha azt mondjuk, hogy ezek – vélelmezhetően az alkalmazott megközelítések³ miatt – nem igazán voltak alkalmasak kellően releváns eredmények felmutatására. Az „új megközelítésként” említett kötődési képesség, valamint az ezzel foglalkozó kötődésemélet eredményeit illetően pedig meg kell említenünk, hogy társadalmi méretű relevanciájukra vonatkozóan jelenleg még nem rendelkezünk kellő empirikus megalapozottsággal. Következésképpen e tekintetben csak hipotéziseket fogalmazhatunk meg, amelyek alapján meglehetősen korlátozott lehetőségeink vannak időtálló társadalmi programok, illetve javaslatok kidolgozására.

Miért tartjuk fontosnak a fentiek hangsúlyozását? Az általános tanulságokon túl elsősorban azért, mert a szerző vezetésével hónapok óta nagyszámú szakembergárda dolgozik egy olyan gyermek- és családbarát társadalmi program kialakításán, amelytől azt várják, hogy rövid távon is képes a kedvezőtlen népesedési trend megállítására, sőt megfordítására. E munkálatok jelenleg is folynak a szerző által a kötetben felvázolt elképzelések mentén.⁴

Jelen írás alapvetően a szerzőnek a népességfogyás okaival, illetve a népességfogyás megállításával kapcsolatos felvetéseit veszi górcső alá. Ennek megfelelően az általa megfogalmazott kulcskérdések, állítások megválaszolására, illetve cáfolatára vállalkozik.

---

³ Jelen írás szerzője úgy véli, hogy más, alapvető fontosságú társadalmi jelenségekhez hasonlóan a népességfogyás okainak értelmezésében, illetve a probléma kezelésében mutatkozó hiányosságok esetében is meghatározó körülmény, hogy a társadalomtudományok jelenleg nem igazán képesek a releváns társadalomkép felvázolására, amely döntően az alkalmazott elméleti-módszertani apparátus, valamint az azzal konzisztens empirikus háttér hiányával magyarázható.

⁴ Itt említjük meg, hogy a szerzővel való előzetes megállapodás alapján – 2016 őszén – a Fényes Elek Társadalomstatistikai Egyesület (FETE) széleskörű műhelyvitát tervez a szakértők által kidolgozott társadalmi javaslatokról, illetve programról.

TÖRTÉNETI VISSZATEKINTÉS

A népességfogyás miatt már a korábbi időszakokban is megfogalmaztak drámai hangvételű írásokat, sőt komoly civil kezdeményezés is kialakult a kedvezőtlen demográfiai trendek megállítására, illetve megfordítására. Így például – az utóbbi félévszázadra szorítkozva – megemlíthetjük Fekete Gyula író, aki már a 60-as évek végén kifejtette az esetleges nemzethalállal kapcsolatos vízióit, amelyre többek között Andorka Rudolf is reflektált (Andorka 1969, 1970, 2001). A neves szociológus – meglehetősen elmélyült demográfiai ismeretek birtokában –, bár egyetértett az aggodalommal, célszerűbbnek vélte, ha mindez a tények és a társadalomtörténeti tapasztalatok tükrében kerül kifejtésre.

Említésre méltó a Kopp Mária által – kevesebb, mint egy évtizede – elindított *Három Királyfi, Három Királynő Mozgalom*, amely viszont már a kezdeményező meglehetősen jól megalapozott szociálpszichológiai kutatási eredményein alapult, és ugyancsak a népességfogyás trendjét kívánta kedvező irányba fordítani. Nem tudom, hogy sor került-e már e kezdeményezés eredményeinek összegző értékelésére, ám ennek esetleges hiánya esetén is megkockáztatható az a következtetés, hogy *a népességszám érdemi gyarapítását ez a vállalkozás sem tudta elérni, azonban a családbarát értékrend népszerűsítése szempontjából semmiképpen nem minősíthetjük kudarcnak*. Miért? Elsősorban azért, mert a társadalomtörténeti tapasztalatok arra utalnak, hogy a plurális értékrendek világában (ami már a premodern időszakban is jellemző volt) csak hosszabb távon lehet tartós változásokat elérni. E változások megalapozásához az ilyen és hasonló kezdeményezések jelentős mértékben hozzájárulhatnak.

A társadalomtörténeti tanulságok kapcsán érdemes megemlíteni a másfél-két évszázaddal korábbi „egykezést”, amelyet – egyes régiókban – alapvetően a megélhetési kényszerek váltottak ki, azonban ez nem csak hazai jelenség volt. A teljesebb kép kedvéért azt is hangsúlyozni kell, hogy ezzel párhuzamosan voltak olyan régiók, ahol hasonló megélhetési problémák miatt nem éltek az egykezés gyakorlatával. Ennek az a tanulsága, hogy a lokális kultúrák hatása meglehetősen erőteljes, olyannyira, hogy akár az uralkodó trenddel ellentétes jelenségeket is produkálhat.

Az országhatárokon belüli lokális kultúrák népességszámra gyakorolt hatása ma is jelentős, és éppen ezért nem beszélhetünk egységes európai mintákról, sőt hazánkon belül is nagyon eltérő népesedési magatartási mintákat lehet megfigyelni (Harcza 2015a, 2015b). Az is kimutatható volt, hogy ugyanazon folyamatoknak – tehát akár a népességfogyás, akár a gyarapodás, vagy ezen

belül a nagycsaládos minta elterjedése – meglehetősen eltérő mozgatórugói voltak és vannak. Ebből – többek között – az is következik, hogy *a születésszám növelésére fókuszáló programok (programcsomagok) érthetően differenciált társadalmi fogadtatásra számíthatnak.*

Továbbá az is jellemző, hogy a gyermekvállalás mindig is érték- és kultúrafüggő, ezért nehéz előre megbecsülni, hogy egy-egy program milyen hatást vált ki egy adott térségben vagy társadalmi rétegben. *Az értékfüggőségen belül a gyermekvállalási szándék csupán egyetlen komponens, mellette meglehetősen sok tényező kedvező együttállására van szükség ahhoz, hogy érdemi változást lehessen megfigyelni.* Úgy vélem, hogy e nagyon fontos üzenetet a korábbi népeségyszám növelését célzó kezdeményezések nem vették kellően figyelembe.

A sorban következőnek Benda József kezdeményezését tekinthetjük, akinek a könyve nem csupán a problémák felvetésére, hanem az azok megoldására vonatkozó javaslatok felvázolására is vállalkozik. A szerző ez esetben is alapos, főleg a *neveléstudomány terén szerzett tapasztalatai birtokában, továbbá imponáló mennyiségű szakirodalmi anyag feldolgozása alapján fogalmaz meg egy kiterjedt család- és közösségfejlesztő társadalmi programot, amelyet önmagában is nagy értéknek minősíthetünk.*

E nagy értéket azonban beárnyékolja a szerző azon gondolatmenete, hogy a népeségfogyás folyamatát mindenáron meg kell fordítani, és erre vonatkozóan rövid, közép és hosszú távú programokat fogalmaz meg. A rövid távú program két évre szól, mert a szerző úgy véli, hogy mindössze ez az időszak áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy a népeségfogyást meg tudjuk állítani. Az általa javasolt cselekvési program 15 ezerrel több gyermek megszületését célozza ahhoz, hogy „a magyar kultúra fennmaradását biztosíthassuk”. *Érthető az aggódó szerző törekvése, azonban ez ugyanolyan voluntarista elképzelés, mint amelyre több mint hat évtizeddel ezelőtt, a „Ratkó korszakban” már volt példa.*

KULCSKÉRDÉSEK

A következőkben a szerző céltudatos kulcskérdéseire próbálunk tömör és sarkos válaszokat adni (a kérdéseket lásd Benda 2015: 23).

1. *„Felismertük-e már, tisztán értjük-e az adatokban és a trendekben megmutató mikro- és makro-összefüggéseket, vagy csak sejtésekre, benyomásokra, megérzésekre építjük cselekvési terveinket?”*

Úgy vélem, hogy miként általában az életvilág, úgy a gyermekvállalás rövid és hosszú távon való alakulását meghatározó tényezők, illetve a közöttük levő

összefüggések megismerhetősége is meglehetősen korlátozott. Az okok közül csupán néhány fontosabbat emelek ki:

- A gyermekvállalásban sok tényező hat egyszerre, amelyek dinamikusak, következésképpen rövid és hosszú távra vonatkozóan *a korábbi trendek alapján nem mindig lehet megbízható becsléseket végezni.*
- Mivel érték- és kultúrafüggő jelenségről van szó, már az ezzel kapcsolatos *kulcskérdések is társadalmi csoportok szerint differenciáltak.* Mindez alapvető mértékben meghatározza a matematikai-statisztikai modellekbe „betáplált” paraméterek használhatóságát.
- A külső beavatkozásoknak mindig vannak korlátai, amelyek közül most csak a magánszféra „szentségét” emeljük ki.

Mindez nem azt jelenti, hogy tehetetlenül kell végignéznünk bizonyos kedvezőtlen folyamatokat, sőt nagyon is azon kell lennünk, hogy sikerüljön őket mérsékelni. Ám legalább hozzávetőlegesen tisztába kell lennünk tudásunk és beavatkozási képességünk korlátaival. Például azzal, hogy ugyanazon programcsomag teljesen eltérő hatásokat eredményezhet egy-egy társadalmi csoportban.

Továbbá, *„a trendekben megmutatkozó mikro- és makro összefüggések”* térhez és időhöz kötöttek, és mint tudjuk, *Minerva baglya is az éj leszálltával kezdi el reptét, ezért mi sem rendelkezünk teljes mértékben az aktuális helyzetben éppen szükséges tudással és eszközrendszerrel.* Az ember is része a nagy tanuló rendszernek, ezért az abban érvényesülő törvényszerűségek alól nem vonhatja ki magát. Következésképpen a cselekvési terveink megfogalmazásakor ezek a sejtések és benyomások szintjén maradnak, ám nem mindegy, hogy terveink milyen alapra épülnek. Hiányos, vagy nem kellően releváns társadalomképek, továbbá megfelelő elméleti, módszertani és empirikus alapok nélkül sejtéseink is olyanok lesznek, mint ami azokból következhet.

2. „Lehetséges egyáltalán a népességfogyás igazi okainak a feltárása?”

Csak részlegesen, és többnyire utólag, ahogy ezt a fentiekben is megfogalmaztuk. Ennek kapcsán azt is érdemes megemlíteni, hogy *nem igazán jogos a szerzőnek az a felvetése, hogy a demográfián kell számon kérni a népességfogyás okainak komplex feltárását.* A hagyományos demográfia alapvetően a demográfiai folyamatok körén belül próbált magyarázatot találni erre vonatkozóan, érthetően korlátozott eredménnyel. Az utóbbi időszakban – ahogy a szerző is említette – a demográfia elkezdte alkalmazni az interdiszciplináris megközelítést, amellyel bizonyos eredményeket sikerült

elérni, azonban mindez messze nem elégséges az oksági összefüggések mélyebb megismeréséhez.

Célszerű lenne ezért, ha a demográfusok más tudományágak képviselőivel közösen indítanának átfogóbb kutatásokat a „népeségfogyás igazi okainak a feltárására”. Ezt megelőzően azonban számvetést és kritikai értékelést kellene készíteni az eddigi kutatási eredményekről, az azokból levont következtetésekből. Nem hagyható ki egy átfogó kutatási programból a már említett releváns társadalomképek felvázolása, amelyekre alapozva konzisztens módon fogalmazhatók meg a különböző társadalmi célok, valamint azok egymáshoz való viszonya. Végül e programnak ki kellene terjednie a társadalomtörténeti tapasztalatok és tanulságok összegyűjtésére is, hiszen jelenünk, sőt jövőnk számottevő része is a múltban gyökerezik.

3. „Vajon miért várjuk évtizedek óta »hosszú méla lesben« a jó szerencse fordulását, figyelve az előre jelzett pusztulást?”

Fentiekben már említettük a nem kellően releváns társadalomkép, ezen belül a bonyolultan tagolt kulturális adottságokra vonatkozó ismeretek hiányát, amely önmagában is magyarázza a tehetetlenséget. E mellett meg kell említenünk az „útfüggőség” hatását is, amelyet nemcsak a társadalmi fejlődés lehetséges irányainak alakulásánál figyelhetünk meg, hanem bizonyos társadalom-lélektani attitűdök átörökítésénél is. Például bizonyos metszetben „1956” is része ennek az útfüggőségnek, ahogy az értékrendszeren belül a „jobb lét” tartós preferenciája is más értékekkel szemben. Ebből a nézőpontból már érthetőbbnek tűnik a „hosszú méla les”, a „mosom kezeimet hozzáállás”. Következésképpen a Bibliából származó „Szaporodjatok!” parancsot nem lehet tértől, időtől és kultúrától függetlenül értelmezni, ellenkező esetben annak ára van.

4. „Ki tudunk-e dolgozni olyan modelleket, amelyek nem csak megmagyarázzák, hanem 2-3 év alatt meg is tudják fordítani a trendet?”

Az életvilág különböző területeire, így a népességszám alakulására vonatkozóan is ki lehet alakítani modelleket, pontosabban konstrukciókat, ám ezek magyarázó erejét alapvető mértékben meghatározza a modellépítéshez szükséges – fentiekben is említett – feltételek megléte, és ezek minősége. Fenti okfejtésünkben az is következik, hogy voluntarisztikus elvárásnak tekinthető, hogy a modell alapján 2-3 év alatt meg lehetne fordítani a trendet. Továbbá a gyermekvállalás alapvetően hosszabb távra szóló döntés, amelyhez hosszabb távon jól működő ösztönzők szükségesek. Az eddigi tapasztalatok

azt mutatták, hogy a radikális népesedéspolitikai intézkedések inkább csak az időzítést befolyásolták, és nem igazán eredményeztek tartós változást.

E kérdés kapcsán érdemes kiemelni a szerző – lábjegyzetbe tett – alábbi hipotézisét: „Feltételezésünk szerint, bár adatokkal nem tudjuk alátámasztani, a különböző társadalmi rétegekre eltérő módon hatnak az egyes intézkedések” (Benda 2015: 43). Részben ez a társadalmi-kulturális tagoltság, illetve az ezzel kapcsolatos ismerethiány az oka, hogy egy 2–3 évre szóló modellel nem lehet érdemi eredményt elérni.

5. *„Létre tudunk-e hozni egy olyan nemzeti stratégiát, amely kellő felhatalmazást és erőforrásokat rendel a feladat megoldásához?”*

Bizonyára többféle olyan nemzeti stratégiát lehetne kialakítani, amelyek egy jól megfogalmazott cél elérésére esélyt ugyan adnának, de garanciát nem. Ezzel azt is állítjuk, hogy *minden stratégia célfüggő, azaz csak jó, tehát releváns célhoz rendelt stratégiától lehet remélni a sikert*. A szerző által megfogalmazott stratégiai cél véleményünk szerint nem ilyen.

6. *„Képesek vagyunk-e arra, hogy a megoldáshoz szembetűnően hiányzó, de mégis nélkülözhetetlen társadalomszervezési kompetenciákat kifejlesszünk magunkban?”*

Igen, ha a fentiekben vázolt feltételeket sikerül teljesíteni.

7. *„Ki tudjuk-e építeni azt az országos hálózatot, amely végrehajtva a tervet, a rendelkezésre álló 2–3 éven belül (!) képes a trend irányát megváltoztatni?”*

A fentiek alapján egyértelmű, hogy nem. A jelenlegi feltételek mellett egy ilyen terv több kárt okozhat, mint hasznot. Miért? Elsősorban azért, mert például a Három Királyfi, Három Királyné Mozgalom mozgalomtól eltérően olyan követelményt támaszt, amely a józan észnek is ellentmond. *A türelmetlenség ugyanis rossz tanácsadó, még akkor is, ha a szerzőt a történelmi felelősség motiválja.*

NEM ADEKVÁT TÉZISEK ÉS DIAGNÓZISOK A NÉPESEDÉSSEL ÉS CSALÁDDAL KAPCSOLATOS KÉRDÉSEKBE

A továbbiakban csupán néhány fontosabb tézist és diagnózist emelünk ki a szerző művéből, amelyek kapcsán saját álláspontunkat is megfogalmazzuk.

„Vajon hol vesztegették el fiataljaink (?) életük első 20–25 évét, és melyik intézmény felelősségét terheli ez a »kimeneti teljesítmény«?” (Benda 2015: 38. A szerző itt elsősorban az iskolarendszerre gondol.)

A szerző a fenti kérdést annak apropóján fogalmazta meg, hogy a „válások aránya 2010-ben 67%” volt. Ez alapján azt a következtetést vonja le, hogy „Érthető, amíg egy ifjú saját életét nem tudja rendbe tenni, nem képes felelősséggel gyermeket sem vállalni” (Benda 2015: 38).

A szerző nézőpontjából érthető a következtetés, azonban miként nézőpontja, úgy következtetése is csak a féligazságot ragadhatja meg. A gyenge „kimeneti teljesítményben” közvetlen szerepe volt ugyan az érintett korosztálynak, ám az őket terhelő felelősséget messze meghaladják a korábbi struktúrákból, együttélési gyakorlatokból fakadó hatások, amelyek szükségszerűen értékválságot hoztak létre, és ez szinte automatikusan vezetett a kialakult helyzethez. Számon lehet ugyan kérni a felelősséget ezen a bonyolult társadalomtörténeti tényezőegyüttesen, de célszerűbb inkább levonni annak tanulságát.

„A gyermekek születése nem csak pénzügyi kérdés.”

A szerző alcímbe megfogalmazott következtetésével (Benda 2015: 42) teljes mértékben egyet lehet érteni, ám az ezzel kapcsolatos további okfejtésével – amelyet most idézünk – már csak részlegesen: „A gyermekek születését pusztán gazdasági kérdésnek tekintettük, és figyelmen kívül hagytuk az emberek gondolkodásával, értékrendszerével, hitrendszerével, mentalitásával, mentálhigiénés állapotával – vagyis neveltetésével – való összefüggéseit” (Benda 2015: 43).

Miért csak részlegesen értünk egyet azzal az okfejtéssel, amely lényegében a neveltetésben összegződik? Elsősorban azért, mert *az általa felsorolt komponensek nemcsak a neveltetés időszakában hatnak az emberekre, hanem végig kísérik az életüket, gyakorta olyan ellentétes irányú folyamatokat hozva a felszínre, mint amelyek a neveltetés idején voltak jellemzőek.* Tömören, a neveltetés valós szerepét csak akkor tudjuk kellően érzékeltetni, ha azt a további hatások rendszerében vizsgáljuk. Ez azért fontos, mert a neveltetés tényleges szerepét csak a társadalomtörténeti folyamatok egészébe való beágyazottság révén lehet a helyére tenni. Következésképpen, nemcsak pénzügyi és neveltetési kérdés a gyermekek születése.

A bölcsőde szerepe a „csalódott nemzedék” felnevelkedésében

A szerző egy nem igazán megalapozott beidegződés alapján meglehetősen leegyszerűsített módon értékeli a bölcsőde szerepét az 1950–1969 között született nemzedékek szocializációja szempontjából. A problémát az okozza, hogy – a bölcsődehiány miatt – már abban az időszakban is az érintett korosztálynak csak egyharmada élhette meg⁵ a szerző által említett anyátlanságot, a kétharmada nem. Sőt, igen jelentős hányadot tett ki azok aránya is, akik az óvodába sem kerültek be, tehát ezekben az esetekben szó sem lehetett az anyátlanság jelenségéről. Érdemes lenne utólag megvizsgálni, hogy az egyes születési évjáratokban a nők közül kik jártak és kik nem bölcsődébe, hány évet töltöttek óvodában, és hogyan alakult a termékenységük. *Félő, hogy az anyaság élményei mellett felnövő többség termékenységi mintája alig térne el az „anyátlanság” körülményei között nevelkedőktől.*

Azt lehet tehát mondani, hogy az így szerzett pszichikai sérülések sajnálatos módon szinte eltörpülnek a társadalomban bekövetkezett nagy strukturális változásoktól, tehát az iparosítás, a tömeges vándorlás, illetve ingázás, továbbá a domináns értékrendszer jelentős változásának a hatásaitól. Mindeközben azt is meg kell említeni, hogy a korábbi értékrendszer sem volt felhőtlen a „meghitt családi együttlétek” szempontjából, amelyre szépirodalmi, valamint szociográfiai művek sora hívta fel a figyelmet.

Közelebb állunk tehát a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy az 50-es évek előtti időszakok társadalmi gyakorlatában sem érvényesültek kellően a – szerző által is említett – vitán felüli értékek, azok inkább a kívánság szintjén jelentek meg, mint ahogy manapság a vágyott gyermekszám. *Realisabb azt feltételezni, hogy létezett egy jelentős taszító erő, amely a korábbi társadalmi gyakorlatról való letéréshez vezetett, és ez párosult az akkori rendszerváltás kényszerítő erejével és adottságaival.* Mindezek tükrében a szerző diagnózisa meglehetősen egyoldalú.

*„A »csalódott« nemzedék nevelkedése, házassága és termékenysége”.
(1950–1969 között születettek)*

Jelen fejezet címét a szerző azonos című fejezetéből kölcsönöztük, amelyet az alábbi kitételrel indít: „A »csalódott« nemzedék jelentős részének korai kapcsolati mintáját jórészt a bölcsőde adta, amelyhez hozzájárult az

⁵ Csupán néhány évben emelkedett egyharmad fölé az arányuk.

iskolarendszer társas kapcsolatokat romboló dresszúrája. Figyeljük meg, hogyan házasodik, hány gyermeket hoz a világra, és milyen örökséget tud gyermekeinek átadni” (Benda 2015: 120). Miután a korábbiakban tisztáztuk, hogy jelenleg nem rendelkezünk olyan információval, amely alapján képet kaphatnánk a szerző által homogénként kezelt – 1950–1969 között született –, csalódott nemzedékként minősített populáció belső tagoltságára vonatkozóan, ezért az általa adott/sugallt válaszokat meglehetősen fenntartásokkal fogadhatjuk.

Aszerző az oksági összefüggéseket alapvetően a kötődésemeléttel magyarázza, ami szükséges, de nem elégséges a sokdimenziós társadalmi erőterben megjelenő hatások figyelembe vétele szempontjából. Ám a kötődésemélet empirikus igazolása gyenge lábakon, pontosabban semmilyen lábon nem áll, hiszen annak hiányát maga a szerző is megemlíti: „Ennek a generációnak a kötődési mintázati gyakoriságára még nem készült vizsgálat” (Benda 2015: 122).

Az oksági sor felállítása szempontjából további gond, hogy *a szerző figyelmen kívül hagyja a generációtörténeti háttér befolyásoló szerepét*. A jelenség ismertetésekor azt sugallja, hogy a „csalódott nemzedék” szülői generációja „szintén szenvedő áldozat” lehet, holott feltehetően sokkal jobb körülmények – tehát például több szülői intimitás stb. – között nőtt fel. Korábban már említettük, hogy ezt a feltételezést a szépirodalmi, illetve szociográfiai művek nem igazán igazolják vissza, nincs tehát „elveszett éden”. Pontosabban az elveszett éden csak egy viszonylag szűk társadalmi körre szorítkozhatott.

„Az egészséges társadalom alapsejtjei a kétszülős családok.”

A fenti fejezetcím (Benda 2015: 86) is a szerzőtől származik, amely látenszen egy korábban erős, de mára némiképpen gyengülő, s az egyszülős családok szempontjából nem éppen hízelgő hozzáállást tükröz.⁶ Ezzel kapcsolatos kitétele a következő: „Gondolatmenetünk szempontjából tehát érdemes megjegyezni, hogy az ép, kétszülős házasságok nem csak a népszaporulat szempontjából fontos alapsejtjei a társadalomnak, hanem meghatározzák a felnövekvő generáció intellektuális teljesítményét, életesélyeinek alakulását is” (Benda 2015: 87).

A fentiek hangsúlyozása bizonyos fokig egyoldalú képet ad a családoknak a társadalom egészén belül betöltött szerepéről, hiszen *nem veszi tudomásul, hogy a legnagyobb „hazai kisebbséget” az egyszülős családok alkotják, amelyek*

⁶ Ezzel kapcsolatosan a szerző figyelmébe ajánljuk Nagy Anna *Egyedülálló szülők könyve* c. művét (Nagy 2015), amelyben átfogóan mutatja be az egyszülős lét szerteágazó problémakörét. Többek között azon törekvését, hogy az egyszülős családokat a társadalom egyenrangú családformációjának tekintsék.

ugyanolyan fontos alapsejtjei a társadalomnak, mint a kétszülősöké. Sőt, miután a nemzetközi trendektől eltérően hazánkban elsősorban a hátrányosabb társadalmi csoportokból kerülnek ki nagyobb hányadban az egyszülős családok, a róluk való társadalmi gondoskodás különösen fontos, hiszen minden családban felnövekvő gyermek egyaránt fontos. Arról nem is beszélve, hogy az egyszülős családok társadalmi támogatása azért is lényeges, hogy mielőbb esélyük legyen a kétszülős családdá válásra. Ezért a szerző gondolatmenetét oly módon módosítanám, hogy a boldog és egészséges családok alkotják a társadalom alapsejtjeit, amelyeket kellően kiterjedt, több szinten és több pilléren álló családi védőhálóval kell óvni.

Értékválság versus a domináns értékrendek változása

Bár a szerző nem szentel nagyobb teret az értékválság tartalmának kifejtésére, mégis látható, hogy ez is fontos részét képezi az általa összeállított problémaleltárnak. Ezzel kapcsolatosan a következőt hangsúlyozza: „Az értékválságból és a demográfiai krízisből kivezető út tehát társadalmunk bizalmi szintjének, kapcsolati kultúrájának fejlesztése, mentálhigiénés állapotának javítása, az egészséges családi és iskolai szocializációs folyamat biztosítása a következő nemzedékek számára” (Benda 2015: 151).

A fenti megállapításhoz a következő megjegyzéseket fűzzük:

1. Nézőpont kérdése, következésképpen értékfüggő, hogy a jelenlegi helyzetet értékválságnak vagy a domináns értékrendek időről időre történő változásának tekintjük-e (Harcza 2012). Ez utóbbi értelemszerűen magába foglalja a válság jelenlétét, hiszen a versengő értékrendek harcában a vesztes értékrendet magukénak vallók érthetően válságként élik meg a helyzetet. Ennek kapcsán csak megemlíthetjük, hogy mélyebb és átfogóbb vizsgálatokat igényelne az értékválságként értelmezett jelenség pontosabb tisztázása. Kellő kritikai értékelés és társadalomtörténeti kitekintés hiányában ugyanis *nehéz eldönteni, hogy az észlelésben mekkora szerepe van bizonyos értékek tényleges háttérbe szorulásának, és mekkora a „mindenkor vágyott értékek” válságának.* Ez utóbbi kapcsán már kitértünk arra, hogy a múltra kivetített értékek jelentős része korábban is inkább a vágyak szintjén volt domináns, és kevésbé a társadalmi gyakorlatban, következésképpen ebben erősebb a nosztalgia, mint a valóság. Ha nem így lett volna, akkor kevesebb rossz, és több jó történt volna az emberiség életében.

2. *A plurális értékrendek világát, miképpen a múltban, úgy a jelenben is tényként célszerű kezelni.* Ezek egymással való küzdelmét a „világ rendjének” is tekinthetjük, nem lehet egyetlen értékrend alapján megérteni az emberi társadalmat és annak működését. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne

törekedhetnénk a közöttük levő minimális együttműködés lehetőségeinek a megteremtésére. Ám az értékrendszerek különbözősége nemcsak „világszinten”, hanem az egyes régiókon és lokális közösségeken belül is tetten érhető, következésképpen nem lehet kizárni ezek békés egymás mellett élését.

Ebből az is következik, hogy az értékválság „számlájára” írott demográfiai krízist sem lehet csupán egyetlen értékrendhez köthető megoldási modell révén kezelni.

3. A társadalom bizalmi szintjének fejlesztésétől kezdve, egészen az egészséges családi és iskolai szocializációs folyamat biztosításáig, a javasolt feltételek szükségességével teljes mértékben egyet lehet érteni, két kitételrel: (1.) a gyakorlati alkalmazás során tekintetbe kell venni a különböző értékrendekhez kötődő kulturális adottságokat;⁷ (2.) a fenti feltételek teljesülése sem jelent automatikus garanciát arra, hogy egy radikális népesedéspolitikai célt el lehet fogadtatni a társadalommal.

„Kivezető út a társadalom bizalmi szintjének emelése és a kapcsolati kultúra átalakítása.”

A szerző fenti téziséit az alábbi idézettel próbáljuk teljesebben bemutatni:

A népesség növekedési pályára állítása véleményünk szerint egy átgondolt, több lépcsőben megvalósított, több társadalmi szektorra és intézményrendszerre kiterjedő stratégia alapján történhet, amelynek a fő iránya a magyar társadalom bizalmi tőkéjének emelése, a személyes, családi, közösségi és intézményi működési folyamatok és kapcsolatrendszerek minőségelvű újraépítése, rehabilitációja. (Benda 2015: 153)

Ezzel kapcsolatban az a kérdésünk, hogy a szerző által kívánatosnak tekintett bizalmi szint emelése – amellyel teljes mértékben egyet lehet érteni – milyen mértékben járulhat hozzá „a népesség növekedési pályára állításához”. Hosszú távon remélhetően hozzájárulhat. Úgy véljük azonban, hogy *a bizalmi szint emelése, valamint „a kapcsolatrendszerek minőségelvű újraépítése, rehabilitációja” önmagában nagyobb mozgósító erővel bír, mint egy számszerűsített népességnövelési cél kitűzése*. Következésképpen el kellene hagyni a

---

⁷ Ez alatt azt értjük, hogy például az iskolai szocializációt nem lehet univerzális sémák alapján működtetni, sokkal inkább a lokálisan jelentkező adottságok figyelembe vételével lehet kellő eredményt elérni.

számszerűsítést, és meg kellene maradni annál, hogy a társadalom hosszú távon fenntartható jól-létét, valamint az ehhez szükséges biológia reprodukció szintjének az elérését szinte egymást feltételező társadalmi célnak tekintjük.

TANULSÁG: „A RABBI AJÁNDÉKA”

A szerző nagyon tanulságos történettel zárja írását, amelynek a címe: *A rabbi ajándéka (metaforikus befejezés)* (Benda 2015: 209–210). A történet a hegyek között élő, és egyre fogyatkozó létszámú szerzetesekről szól, akik vezetője a remeteként élő rabbitól kér tanácsot arra vonatkozóan, miként tudnának újra életképes közösséget alkotni annak érdekében, hogy az emberek – lelki épülésük céljából – újra felkeressék őket. A rabbi talányos válasza az, hogy „A Megváltó köztetek van!”

A rabbi többértelmű tanácsának egyik üzenete az volt, hogy meglehetősen hosszú idő kell ahhoz, hogy az emberek kultúrájukat lépésről lépésre meg tudják változtatni. A „Megváltó” az ő tanácsában nem egy személy, hanem egy közösség arra vonatkozó felismerése, hogy már a „szakadék szélén” vannak, tehát meg kell változniuk ahhoz, hogy megmaradhassanak. E felismeréshez viszonylag hosszú utat jártak be (miként a zsidók 40 évig a pusztában), és a rabbi ennek tudatában mondhatta a szerzetesek vezetőjének, hogy „A megváltó köztetek van!” Azaz, most már képesek lehettek a feladatra, ha eddig ki tudtak tartani.

Látomásában akár Jerikó reménytelennek tűnő körbejárása is feltűnhetett, ám a Jerikóig való eljutás alapvető szelekciót jelentett a zsidóság képviselőinek is, nem véletlen, hogy már Mózes sem juthatott be a városba. A szerzetesi közösség helyzete annyiban volt hasonló, hogy csak a legkitartóbbak maradtak meg. Ám Jerikó hétnapos körbejárását a történelmi idő lerövidítéseként is felfoghatjuk, hiszen *az érintettek nem tudhatták, hogy mikor omlanak le a falak, azaz mikor jutnak el a probléma megoldásához*. A nagy történelmi mozgások is többnyire ilyen bizonytalanságok között formálódnak, tehát nem lehet tudni, hogy a résztvevők éppen „hányadik körnél tartanak”. A példabeszéd értelmezhető egy népnek a biológiai reprodukciójára, pontosabban annak megfelelő teljesítésére való felkészüléseként is. *Nem lehet tudni, hogy milyen hosszú utat kell bejárnia egy társadalomnak ahhoz, hogy számos kezdeményezést követően esélye legyen megváltozni a felismert cél érdekében*. Ám „a krízis, mint esély” ehhez kellő hajtóerőt adhat.

IRODALOM

- Andorka Rudolf 1969: A születésszám gazdasági és társadalmi tényezői Magyarországon. *Valóság*, 12(3), 26–39.
- Andorka Rudolf 1970: Születéskorlátozás az Ormánságban a 18. század vége óta. A születésszabályozás elterjedésének hatása egy etnikai egység, az Ormánság népességstruktúrájának alakulására. *Demográfia*, 13(1–2), 73–85.
- Andorka Rudolf 2001: *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, Budapest.
- Benda József 2015: *A szakadék szélén. A népességfogyás okai és megállítása. Tankönyv*. Barankovics István Alapítvány, Budapest. 215. p.
- Harcza István 2012: Helyzetkép a társadalmi fenntarthatóságról az értékrendszerek és a jelzőszámok tükrében. *Statisztikai Szemle*, 90(10), 905–924.
- Harcza István 2015a: A területi fejlettség és egyenlőtlenségek lehetséges értelmezései – kritikai értékelés és kutatási eredmények I. *Statisztikai Szemle*, 93(5), 460–486.
- Harcza István 2015b: A területi fejlettség és egyenlőtlenségek lehetséges értelmezései – kritikai értékelés és kutatási eredmények II. *Statisztikai Szemle*, 93(6), 522–551.
- Nagy Anna 2015: *Egyedülálló szülők könyve*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Megjegyzések Vargha Lili: A társadalmi öregedés hagyományos és alternatív indikátorai című cikkéhez (*Demográfia*, 2015, 58(1), 57–78.)¹

Németh György

Németh György
nyugdíjgazdász és idősödés-szakértő
E-mail: n.gyorgy@t-online.hu

Írásom a demográfusok négy fő tevékenységi köréhez fűz megjegyzéseket: tényfeltárás, elemzés, előrejelzés és népességgazdaság. Az első két területen elért sikereket rontja az előrejelzés gyenge teljesítménye. Megjegyzéseim azonban főleg a népességgazdaságra irányulnak. Míg a nagyon magas termékenység csökkentése érdekében kifejtett erőfeszítések támogatásában a demográfusok jelentős szerepet játszottak, arra vonatkozóan nincsenek hatásos javaslataik, milyen szakpolitikákkal lehetne megfordítani a termékenység mélyen a reprodukcióhoz szükséges szint alá süllyedésének tendenciáját. Eme írás azt állítja, szakítani kell azzal a gyakorlattal, mely kizárólag a modern jóléti államok szokásos termékenységnövelő célzatú intézkedéseire támaszkodik, és gyökeresen új megoldások felkutatását sürgeti. Két ígéretes újítást körvonalazok: az egyik életkortól függetlenül minden állampolgárnak megadná a szavazati jogot, a kiskorúak helyett az őket képviselő szülők szavaznának, a másik pedig úgy alakítaná át az állami nyugdíjrendszereket, hogy a dolgozó gyermekek kötelező társadalombiztosítási járulékából közvetlen átutalást tenne lehetővé nyugdíjas szüleik számára (lásd Demény 2015).

---

¹ Az alább megfogalmazottak kizárólag a szerző személyes véleményét tükrözik. Folyóiratunk peer-review rendszert működtet, amelyet Vargha Lili tanulmányának közzétevése során is érvényesítettünk. A Demográfia szerkesztősége

Azzal a nem jóleső érzéssel fejeztem be Vargha Lili tanulmányának olvasását, hogy a szerző az öregedés (a brit angolban *ageing*, az amerikai angolban *aging*) kérdésében *nem vágott rendet*, miközben tárgyának jelentősége és fokozódó aktualitása éppen az elméleti-fogalmi tisztázást igényelné. Ezért erre az alábbiakban magam tennék kísérletet.

A demográfia mindenekelőtt leíró jellegű tudomány (*graphia* latin, összetett szavak utótagjaként –(le)írás, -rajz), mely a népesség méretét és korszerkezetét írja le, továbbá az azt *közvetlenül alakító* születéseket, halálozásokat és külső migrációt, valamint az azt *közvetve befolyásoló* házasságkötéseket és válásokat és a belső migrációt. A demográfiában – Bertold Brechttel szólva – *egy fő az egy fő*, s az egy főnek két jellemzője van: neme és kora.

Amit a demográfia leír, az magyarázatért kiált (adott népesség mérete miatt alakult akkorává és korszerkezete olyanná), amivel a szociológiai jellegű népeségtudomány foglalkozik, amit szintén demográfiának nevezünk, ez azonban pontatlan. A demográfia konkrét népességeket ír le és ezeket más konkrét népességekkel hasonlítja össze, míg a népeségtudomány szociológiai jellegű magyarázatokat igyekszik találni az egyes társadalmak demográfia sajátosságaira és különbségeik okaira. A népeségtudomány a demográfiára épül, a demográfia a kiindulópont, az értelmezendő adathalmaz. A népeségtudomány értelmez.

A demográfiában a népesség, a népeségtudományban a társadalom öregszik. Egy népességnek nincs társadalma (illetve az értelmezhetetlen), de egy társadalom leírható népességként. A népesség és a társadalom nem szinonimák. S ha nem azok, akkor ahelyett, hogy az öregedés hagyományos (klasszikus/tradicionális) és alternatív indikátorairól beszéljünk, beszéljünk demográfiai értelemben vett öregedéstről (demográfiai öregedéstről) és társadalmi értelemben vett öregedéstről (társadalmi öregedéstről). Az előbbi kizárólag a számok világa, utóbbi a jólét szintjéről és az egészségügyi rendszer fejlettségéről is tanúskodik. Nem új szemléletre van szükség, hanem a demográfia és a népeségtudomány éles megkülönböztetésére.

Az öregedés legáltalánosabban azt jelenti, hogy adott népességen belül két időpont között az idősek aránya nő, a fiatalok aránya csökken. Mivel ez az arány nőhet is, van fiatalodás is, azonban az emberiség történetében az öregedés az alaptrend, ezért a *youthing* nem épült be a demográfiai gondolkodásba. Az öregedést csak néha-néha szakították meg a fiatalodás időszakai. Ha az öregedést/fiatalodást mérni kívánjuk, a különböző időpontokban létező korszerkezeteket egyetlen mutatószámra kell sűríteni. E mutatószám konstruálása során arról kell döntenie, hogy mely életévnél kezdődjen az időskor és mely életévnél végződjék az ifjúkor, s e kettő egybeessen-e, vagy legyen-e közöttük különbség.

Ha az öregedés alaptrend, akkor valójában semmi különös nincs benne, ennek ellenére mégis egyre több szó esik róla és kizárólag negatív kontextusban. Az öregedés negatív demográfiai jelenség, legjobb volna visszafordítani, de a népesség *megfiatalodására* vajmi kevés az esély, ezért – jobb híján – alkalmazkodnunk kell hozzá. Ez az uralkodó narratíva. Pedig valójában a fiatalodás lenne az, amiről kizárólag negatív kontextusban kellene szót ejteni, miközben nem ejtünk róla.

Itt az élveboncolás ideje! Az öregedés két (a külső migrációval együtt három) folyamat eredője, amit a demográfusok és szociológusok rendre el is mondanak, ha nem is túlságosan hangsúlyoznak. Azt azonban már nem szokásuk elmondani, még kevésbé hangsúlyozni, hogy a két folyamat megítélése szögesen ellentétes, olyannyira, hogy az megkérdőjelezi a két folyamat eredőjeként értelmezett öregedés fogalmának használatát.

Az öregedés visszafordítása, a fiatalodás úgy lehetséges, ha nő a termékenység és nő az idősök (itt: a termékenységekben szerepet már nem játszó) halandósága, vagy ha az egyik oly mértékben nő, amit a másik a csökkenése teljes mértékben nem ellensúlyoz. Ha a negatív kontextusban használt öregedés-fogalomról eszünkbe juthat, hogy a pozitív kontextusban használt fiatalodás érdekében az idősök halandóságának nőnie kellene, akkor brutálisan rossz öregedés-fogalmat használunk. Ezért az volna a helyes, ha nem *per* öregedésről, hanem a *termékenységcsökkenés miatti öregedésről* és a *halandóság-csökkenés miatti öregedésről* beszélünk, mindegyikhez egy százalékszámot rendelve, mely érzékelteti súlyukat az öregedésben. (A kettő összege 100%; ha az egyik negatív, a másik 100-nál magasabb – ebben az esetben ellentétes trendek eredőjéről van szó).

A halandóság csökkenése minden esetben pozitív demográfiai folyamat, mely egy társadalom jólétéről és egészségügyi-szociális rendszerének teljesítményéről tanúskodik. Minél alacsonyabb a halandóság, annál fejlettebb, irigylésre méltóbb népességről van szó, annál jobb az országban élni. A termékenység csökkenése esetén a helyzet bonyolultabb. Az a népesség, melyben egy nő átlagosan, példának okáért már nem hat, hanem csupán négy gyermeknek ad életet, demográfiai értelemben öregszik, miközben társadalmi értelemben továbbra is nagyon fiatal, és aligha volna helyénvaló társadalmi öregedésről beszélni. E termékenység-csökkenés üdvözölendő, a fejlődés jele, társadalmi-gazdasági vonatkozásban egyaránt pozitív fejlemény. Vagyis a demográfiai értelemben vett öregedés ez esetben is pozitív folyamat.

Kérdés, hogy mikor beszélhetünk negatív kontextusban a demográfiai értelemben vett öregedésről? Nyilvánvalóan akkor, amikor a termékenység egyszerű reprodukciót biztosító szint alá csökken. Ekkor a demográfiai folyamatokba programozódik a népességcsökkenés, még ha azt a halandóság javulása egy

időre el is takarja. Ez a helyzet a valódi közgazdasági problémák oka. Ez a közgazdasági értelemben vett öregedés.

Tanácsos tehát három öregedés-fogalmat megkülönböztetni:

- 1.) *demográfia értelemben vett öregedés*: konkrét népességben az idősek aránya nő, a fiatalok aránya csökken. Fordítottja a fiatalodás. Az alap-trend az öregedés, de az emberiség történetének legnagyobb részében a stagnálásközeli helyzet lehetett a jellemző.
- 2.) *társadalmi értelemben vett öregedés*: a demográfiai értelemben vett öregedésnek olyan társadalmi hatása van, mely nem okvetlenül negatív, de társadalompolitikai és szociálpolitikai szempontból figyelmet és politikai válaszokat igénylő. (Ellátásra, támogatásra, gondozásra szoruló idősek számának/arányának növekedése)
- 3.) *közgazdasági értelemben vett öregedés*: a termékenységnek az egyszerű reprodukció szintje alá csökkenése (függetlenül a halandóság alakulásától). Ez a helyzet még nem teljesen ismert közgazdasági problémákat vet fel (Kreiszné Hudák et al. 2015), míg a társadalmi értelemben vett öregedés nem, sőt sok esetben közgazdasági problémák megoldásához járulhat hozzá. Akkor is közgazdasági értelemben vett öregedésről beszélünk, ha a termékenység emelkedik, de nem lépi át az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szinten (miközben ez demográfiai értelemben vett fiatalodás, hacsaknem ellensúlyozza a halandóság javulása).

Befejezésül röviden szólnék az öregedésről, mint a jóléti rendszerek fenntarthatóságát veszélyeztető demográfiai időzített bombáról. Vargha Lili azt üzeni, hogy nincs akkora baj, mert az alternatív öregedés-indikátorok kedvezőbb helyzetet mutatnak, mint a hagyományosak. Kétségtelen, hogy időzített demográfiai bombáról beszélni egy létező probléma katasztrófizálása, erős túlzás, de némileg többről és másról van szó annál, hogy mit mutatnak az indikátorok.

E rövid írásban a demográfiai-népességtudományi öregedés-fogalom elméleti tisztázásra tettem kísérletet, de ez bőven ráfér a közgazdaságtan fenntarthatóság fogalmára is. Ezen a jóléti rendszerek esetén azt értik, hogy az aktívák által befizetett járulékok összegének és az inaktívoknak ki-

fizetett nyugdíjak és egészségügyi ellátásuk költségei összegének azonosnak kell lennie, mert ezek úgynevezett felosztó-kirovó rendszerek, melyek vastörvénye – értsd: ez további magyarázatot nem igénylő közgazdaságtani axióma –, hogy csak azt lehet az inaktívok között felosztani, amit előzőleg az aktívokra kiróttak és azok azt be is fizették. E vastörvénynek nem is volna nehéz megfelelni, ha minden évben a befolyt összeghez igazítanák a kifizetéseket. Ekkor ugyan kőbe lehetne vésni a nyugdíjkorhatárt, a nyugdíj megállapításának feltételeit és szabályait, de nem lehet kőbe vésni például a nyugdíjak reálérték-őrzését (vagy az idősök egészségügyi ellátásának adott hozzáférhetőségét és adott színvonalát). E vastörvénynek úgy is meg lehetne felelni, ha a nyugdíjakra is kiterjesztenénk a személyi jövedelemadóztatást (és nyugdíjából egészségbiztosítási járulékot kellene fizetni), melynek szintjét arra tekintettel állapítanák meg, hogy az inaktívaktól visszavegye azt az összeget (vagy annak nagy részét), amelyre az aktívok járulékbefizetése nem teremtett fedezetet. Így máris adott lenne a fenntarthatóság. Csak éppen a két elvet kellene feladni: a „nyugdíj nem adózik” és az „adó (járulék) mértéke kőbe vésett”. Ez a kis példa talán meggyőzően illusztrálja, hogy a fenntarthatóság fogalma épp úgy tisztázásra szorul, mind az öregedésé.

IRODALOM

Demény Pál 2015: Emelhető-e a reprodukcióhoz szükségesnél alacsonyabb termékenység? *Demográfia*, 58(2-3), 97-115.

Kreiszné Hudák Emese - Varga Péter - Várpalotai Viktor 2015: A demográfiai változások makrogazdasági hatásai Magyarországon európai uniós összehasonlításban. *Hitelintézeti Szemle*, 4(2), 88-127.

SZERZŐINKNEK

A KÉZIRAT LEADÁSA

A szerkesztőség olyan demográfiai tárgyú, valamint a rokntudományok (szociológia, társadalomtörténet, közgazdaságtudomány, orvostudomány, néprajztudomány, földrajztudomány, jogtudomány, filozófia) tárgykörébe tartozó, de demográfiai vonatkozású *tanulmányokat és könyvrecenziókat* fogad el közlésre, amelyeket korábban magyar nyelven nem publikáltak és máshol nem állnak elbírálás alatt. Idegen nyelven már megjelent, de a magyar közönség érdeklődésére is számot tartó írásokat is elfogadunk.

A cikkek tudományos elemzések, módszertani megközelítésű vagy egy-egy tudományterület helyzetével foglalkozó írások, illetve szakirodalmi áttekintések egyaránt lehetnek. A szerkesztőség elfogad mind kvantitatív, mind kvalitatív elemzéseket. A *közlés feltétele* a benyújtott írás szakmai színvonala, amelyet első körben a szerkesztőség ítél meg, majd pozitív elbírálás esetén két független szakértő írásban értékeli. Az értékelési eljárás mindkét irányban anonim. A szerkesztőség a bírálók javaslata alapján dönt a kéziratok elutasításáról/elfogadásáról, vagy tesz javaslatot azok átdolgozására. Utóbbi esetben a közlés feltétele, hogy a szerző a javaslatoknak megfelelően dolgozza át kéziratát, illetve tételesen jelezze (külön dokumentumban), hogy a javaslatok közül melyeket fogadja el és/vagy utasítja vissza (indoklással együtt). Amennyiben az átdolgozás nem történik meg, vagy azt a szerkesztőség nem tartja kielégítőnek, akkor fenntartja magának a jogot a kézirat visszautasítására. A közlés feltétele továbbá az alább részletezett terjedelmi és formai feltételek teljesítése.

A kéziratokat elektronikus formában (Microsoft Word dokumentumként) juttassák el a szerkesztőség e-mail címére: *szerkesztoseg@demografia.hu*.

A kéziratok *terjedelme* (12-es betűmérettel és szimpla sortávolsággal) nem haladhatja meg a 30 A4-es oldalt. Ettől a terjedelmi korláttól csak kivételes esetben térünk el. Kérjük, hogy a kéziratokhoz mellékeljenek maximum féoldalmi terjedelmű magyar és lehetőség szerint angol nyelvű *absztraktot*, amely ismerteti a cikk alapvető kutatási kérdését, a felhasznált adatforrást és a főbb eredményeket. Kérjük legfeljebb négy *kulcsszó* megadását is. Az *ábrákat* szerkeszthető formában, külön Excel fájlban, az adatokkal együtt mellékeljük.

Recenziók esetén a következő könyvészeti adatok megadását kérjük: szerző teljes neve, cím, a sorozat megnevezése, kiadó, kiadás helye, ideje, oldalszám.

A kézirat megjelentetésével a szerzők elfogadják, hogy cikkük teljes terjedelmében megjelenik az interneten is (www.demografia.hu).

Minden szerző tiszteletpéldányként három, recenziók esetében két folyóirat-példány átvételére jogosult.

SZERKEZETI ÉS FORMAI KÖVETELMÉNYEK

A kéziratok *tartalmazzanak* bevezető részt, amely összefoglalja a cikk tárgyát, szakmai jelentőségét. Ezt kövesse egy szakirodalmi összefoglaló, a kutatási kérdés, az adatforrás és az elemzési módszerek ismertetése. Majd következzen a tulajdonképpeni elemzés. A cikket összefoglaló rész (összefoglalás, összegzés vagy konklúziók címszó alatt) zárja le. Természetesen az itt ismertetett szerkezeti séma rugalmasan kezelendő, s az adott cikk témájának és megközelítési módjának megfelelően alakítandó ki. A szerkesztőség megítélése szerint a bevezető és az összefoglaló rész elengedhetetlen feltétele a publikálásnak.

Hasonlóképpen fontosnak tartjuk a szakmai és formai szempontból pontos forrásmegjelöléseket és hivatkozásokat is.

A *forrásmegjelöléseket* a törzsszövegben rövidített formában adják meg, majd a cikk végén „Források” címszó alatt a rövidített forma és azok feloldása szerepeljen, ábécérendben. A szövegben minden táblázat és ábra alatt „Források” címszó alatt szerepelniük kell a felhasznált forrásoknak (rövidített formában). A forráshivatkozásoknak visszakereshetőknél kell lenniük (pontos levéltári és kéziratári jelzetek, az adatbázis pontos neve, internetes elérhetősége, az utolsó letöltés dátuma stb.).

A tanulmány elkészítésével kapcsolatos információkat és a köszönetnyilvánításokat a tanulmány címéhez kapcsolódó, számmal jelölt lábjegyzet tartal-

mazza. A cím alatt kérjük megadni a szerző foglalkozását (esetleg beosztását), munkahelyét és e-mail címét.

HIVATKOZÁSOK

A forrásmegjelölésekhez hasonlóan az irodalmi hivatkozásokat is rövidített formában, *zárójelben* kérjük megadni a szövegben: a szerző(k) vezetéknevének, a megjelenés évszámának és az oldalszámnak a feltüntetésével. Pl. (Faragó 2007: 38) vagy (Gödri – Feleky 2013: 295) vagy (Faragó 2013: 242, Gödri – Feleky 2013: 295). Lábjegyzetes hivatkozást kérjük, ne használjanak! Azonos szerző ugyanazon évben hivatkozott több művét kisbetűk alkalmazásával különböztessék meg: (Dányi 1991a, 1991b). Három vagy több szerző esetén használják az et al. rövidítést: (Nagy et al. 2004).

A cikk végén „Irodalom” címszó alatt kérjük a rövid hivatkozások feloldását a következő formában:

IRODALOM

[kötetek]

Andorka Rudolf 2001: *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, Budapest.

Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.) 2000: *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai, Budapest.

Laslett, Peter – Wall, Richard (eds.) 1972: *Household and Family in Past Time*. Cambridge University Press, Cambridge.

[cikkek tanulmánykötetből]

Hajnal, John 1983: Two Kinds of Preindustrial Household Formation Systems. In Wall, Richard – Robin, Jean – Laslett, Peter (eds.): *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 65–104.

[cikkek folyóiratból]

Gödri Irén – Feleky Gábor Attila 2013: Migrációs tervek megvalósulása egy követéses vizsgálat tükrében. Az előzetes migrációs szándék, a várakozások és a külső elvárások szerepe. *Demográfia*, 56(4), 281–332.

[internetes hivatkozások]

OECD 2011: *OECD Family Database*. OECD, Paris. www.oecd.org/social/family/database. Letöltve: 2013. 09. 17.

EGYÉB

- Kerüljük a p., pp., o., old., i.m. rövidítéseket mind a szövegben, mind az irodalomjegyzékben.
- Tanulmánykötetekben megjelent cikkekre való hivatkozáskor az „In” megjelölés után soha ne tegyünk kettőspontot.
- Folyóiratnevek elé az irodalomban soha ne tegyünk „In” megjelölést.
- Az irodalomjegyzékben az idézett szerzők keresztnévét is írjuk ki.
- Az irodalomjegyzék ne tartalmazzon a szövegben nem hivatkozott művet.
- Megjegyzésekhez használjunk lábjegyzeteket. A szövegtörzshöz csak olyan lábjegyzetek kapcsolódjanak, amelyek a főszöveghez fűznek megjegyzéseket, kiegészítéseket. A pusztán irodalmi hivatkozásokat tartalmazó lábjegyzeteket kerüljük.
- Ügyeljünk az elválasztójel (-) és a kötőjel (–) helyes használatára. Számok, évszámok, oldalszámok közé kötőjelet rakjunk (–).
- A % jel mindig tapad a számhoz.
- Tizedes vesszőt használjunk, ne tizedes pontot.
- A szövegben szereplő táblázatoknak, ábráknak mindig legyen sorszámozott, minél pontosabb címe (1. táblázat, 1. ábra). A szövegben, kérjük, zárójelben hivatkozzanak a táblázatokra és ábrákra (1. táblázat). Az ábrákat és táblákat folytatólagosan, a cikk elejétől kezdődően (ne fejezetenként) számozzák. A táblázatokat Word táblázatszerkesztővel készítsék.
- A táblázatokat és ábrákat formailag csak minimális mértékben szerkesszék. Az ábrák, térképek kialakítása során vegyék figyelembe, hogy azok fekete-fehér nyomtatásban fognak megjelenni. Statisztikai elemző szoftverekből kikerült nyers, szerkesztetlen táblázatokat nem fogadunk el. A táblázatok mérete nem haladhatja meg az egy nyomtatott oldalt.
- A szöveg a lehető legkevesebb formázást tartalmazza.
- A szöveg szakaszokra tagolható, legfeljebb 3 szintet használjanak.
- A szövegben használt rövidítéseket, mozaikszavakat az első előfordulásuk oldják fel zárójelben.

TISZTELT ELŐFIZETŐINK!

Tájékoztatjuk Önöket, hogy a 2015-ös évfolyamtól a folyóiratot a szerkesztőség-től rendelhetik, az alábbi megrendelőlap segítségével.

Kiadó: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
(1024 Budapest, Buday László utca 1-3.)
Megjelenik: negyedévente (évi három szám)
ISSN szám: 0011-8249

A folyóirat éves előfizetési díja **2 184 Ft.** Az előfizetés megrendelhető a KSH Népeségtudományi Kutatóintézettől az alábbi megrendelőlap kitöltésével és postai vagy elektronikus úton (szkennelve) történő visszaküldésével.

Postacím: 1525 Budapest Pf. 51.
E-mail cím: nki@demografia.hu

MEGRENDELŐLAP

Alulírott megrendelem a **Demográfia** című folyóirat 2015. és/vagy a 2016. évi számait (a kért évfolyam vagy évfolyamok aláhúzendők) ..... példányban.

Név: .....

Szállítási/levelezési cím: .....

Adószám: .....

Telefonszám: .....

E-mail cím: .....

A megrendelőlap alapján kiállított számlát intézetünk postai úton juttatja el a megrendelőhöz. A megrendelés összegét a számlán feltüntetett bankszámlaszámra kérjük átutalni. A megjegyzés rovatban kérjük feltüntetni: Demográfia 2015. és/vagy 2016. év

Dátum: .....

Aláírás: .....

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévente
Szerkesztőség: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet,
1024 Budapest, Buday László u. 1-3.
Telefon: (+36-1)-345-6573
E-mail: szerkesztoseg@demografia.hu

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet igazgatója.

Előfizethető a Szerkesztőségben.
Előfizetési díj: egész évre 2184,- Ft

Szedte: a Szerkesztőség

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1-3.